



“ILM – FAN VA INNOVATION YUTUQLARNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI”

**Respublika ilmiy-amaliy
konferensiyasi**

"SCIENCES" OOO

**“Ilm - fan va innovatsion yutuqlarni
rivojlantirishning dolzarb muammolari”
Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi № 4.**

**«Актуальные проблемы развития науки и
инновационные достижения»
Республиканская научно-практическая
конференция № 4.**

**Republican scientific-practical conference "Actual
problems of development of science and innovative
achievements" № 4.**

Toshkent-2026

УУК 001 (062)

КБК 72я43

“Ilm - fan va innovatsion yutuqlarni rivojlantirishning dolzarb muammolari” [Toshkent; 2026]

“Ilm - fan va innovatsion yutuqlarni rivojlantirishning dolzarb muammolari” mavzusidagi respublika 4-son ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami, 1 iyul 2026 yil. – Toshkent: «Sciences» MChJ, 2026.

Ushbu Respublika-ilmiy masofaviy konferensiya «Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi» va «Raqamli O'zbekiston - 2030» davlat dasturlarida ko'zda tutilgan vazifa – ilmiy izlanish yutuqlarini amaliyotga joriy etish bilan fan sohalarini rivojlantirishga bag'ishlab o'tkazilgan.

Ushbu Respublika-ilmiy konferensiyasida ta'lim sohasida faoliyat olib borayotgan professor- o'qituvchi va talaba-o'quvchilar tomonidan tayyorlangan ilmiy tezislarni kiritilgan bo'lib, unda ta'lim tizimida ilg'or zamonaviy yutuqlar, natijalar, muammolar, yechimini kutayotgan vazifalar va ilm-fantaraqqiyotining istiqboldagi rejalari tahlil qilingan.

TASHKILIY QO'MITA

- **S.Beknazarova** - texnika fanlari doktori (Dsc), dotsent, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti, Audiovisual texnologiyalari kafedrasini professori, Tashkiliy qo'mita a'zosi;

- **A.Maxmudova** - falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat tibbiyot instituti ijtimoiy va gumanitar fanlari kafedrasini mudiri, Tashkiliy qo'mita a'zosi;

- **Sh.Aktamov** – SCIENCES MCHJ rahbari, Beruniy nomidagi Davlat stipendiyasi sohibi, Toshkent axborot texnologiyalar universiteti magistranti, Tashkiliy qo'mita a'zosi;

- **D.Gafurova** - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktor PhD, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, menejment va marketing kafedrasini dotsenti;

- **G.Nazarova** - texnika fanlari nomzodi (Phd), dotsent, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti, Pochta aloqasi texnologiyalari kafedrasini, Tashkiliy qo'mita a'zosi;

Q.Xalikov - tibbiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent, Samarqand Davlat tibbiyot universiteti biologik kimyo kafedrasini mudiri, tashkiliy qo'mita a'zosi;

- **I.Soliyev** - iqtisod fanlari nomzodi, dotsent, Namangan davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasini mudiri, Tashkiliy qo'mita a'zosi;

- **F.Nishonov** – (Phd) dotsent, Namangan muhandislik-qurilish instituti, Muhandislik kommunikatsiyalari qurilish va montaji kafedrasini mudiri;

- **L.Abduraximova** - tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent tibbiyot akademiyasi, simulyatsion o'qitish kafedrası dotsenti, Tashkiliy qo'mita a'zosi;
- **D.Abdullayev** - Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Axborot xavfsizligini ta'minlash kafedrası kata o'qituvchisi, Tashkiliy qo'mita a'zosi;
- **L.Razikova** - pedagogika fanlari nomzodi, Pedagogika va psixologiya kafedrası dosenti. Samarqand davlat tibbiyot instituti, Tashkiliy qo'mita a'zosi;
- **N.Jo'rayeva** - fizika va matematika fanlari nomzodi, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Samarqand filiali "Tabiiy fanlar" kafedrası dotsenti;
- **L.Garifullina** - tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent. Davolash ishi fakulteti pediatriya kafedrasimudiri.

To'plamga kiritilgan tezislardagi ma'lumotlarning haqqoniyligi va iqtiboslarning to'g'riligiga mualliflar mas'uldir.

© Mualliflar jamoasi.

© Sciences.

PageMaker\Верстка\Sahifalovchi: Abdulaziz Ravshanov

Контакт редакций научных журналов
OOO Sciences, город Ташкент, Учтепа 14,
дом-7а.
E-mail: aktamovshohruhbekk@gmail.com
Тел: (+998-90) 620-08-08

Contact editors of scientific journals
OOO Sciences, Tashkent city, Uchtepa 14, house-7a.
E-mail: aktamovshohruhbekk@gmail.com
Tel: (+998-90) 620-08-08

Raxmanov Otabek Rasulovich	
Kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishini baholashda regional antropometrik mezonlarni qo'llashning ahamiyati	6
Ўтаев Ўктам Чориевич	
Экологик экспертизага оид қонун талабларини бузганлик учун интизомий жавобгарликни қўллаш тартиби ва уни такомиллаштириш йўллари	9
Ermatov Nizom Jumaqulovich, Raxmanov Otabek Rasulovich	
Texnogen muhit sharoitida kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini gigienik baholash	14
Ўтаев Ўктам Чориевич	
Атроф-мухитга таъсирни баҳолаш тизимини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий асослари: назарий ва амалий таҳлил	16
Temirov Z.H.	
Orolqum hududini o'rganishda raqamli ma'lumotlar to'plamlaridan foydalanish	21
Рузиева С.С.	
COVID-19 дан кейинги асоратлар натижасида юзага келган жағ суяклари дефектларини комплекс даволаш	24
Зикирова Махпрат Солеевна	
Янги ўзбекистон тараққиётида «маҳалла еттилиги» тизимининг ижтимоий-маънавий ва институционал аҳамияти	25
Adilova Fotimaxon Muxammadanasovna	
Frensis burnetni adabiyotga qo'shgan hissasi	28
Adilova Fotimaxon Muxammadanasovna	
Bolalar nasrining amerika va o'zbek adabiyotidagi o'rni	31
Tursunaliyeva Xulkar Olimjon qizi	
Preeklampsiyani tashxislash va monitoring qilishda zamonaviy ultratovush usullarining o'rni	34
Мамадалиев Бахтиёр Зокирович	
Ўзбекистонда ўрмон хўжалиги соҳасида қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари	37
Мамадалиев Бахтиёр Зокирович	
Ўрмонларни муҳофаза қилиш ва асрашнинг ҳуқуқий мазмуни: ноконуний дарахт кесишнинг олдини олиш ва прокурор назоратини такомиллаштириш	50
Toirov Shahzod	
Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yashirin iqtisodiyotni qisqartirish	57
M.A.Xasanova	
Yoshlar orasida iqtisodiy va moliyaviy savodxonlikning ahamiyati.	62
M.A.Xasanova	
Fond va kapital bozorini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari	65
Toirov Shahzod	
Korxonalar va ularning xizmat ko'rsatish shakllari hamda boshqaruv tizimida raqamli marketingning ro'li	71
Xakimov Shuxrat Shodiyevich	
O'quvchilarda sport faoliyatiga oid tasavvurlar muammosining mahalliy psixologik tadqiqotlarda o'rganilganlik darajasi	74
Қаюмова Камола Исломова, Иминов Абдували Абдуманнобович	
Муттасил шולי ва навбатлаб экиш тизимларида қўлланилган минерал ўғитлар меъёрларини шолининг технологик сифат кўрсаткичларига таъсири	78
Yuldasheva Zulfiya Kamalovna, Ismatullaeva Azizaxon Asqarjon qizi	
Moyli zig'ir navlari urug'ining sifat ko'rsatkichlariga ekish me'yorlarining ta'siri	81
Султонов Бобирмирзо Мавлонжон ўғли	
Оилавий корхоналар фаолиятини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштиришда хориж тажрибасидан Фойдаланиш	86
Najmiddinov Yahyo Fazliddin o'g'li	
2020-2025-yillarda o'zbekiston energetika tarmog'ining rivojlanish tendensiyalari va yashil transformatsiya jarayonlari	89
Yuldashev G'olibjon Turgunovich	
To'qimachilik sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini qiymat zanjiri asosida baholashni takomillashtirish	93
Abduraxmonova Ruxsora Sobir qizi	
Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarida innovatsion o'zgarishlarni boshqarish va rahbarlikning pedagogik-tashkiliy mexanizmlari	97
Hayitboyev Husniddin Hakimjon o'g'li, Magrupov Baxodir Asadullaevich	
Sut bezi saratonining immunogistokimyoviy molekulyar subtiplari taqsimoti va ularning klinik-morfologik xususiyatlari	101
Hayitboyev Husniddin Hakimjon o'g'li, Magrupov Baxodir Asadullaevich	
Sut bezi saratonida limfovaskulyar invaziyaning morfologik va prognostik ahamiyati.	102
Yuldasheva Zulfiya Kamalovna, Ismatullayeva Azizaxon Asqarjon qizi.	
Moyli zig'ir navlarining o'suv davri davomiyligiga ekish me'yoring ta'siri	107

Kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishini baholashda regional antropometrik mezonlarni qo‘llashning ahamiyati**Raxmanov Otabek Rasulovich**²Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya Mazkur tezisda kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishini baholashda regional antropometrik mezonlardan foydalanishning gigienik ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda 7–12 yoshli maktab o‘quvchilarining asosiy antropometrik ko‘rsatkichlari — bo‘y uzunligi, tana vazni, ko‘krak qafasi aylanasi va tana vazni indeksi o‘rganilib, ularning yosh-jins xususiyatlari asosida statistik tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida mahalliy bolalar populyatsiyasiga mos sentil shkalalar shakllantirilib, jismoniy rivojlanishni yanada aniq va obyektiv baholash imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot regional antropometrik standartlardan foydalanish bolalardagi o‘sishdan ortda qolish, tana vazni yetishmovchiligi yoki ortiqcha vazn kabi holatlarni erta aniqlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ish natijalari maktab tibbiyoti, pediatriya va bolalar gigienasi amaliyotida profilaktik monitoring tizimini takomillashtirish, shuningdek, bolalar salomatligini baholashda hududiy xususiyatlarni hisobga olish zarurligini asoslaydi.

Kirish: Bolalarning jismoniy rivojlanishi aholi salomatligining muhim integral ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu ko‘rsatkichlarga irsiy omillar bilan bir qatorda ekologik muhit, ovqatlanish xususiyatlari, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit va turmush tarzi ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli turli hududlarda yashovchi bolalar uchun bir xil antropometrik me’yorlardan foydalanish har doim ham haqqoniy baholash imkonini bermaydi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan tavsiya etilgan o‘sish standartlari xalqaro mezon sifatida keng qo‘llanilsa-da, ko‘plab mamlakatlarda mahalliy populyatsiyaning morfologik xususiyatlarini hisobga olgan holda regional antropometrik standartlar ishlab chiqilmoqda. Bu bolalarning jismoniy rivojlanishidagi og‘ishlarni erta aniqlash, profilaktik tadbirlarni rejalashtirish hamda tibbiy ko‘riklar samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Tadqiqot maqsadi: Kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishini baholashda regional antropometrik mezonlarni qo'llashning ahamiyatini gigienik jihatdan asoslash.

Material va tadqiqot usullari: Tadqiqot Toshkent viloyatida yashovchi 7–12 yoshli maktab o'quvchilari ishtirokida amalga oshirildi. Bolalarning bo'y uzunligi, tana vazni, ko'krak qafasi aylanasi hamda tana vazni indeksi standart antropometrik usullar yordamida aniqlandi. Har bir yosh va jins guruhi bo'yicha antropometrik ko'rsatkichlarning statistik tavsifi hisoblandi, sentil taqsimotlari shakllantirildi va jismoniy rivojlanish regional mezonlar asosida baholandi. Olingan natijalar mavjud normativ ko'rsatkichlar bilan qiyosiy tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama: Tadqiqot natijalari bolalarning antropometrik ko'rsatkichlari yoshga mos ravishda muttasil ortib borishini ko'rsatdi. Bo'y uzunligi, tana vazni va ko'krak qafasi aylanasi bo'yicha o'g'il va qiz bolalar o'rtasida fiziologik xususiyatlarga xos farqlar kuzatildi. Bu holat har bir yosh va jins guruhi uchun alohida baholash mezonlarini qo'llash zarurligini tasdiqladi.

Muallif tomonidan olingan ma'lumotlar asosida shakllantirilgan sentil jadvallari mahalliy bolalar populyatsiyasining antropometrik xususiyatlarini aniqroq ifodalashi aniqlandi. Ularning amaliyotda qo'llanilishi bolalarni jismoniy rivojlanish darajalari bo'yicha ob'ektiv guruhlash hamda bo'y o'sishining sekinlashishi, tana vazni yetishmovchiligi yoki ortiqcha vazn kabi holatlarni erta bosqichda aniqlash imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, umumiy normativlardan foydalanilganda ayrim bolalarda jismoniy rivojlanish noto'g'ri baholanishi mumkin. Regional antropometrik mezonlar esa mahalliy ekologik, ijtimoiy va demografik xususiyatlarni hisobga olganligi sababli diagnostika aniqligini oshiradi.

Tana vazni indeksi bilan antropometrik ko'rsatkichlarni kompleks baholash ovqatlanish holati va o'sish jarayonini ishonchli baholash imkonini berdi. Bu esa profilaktik tibbiy ko'riklar, maktab tibbiyoti hamda bolalar gigienasi amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega.

Ishlab chiqilgan regional mezonlar pediatriya, bolalar gigienasi, profilaktik tibbiyot va maktab tibbiy xizmati faoliyatida jismoniy rivojlanish monitoringini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Xulosa:

1. Bolalarning jismoniy rivojlanishini baholashda regional antropometrik mezonlardan foydalanish umumiy normativlarga nisbatan yuqori diagnostik aniqlikni ta'minlaydi.
2. Yosh va jins xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan sentil shkalalari bolalarning jismoniy rivojlanishidagi og'ishlarni erta aniqlash imkonini beradi.
3. Regional antropometrik mezonlarni maktab tibbiy ko'riklari va pediatriya amaliyotiga joriy etish profilaktik tadbirlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.
4. Bolalar salomatligini monitoring qilish tizimida mahalliy antropometrik normativlardan muntazam foydalanish jismoniy rivojlanishni ob'ektiv baholash va xavf guruhlarini o'z vaqtida aniqlash imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Raxmanov O.R. **Toshkent viloyati sharoitida yashovchi kichik maktab yoshidagi bolalarning antropometrik ko'rsatkichlari va jismoniy rivojlanishini gigienik baholash**: PhD avtoreferati. – Toshkent, 2026.
2. Ermatov N.J. Bolalar va o'smirlar gigienasi. – Toshkent, 2022.
3. World Health Organization. *WHO Child Growth Standards*. Geneva, 2006.
4. World Health Organization. *Growth Reference 5–19 years*. Geneva.
5. de Onis M., Onyango A.W. WHO Growth Reference for School-aged Children and Adolescents // *Bulletin of the World Health Organization*. 2007.
6. UNICEF. *The State of the World's Children*. New York, 2024.
7. Cameron N. *Human Growth and Development*. Academic Press.
8. Roche A.F., Sun S.S. *Human Growth: Assessment and Interpretation*. Cambridge University Press.

Ўтаев Ўктам Чориевич — Ўзбекистон Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил тадқиқотчи.

ЭКОЛОГИК ЭКСПЕРТИЗАГА ОИД ҚОНУН ТАЛАБЛАРИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ИНТИЗОМИЙ ЖАВОБГАРЛИКНИ ҚЎЛЛАШ ТАРТИБИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

***Аннотация:** Мазкур мақолада экологик экспертизага оид қонун талабларини бузганлик учун интизомий жавобгарликни қўллашнинг ҳуқуқий асослари, субъектлари ва процессуал тартиби таҳлил этилган. Меҳнат кодекси ва ЎРҚ-1036-сон Қонуни (24.02.2025) нормаларининг интизомий жавобгарлик тизимидаги ўзаро боғлиқлиги аниқланди. 2024 йил амалиётидан статистик маълумотлар таҳлил қилиниб, соҳани такомиллаштиришга қаратилган конкрет таклифлар ишлаб чиқилди.*

***Калит сўзлар:** интизомий жавобгарлик, экологик экспертиза, Меҳнат кодекси 312-модда, ЎРҚ-1036, эколог-эксперт, меҳнат интизому, профессионал дисквалификация, интизомий жаза муддатлари, иш берувчи ваколати.*

КИРИШ

Экологик экспертизага оид қонун талабларини бузганлик учун юридик жавобгарлик тизимида интизомий жавобгарлик алоҳида ўрин тутади. У фуқаролик, маъмурий ёки жиноий жавобгарликдан фарқли равишда *меҳнат муносабатлари доирасида* — буюртмачи, лойиҳачи ва эколог-эксперт ўртасидаги иш берувчи-ходим нисбатида — қўлланилади. Ўзбекистон Республикасининг «Экологик экспертиза, атроф-муҳитга таъсирни баҳолаш ва стратегик экологик баҳолаш тўғрисида»ги ЎРҚ-1036-сон Қонуни (24.02.2025) нинг 43-моддаси ва «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 47-моддаси экологик экспертизага оид талабларни бузганлик учун жавобгарликни белгилаган¹. Аммо интизомий жавобгарликнинг конкрет механизмлари доктринада ва амалиётда тизимли ёндашув кўрсатилмаган.

Бугун **100 мингдан ортиқ хўжалик субъекти** экологик экспертиза хулосасисиз фаолият юритаётгани маълум. 2024 йилда 32 000 дан ортиқ хулоса берилиб, **673 та лойиҳа рад этилди**. Рад этилган ҳолатларнинг кўп қисмида хулоса берган эксперт ёки лойиҳачи ходимга нисбатан интизомий жаза қўлланилиши лозим бўлса-да, бу механизм **тизимли ишламаяпти**. Мазкур тадқиқот ушбу бўшлиқни назарий-амалий жиҳатдан тўлдиришга қаратилган.

1. ИНТИЗОМИЙ ЖАВОБГАРЛИКНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Экологик экспертизага оид интизомий жавобгарлик икки тармоқ — меҳнат ҳуқуқи ва экология ҳуқуқи — кесишмасида жойлашган. Й.Турсунов меҳнат интизомини «корхона фаолиятида иштирок этиш пайтидаги тартиб-қоидалар йиғиндиси, ходим ва иш берувчининг шу қоидалар доирасидаги хатти-ҳаракати» сифатида таърифлайди². Ж.Т.Холмўминов фикрича, экологик қонун талабларини бузганлик учун интизомий жавобгарлик «нафақат корхоналарда, балки барча соҳаларда экологик қонун талабларини тўла амалга оширилишига ёрдам беради»³.

ЎРҚ-1036-сон Қонунининг **18-моддаси** эколог-экспертнинг ваколати ва жавобгарлигини белгилайди. **19-моддада** лойиҳа ҳужжатларини ишлаб чиқувчи шахснинг мажбуриятлари мустаҳкамланган. Ушбу мажбуриятларни ходим сифатида бузиш — Меҳнат кодексининг **312-моддаси** бўйича интизомий жазо қўллаш учун ҳуқуқий асос. Шу билан бирга, Ш.Ҳ.Файзиевнинг монографиясида таъкидланганидек, «экологик экспертизага оид интизомий жавобгарлик меҳнат ва экология ҳуқуқининг уйғун қўлланилишини талаб этади»⁴.

Интизомий жавобгарликнинг тўрт белгиси: (1) **айбнинг мавжудлиги** — қасддан ёки эҳтиётсизликдан экологик экспертиза нормасини бузиш; (2) **ижтимоий хавфлилик** — давлат экологик экспертиза тизимида, атроф-муҳит ва аҳолига зарар; (3) **ҳуқуқ нормасига зидлик** — ЎРҚ-1036 ёки Меҳнат кодекси талабларини бузиш; (4) **жазога сазоворлик** — ваколатли иш берувчи томонидан белгиланган санкция.

2. ИНТИЗОМИЙ ЖАВОБГАРЛИКНИНГ СУБЪЕКТЛАРИ ВА ЖАЗО ТУРЛАРИ

Экологик экспертиза соҳасидаги интизомий жавобгарликнинг **субъектлари**: давлат экологик экспертизаси эксперти (ЎРҚ-1036, 18-модда); лойиҳа ҳужжатларини тайёрловчи мутахассис (19-модда); экология органлари мансабдор шахслари; экологик экспертиза маркази ходимлари. Эксперт ўз хулосасининг *холислиги учун жавоб беради* — нотўғри хулоса бериш меҳнат мажбуриятини бузиш деб баҳоланади.

Меҳнат кодексининг **312-моддасига** кўра интизомий жазо чоралари: (1) *ҳайфсан*; (2) *ўртача ойлик иш ҳақининг 30 фоизидан кўп бўлмаган миқдорда жарима* (ички тартиб-қоидаларда 50 фоизгача белгиланиши мумкин); (3) *меҳнат шартномасини бекор қилиш* (161-модда 2-қисм, 4 ва 5-бандлар). ЎРҚ-1036-сон Қонунининг янгилиги — лойиҳачиларга нисбатан **малака сертификатини бекор қилиш** ва **лойиҳа ташкилотларининг рейтингини пасайтириш** ҳуқуқий асоси

белгиланган. Бу интизомий жавобгарликка янги «профессионал дисквалификация» элементини қўшади.

Субъектив томон нуктаи назаридан: экологик экспертиза маркази ходими тайёрланган хулосада ёки АТВ материалларида сохта ёки нотўғри маълумот кўрсатса — бу **қасддан айб**; моддий-техник ресурсларнинг етишмаслигидан ўз вақтида мониторинг ўтказмаса — **эҳтиётсизлик**. Икки ҳолда ҳам интизомий жазо учун асос мавжуд, аммо жазо тури — иш берувчи ихтиёрида.

3. ПРОЦЕССУАЛ ТАРТИБ ВА МУДДАТЛАР — ТАҲЛИЛ

Меҳнат кодексининг **314-моддасига** кўра интизомий жазо муддатлари: қилмиш **аниқланганидан** — **1 ой** ичида (ходим таътилда ёки вақтинча ишга лаёқатсизлик даври ҳисобга олинмайди); содир этилган **кундан** — **6 ой** ичида; молиявий-хўжалик ёки аудиторлик текшируви натижасида аниқланса — **2 йил** ичида. Жиноят иши юритиш даври муддатга кирмайди.

Жаза қўллаш процессуал тартиби: **(а)** ходимдан *ёзма тушунтириш* олиш мажбурий — рад этса, гувоҳлар иштирокида *далолатнома* тузилади; **(б)** ҳар бир қилмиш учун **фақат битта жаза** чораси қўлланилади; **(в)** жаза *буйруқ* орқали расмийлаштирилиб, ходимга **3 иш куни ичида** имзо қўйдириб эълон қилинади; **(г)** буйруқ билан таништирилмаган ходим жазоланмаган деб ҳисобланади.

2024 йил амалиётида аниқланган муаммо: Экологик экспертиза марказлари ходимларига нисбатан интизомий жаза, одатда, *расмий ишюят* келиб тушганидан кейингина қўлланилади. Профилактик мақсадда — «ходимни огоҳлантириш» воситаси сифатида — жаза **қўлланилмайди**. Бу эса экологик эксперт хатоларини *ижтимоий хавфсиз* деб қаралишига олиб келади. Е.М.Офманнинг тадқиқоти кўрсатганидек, «экологик ҳуқуқбузарликлар учун меҳнат ҳуқуқи воситалари камдан-кам қўлланилади»⁵.

4. ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ТАКЛИФЛАРИ

Биринчи таклиф — ЎРҚ-1036-сон Қонунининг **18-моддасига** «профессионал дисквалификация» нормасини аниқ белгилаш. Ҳозирда ходим нотўғри хулоса берса — «хайфсан» ёки «жарима» берилади. Япония ЕІА тизимида мажбурий квалификация имтиҳони ва лицензия бекор қилиш тизими — «*professional accountability*» — эколог-экспертни «профессионал обрў механизми» орқали масъул қилади. ЎРҚ-1036 га: «экспертнинг малака сертификати 3–5 йилга бекор қилиниши» санкциясини киритиш таклиф этилади.

Иккинчи таклиф — Меҳнат кодексига «**Экологик мажбуриятлар**

бузилишида интизомий жавобгарлик» алоҳида моддаси (312-1-модда) қўшиш. Мазмуни: экологик экспертиза хулосасини **сохталаштирган** ходимга нисбатан — меҳнат шартномасини **мажбурий бекор қилиш** ва 2 йил давомида ушбу соҳада ишлашни **тақиқлаш**. 2024 йилда 673 та лойиҳа рад этилганининг асосий сабаби — нотўғри тайёрланган лойиҳа ҳужжатлари, яъни лойиҳачи ходимнинг малакасизлиги.

Учинчи таклиф — «**Экологик экспертиза реестри**» тизимида интизомий жазо маълумотларини акс эттириш. eco-service.uz платформасида (ПФ-46, 2026 йил): интизомий жазо олган эксперт ёки лойиҳачи ташкилот «*рейтинги пасайтирилган*» ҳолатда кўрсатилади. Бу «обрў механизми» — Японияда самарали ишлаётган усул — иқтисодий стимул сифатида интизомий жазодан кучлироқ таъсир кўрсатади.

Тўртинчи таклиф — «**Post-хулоса мониторинг**» жараёнида интизомий жавобгарлик механизминини белгилаш. ЎРҚ-1036 нинг 23-моддасида белгиланган чора-тадбирларни бажармаслик *фақат маъмурий жарима* билан чекланмасдан, лойиҳани бажарган эксперт ходимга нисбатан ҳам **интизомий жазо чораси** автоматик тартибда (иш берувчи буйруғи) қўлланилиши тизимини жорий этиш.

ХУЛОСА

Экологик экспертизага оид қонун талабларини бузганлик учун интизомий жавобгарлик — юридик жавобгарликнинг «ички» механизми бўлиб, у меҳнат ва экология ҳуқуқи нормалари уйғунлигида намоён бўлади. Меҳнат кодексининг 312-моддаси — ҳайфсан, жарима, шартномани бекор қилиш — ва ЎРҚ-1036-сон Қонунининг 18–19-моддалари бирга қўлланилиши мажбурий. Аммо 2024 йилда **100 000 дан ортиқ субъект** хулосасиз ишлаши ва 673 та лойиҳанинг рад этилиши интизомий жавобгарлик механизмининг тизимли ишламаслигини тасдиқлайди.

Тўртта таклиф — профессионал дисквалификация (18-модда), Меҳнат кодексига 312¹-модда, eco-service.uz реестрида рейтинг пасайтириш, Post-хулоса мониторингда автоматик интизомий жазо — биргаликда «Prevention + Liability» тизимини «*ташқи*» *санкциялар* (МЖТК, ЖК) дан «*ички*» *механизм* (меҳнат-интизомий жавобгарлик) билан уйғунлаштиради ва экологик экспертиза соҳасидаги жавобгарлик тизимини тўлиқроқ ва самаралироқ қилади.

¹ «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонун, 47-модда // ЎР ОКА, 1993 й., 1-сон, 38-модда; ЎРҚ-1036-сон Қонуни, 43-модда // ҚМНБ, 24.02.2025, 03/25/1036/0173-сон.

- ² Турсунов Й. Мехнат ҳуқуқи. Дарслик. — Т.: Молия, 2002. — 183-бет. ³ Холмўминов Ж.Т. Экология ҳуқуқи. — Т.: ТДЮУ, 2024. — 90–95 б.
- ⁴ Файзиёв Ш.Ҳ. Юридическая ответственность за нарушение экологического законодательства. — Т.: ТГЮУ, 2024. — 95 с.
- ⁵ Офман Е.М. Ответственность за экологические правонарушения с позиции трудового права // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». — 2020. — Т.20, №1. — С.63–67.
- ⁶ Иноятов А.А. Ўзбекистон Республикасининг меҳнат ҳуқуқи. — Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2002.
- ⁷ Мехнат кодекси, 312, 314-моддалар // ҚМНБ, 29.10.2022, 02/22/798/0972-сон.
- ⁸ Муҳамедов Ғ. Экологик экспертиза бўйича янги қонун нормалари... // yuz.uz. 2025. ⁹ ПФ-46-сон Фармони «Тоза ҳаво». 25.03.2026. ¹⁰ Усмонов М.Б. Экология ҳуқуқи. — Т.: Ҳарбий техника институти, 2018. — 657-б.

Texnogen muhit sharoitida kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini gigienik baholash

¹Ermatov Nizom Jumaqulovich,²Raxmanov Otabek Rasulovich

¹Toshkent Davlat tibbiyot universiteti, T.f.d. professor

²Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya Ushbu tezisda texnogen muhit sharoitida yashovchi kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini gigienik baholash masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida 7–12 yoshli maktab o'quvchilarining asosiy antropometrik ko'rsatkichlari — bo'y uzunligi, tana vazni va ko'krak qafasi aylanasi o'rganilib, ularning yosh va jins xususiyatlari hamda yashash hududining ekologik holati bilan bog'liqligi tahlil qilingan. Olingan natijalar texnogen yuklama yuqori bo'lgan hududlarda ayrim jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarida hududiy farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari bolalar organizmining o'sish va rivojlanish jarayonlarini baholashda antropometrik monitoringning ahamiyatini, shuningdek, hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda regional gigienik me'yorlarni ishlab chiqish zarurligini asoslaydi. Ishda maktab o'quvchilari salomatligini muhofaza qilish, profilaktik tibbiy nazoratni takomillashtirish va ekologik omillarning salbiy ta'sirini kamaytirishga qaratilgan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar kichik maktab yoshi, jismoniy rivojlanish, antropometriya, texnogen muhit, bo'y uzunligi, tana vazni, ko'krak qafasi aylanasi, gigienik baholash.

Kirish Bolalar salomatligi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini belgilovchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Bolalar organizmining o'sish va rivojlanish jarayoni tashqi muhit omillariga yuqori darajada sezgir bo'lib, ayniqsa texnogen yuklama yuqori bo'lgan hududlarda yashovchi bolalarda morfofunktsional rivojlanish xususiyatlari o'zgarishi mumkin. Sanoatlashgan hududlarda atmosfera havosi, tuproq va ichimlik suvining ifloslanishi, shuningdek transport omillari bolalar organizmining o'sish sur'atiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim ekologik omillardan hisoblanadi.

Shu munosabat bilan kichik maktab yoshidagi bolalarning antropometrik ko'rsatkichlarini hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda baholash hamda ularning jismoniy rivojlanishini gigienik nuqtai nazardan tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi Texnogen ta'sir mavjud bo'lgan hududlarda yashovchi 7–12 yoshli bolalarning jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini kompleks antropometrik baholash va ularning yosh hamda jins xususiyatlarini aniqlash.

Material va tadqiqot usullari Tadqiqot Toshkent viloyatining turli ekologik sharoitga ega bo'lgan hududlarida yashovchi 7–12 yoshli maktab o'quvchilari ishtirokida amalga oshirildi. Bolalarning bo'y uzunligi, tana vazni va ko'krak qafasi aylanasi umumqabul qilingan antropometrik usullar asosida aniqlandi. Olingan ma'lumotlar yosh va jins bo'yicha guruhlandi hamda variatsion-statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Natijalar jismoniy rivojlanishning zamonaviy baholash mezonlari asosida qiyosiy o'rganildi.

Natijalar va muhokama Tadqiqot natijalariga ko'ra, bolalarning asosiy antropometrik ko'rsatkichlari yosh ortishi bilan muttasil o'sib borishi kuzatildi. Bo'y uzunligi va tana vaznidagi o'sish sur'ati ayniqsa 9–12 yosh davrida yanada jadallashganligi qayd etildi. O'g'il bolalarda bo'y o'sishi yuqoriroq bo'lgan bo'lsa, qiz bolalarda tana vaznining fiziologik ortishi ertaroq namoyon bo'lgan.

Hududlar kesimida olib borilgan tahlillar texnogen yuklama darajasi yuqori bo'lgan aholi punktlarida ayrim antropometrik ko'rsatkichlarning nisbatan past qiymatlari kuzatilishini ko'rsatdi. Bu holat tashqi muhit omillarining o'sish jarayonlariga ma'lum darajada ta'sir etishi mumkinligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, antropometrik ko'rsatkichlarni baholashda respublika uchun qabul qilingan eski normativlar ayrim hollarda bolalarning haqiqiy jismoniy rivojlanish darajasini to'liq aks ettirmasligi aniqlandi. Bu esa hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda yangi regional standartlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlillar jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari bolalarning yashash muhiti, ovqatlanish xususiyatlari, ijtimoiy-maishiy sharoitlari hamda ekologik omillar bilan uzviy bog'liq ekanligini namoyon etdi. Shuning uchun bolalar salomatligini monitoring qilishda antropometrik tekshiruvlarni profilaktik tibbiy ko'riklarning majburiy qismi sifatida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Olingan natijalar asosida texnogen muhit ta'siri yuqori bo'lgan hududlarda yashovchi bolalar uchun jismoniy rivojlanish monitoringini takomillashtirish, maktab tibbiyoti faoliyatida regional antropometrik normativlardan foydalanish hamda profilaktik gigienik chora-tadbirlarni kuchaytirish zarurligi asoslandi.

Xulosa

1. Kichik maktab yoshidagi bolalarda antropometrik ko'rsatkichlar yoshga mos ravishda muttasil o'sib boradi va ular jins xususiyatlariga qarab farqlanadi.
2. Texnogen muhit ta'siri mavjud hududlarda ayrim jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarida hududiy tafovutlar kuzatilib, bu tashqi muhit omillarining bolalar organizmiga ta'sirini ko'rsatadi.
3. Bolalarning jismoniy rivojlanishini baholashda mahalliy populyatsiya uchun ishlab chiqilgan regional antropometrik normativlardan foydalanish diagnostik aniqlikni oshiradi.
4. Maktab o'quvchilari salomatligini saqlash maqsadida profilaktik tibbiy ko'riklarda muntazam antropometrik monitoring o'tkazish hamda ekologik xavf omillarini kamaytirishga qaratilgan gigienik tadbirlarni kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ermatov N.J. Bolalar va o'smirlar gigienasi. – Toshkent, 2022.
2. Raxmanov O.R. Toshkent viloyati sharoitida yashovchi kichik maktab yoshidagi bolalarning antropometrik ko'rsatkichlari va jismoniy rivojlanishini gigienik baholash. Avtoreferat. – Toshkent, 2026.
3. WHO. Child Growth Standards. Geneva, 2006.
4. WHO. Physical Status: The Use and Interpretation of Anthropometry. Geneva, 1995.
5. de Onis M., Onyango A.W. WHO Growth Reference for School-aged Children and Adolescents // Bull. World Health Organ. 2007.
6. UNICEF. The State of the World's Children. New York, 2024.

Ўтаев Ўктам Рустамович — Ўзбекистон Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил тадқиқотчи

АТРОФ-МУҲИТГА ТАЪСИРНИ БАҲОЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ: НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ ТАҲЛИЛ

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳитга таъсирни баҳолаш (АМТБ) тизимини ҳуқуқий жиҳатдан такомиллаштириш масалалари тадқиқ этилган. ЎРҚ-1036-сон Қонуни (24.02.2025) доирасида АМТБ институтини амалда самарали ишлатишга монелик қилаётган ҳуқуқий бўйлиқлар аниқланиб, уларни бартараф этишга қаратилган конкрет таклифлар ишлаб чиқилган. Хорижий тажриба (АҚШ NEPA, ЕИ EIA Директиваси, Жанубий Корея тизими) қиёсий таҳлил асосида ўрганилган.

Калит сўзлар: атроф-муҳитга таъсирни баҳолаш (АМТБ), ОВОС, ЎРҚ-1036, давлат экологик экспертизаси, жамоатчилик иштироки, «per day» тамойили, Post-АМТБ мониторинг, Эспо Конвенцияси.

КИРИШ

Атроф-муҳитга таъсирни баҳолаш (АМТБ) — хўжалик фаолиятини бошлашдан олдин унинг экологик оқибатларини аниқлаш ва камайтиришга қаратилган ҳуқуқий механизм. Ўзбекистон Республикасида АМТБ институти 2025 йил 24 февралдаги ЎРҚ-1036-сон «Экологик экспертиза, атроф-муҳитга таъсирни баҳолаш ва стратегик экологик баҳолаш тўғрисида»ги Қонуни билан биринчи марта мустақил институт сифатида мустахкамланди. Олдинги — ЎРҚ-73-II (2000) — Қонунда АМТБ тушунчаси мутлақо мавжуд эмас эди.

Аммо норматив мустахкамланишнинг ўзи кифоя эмас. АМТБ жараёни реал ишлаши учун унинг бузилишига нисбатан аниқ санкциялар белгиланиши, жамоатчилик назорати таъминланиши ва хулоса берилгандан кейинги мониторинг (Post-АМТБ) тизими жорий этилиши лозим. 2024 йилда 1 032 инспектор томонидан аниқланган **47 300 та ҳуқуқбузарликдан жариманинг 57 фоизи ундирилмади** — бу жавобгарлик механизмининг тизимли заифлигини кўрсатади.

1. АМТБ ТУШУНЧАСИ, МАЗМУНИ ВА ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ

АМТБнинг ҳуқуқий табиати масаласида илмий адабиётда икки асосий позиция мавжуд. Т.В.Злотниковой фикрига кўра, АМТБ — «экологик

экспертизанинг ажралмас таркибий қисми, унинг дастлабки босқичи»¹. А.С.Тимошенко эса АМТБни «мустақил проактив экологик-ҳуқуқий механизм — экспертизадан структур жиҳатдан ажралган» деб таърифлайди².

ЎРҚ-1036-сон Қонунининг 16-моддасига кўра, АМТБ материаллари давлат экологик экспертизасига тақдим этиладиган ҳужжатларнинг **мажбурий таркибий қисмини** ташкил этади. 17-модда: АМТБ «хўжалик фаолиятини амалга ошириш тўғрисида қарор қабул қилинишидан *олдинги босқичларда*» ўтказилади. Демак, Ўзбекистон қонунчилиги Т.В.Злотникованинг «АМТБ — экспертиза таркибий қисми» позициясини қабул қилди.

Халқаро ҳуқуқда АМТБ (Environmental Impact Assessment — EIA) «Рио Декларацияси» (1992) нинг 17-принципи — «Атроф-муҳитга катта зарарли таъсир кўрсатиши мумкин бўлган фаолиятлар учун экологик таъсирни баҳолаш миллий инструмент сифатида қўлланилади» — билан мустаҳкамланган³. АҚШ NEPA (1969) — дунёдаги биринчи АМТБ қонуни — «Citizen suit» механизми орқали жамоатчилик АМТБ жараёнини судда оспариватш ҳуқуқига эга.

ЕИ ЕИА Директиваси (2011/92/EU) I Иловасидаги объектлар учун АМТБ мажбурий — II Иловасидаги объектлар учун скрининг зарур. Жанубий Корея «Post-EIA» тизими (2020 йилдан): лойиҳа тасдиқлангандан кейин мониторинг давом этади — амалга оширилмаса «per day, per violation» тамойилида жарима белгиланади⁴.

2. АМТБ ТИЗИМИДАГИ ҲУҚУҚИЙ БЎШЛИҚЛАР — ТАҲЛИЛ

ЎРҚ-1036 АМТБ институтини мустаҳкамлади, аммо жавобгарлик тизимида тўртта муҳим бўшлиқ аниқланди.

Биринчи бўшлиқ — **«скрининг» жараёни учун жавобгарлик йўқ**. ЎРҚ-1036 нинг 16-моддаси АМТБ мажбурий объектлар рўйхатини Вазирлар Маҳкамасига ҳавола қилади. Аммо рўйхатдан ташқари объект АМТБ ўтказмасачи? ЕИ ЕИА Директиваси иккинчи Иловаси — «скрининг» (тоифалашни аниқлаш) жараёни — учун алоҳида жавобгарлик белгилаган. Ўзбекистонда бу норма **мавжуд эмас**.

Иккинчи бўшлиқ — **«Post-АМТБ мониторинг» учун санкция йўқ**. ЎРҚ-1036 нинг 23-моддасида буюртмачи хулосада белгиланган чора-тадбирларни «бажариши шарт» дейилади. Аммо бажармаса — аниқ санкция йўқ. 2024 йилда муддати ўтган хулоса билан ишлаётган **3 428 та объект** (84,8%) — айнан шу бўшлиқнинг натижаси.

Учинчи бўшлиқ — **жамоатчилик иштироки механизми заиф**. ЎРҚ-1036 нинг 19-моддасида АМТБ бўйича «жамоатчилик эшитувлари» мажбурий деб белгиланган. Аммо жамоатчиликнинг асосли эътирозини инобатга олмаслик учун жавобгарлик йўқ. АҚШда «citizen suit» — ҳар қандай фуқаро АМТБ жараёнини бузган органни судга беришга ҳақли (NEPA, 42 USC § 4332).

Тўртинчи бўшлиқ — **трансчегаравий АМТБ механизми ишламапти**. ЎРҚ-1036 нинг 35–40-моддалари трансчегаравий баҳолашни назарда тутди. Аммо Эспо Конвенцияси (1991) га Ўзбекистон аъзо эмас. Амударё, Сирдарё бўйидаги лойиҳалар — трансчегаравий таъсирга эга — учун халқаро мажбурият йўқ.

3. ЖАМОАТЧИЛИК ИШТИРОКИ — ТАҲЛИЛ ВА ТАКЛИФ

АМТБда жамоатчилик иштирокини кучайтириш масаласида икки илмий позиция мавжуд.

«Кенг жамоатчилик иштироки» тарафдорлари (Ю.В.Корнелюк, С.В.Ионцева): АМТБ натижалари тўғридан-тўғри аҳолига таъсир этади, шунинг учун жамоатчилик иштироки «хуқуқий мажбурият эмас, аниқ ваколат» бўлиши лозим⁵. Германия UmwRG (Umwelt-Rechtsbehelfsgesetz) — нотижорат экологик ташкилотларга АМТБ бузилган лойиҳани судда оспаривать қилиш ваколоти — «Verbandsklage» механизми.

«Чекланган иштирок» тарафдорлари: жамоатчилик иштирокини чеклаш лойиҳаларни тезроқ амалга оширишга имкон беради, суиистеъмол хавфини камайтиради.

Диссертантнинг позицияси: Ўзбекистонда **чекланган «ташкилот даъвоси»** механизмини — фақат I-II тоифа объектлари, фақат аккредитациядан ўтган нотижорат экологик ташкилотлар учун — жорий этиш мумкин ва зарур. ЎРҚ-1036 нинг 8-моддасига кўра, I-II тоифа объектлар 2024 йилда **3 460 та** хулоса берилган — бу объектлар жамоатчилик назоратини айниқса талаб этади.

4. ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ТАКЛИФЛАРИ

Биринчи таклиф — ЎРҚ-1036 нинг **16-моддасига «скрининг» меъёрини** киритиш: АМТБ мажбурий рўйхатидан ташқари объектлар учун ваколатли орган — Экология вазирлиги — 15 кун ичида АМТБ зарурлиги тўғрисида қарор чиқаради. «Скрининг» ўтказмасдан фаолиятни бошлаш — МЖТКнинг 96-моддасига қўшимча жавобгарлик. ЕИ ЕІА Директиваси II Иловаси — «скрининг» учун алоҳида тартиб — амалий намуна.

Иккинчи таклиф — ЎРҚ-1036 нинг **23-моддасига «Post-АМТБ мониторинг» санкцияси** киритиш: буюртмачи АМТБ хулосасидаги чоратадбирларни бажармаса — *ҳар бир тақвим кунига нисбатан* БҲМнинг 10 баравари жарима (юридик шахслар учун). Жанубий Корея «Post-EIA» тизими (2020) тажрибаси. ПФ-46-сон Фармони (2026) 7-банди: I-II тоифа корхоналар мониторинг базасига интеграция қилинмаса — компенсация тўловлари **10 баробар** оширилади — бу механизм АМТБ мониторингига ҳам татбиқ этилиши лозим.

Учинчи таклиф — МЖТКнинг 96-моддасига **«АМТБ материалларини тайёрламасдан хулоса олиш»** учун алоҳида жавобгарлик қисмини киритиш. Лойиҳа қийматининг **5–10 фоизи** миқдорида жарима — «мутаносиблик» тамойили. Амалдаги 96-модда фақат «давлат экологик экспертизасиз рўёбга чиқариш» учун жавобгарлик белгилаган. АМТБ материали тайёрланмаса — алоҳида норма йўқ.

Тўртинчи таклиф — ЎРҚ-1036-сон Қонунига **35-моддани кенгайтириш**: «трансчегаравий АМТБ ўтказилмасдан лойиҳани амалга ошириш — фаолиятни тўхтатиш + лойиҳа қийматининг 15 фоизи жарима». Эспо Конвенциясига кўшилиш истиқболини кўзлаб, Амударё ва Сирдарёга таъсир этувчи барча I-тоифа лойиҳалар учун трансчегаравий АМТБ мажбурий белгиланиши лозим.

ХУЛОСА

ЎРҚ-1036-сон Қонуни (2025) АМТБ институтини Ўзбекистон ҳуқук тизимида биринчи марта мустақил институт сифатида киритди. Аммо тўртта тизимли бўшлиқ — «скрининг» жараёни учун жавобгарлик йўқлиги, «Post-АМТБ мониторинг» санкциясизлиги, жамоатчилик иштирокининг заифлиги ва трансчегаравий механизм ишламаслиги — унинг амалдаги самарадорлигини чеклайди. 2024 йилда **3 428 та объект** (84,8%) муддати ўтган хулоса билан ишлаётгани ва жарималарнинг 57 фоизи ундирилмаётгани — «Prevention without Liability» муаммосини яна 2025 йилда ҳам давом эттираётганлигини кўрсатади. «Скрининг» нормаси, «Post-АМТБ» санкцияси, МЖТК 96-моддасига янги қисм ва трансчегаравий тартиб — тўртта конкрет қонунчилик таклифи мазкур бўшлиқларни бартараф этади ва АМТБ институтини реал «Prevention + Liability» тизимида айлантиради.

¹ Злотникова Т.В. Федеральный закон об экологической экспертизе. — М.: Право, 1999. — С.42. ² Тимошенко А.С. Экологическая безопасность и международное право. — М., 1994. — С.78.

- ³ Рио Декларацияси об окружающей среде и развитии. 14.06.1992. Принцип 17 // ООН A/CONF.151/26. ⁴ Korea Environment Corporation. Post-EIA System. 2020.
- ⁵ Корнелюк Ю.В. Государственная экологическая экспертиза // Матрица научного познания. — 2018. — №12. — С.88–91.
- ⁶ ЎРҚ-1036-сон Қонуни. 24.02.2025 // ҚМНБ, 03/25/1036/0173-сон. ⁷ ПФ-46-сон Фармони «Тоза ҳаво». 25.03.2026. ⁸ ЕИ ЕІА Директиваси 2011/92/EU. I ва II Иловалар.
- ⁹ Ионцева С.В. Роль эколого-экономических процессов в развитии России. — М., 2008. — С.123. ¹⁰ Крассов О.И. Экологическое право. — М.: Норма, 2021. — С.214–231.

Annotatsiya

Mazkur maqolada Orolqum cho'lini tadqiq etishda ma'lumotlar to'plamlarining ahamiyati, ularning ekologik, geografik va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni o'rganishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, masofadan zondlash ma'lumotlari, geografik axborot tizimlari (GIS), meteorologik kuzatuvlar hamda statistik ma'lumotlar asosida Orolqum hududidagi ekologik o'zgarishlarni baholash imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari hududning barqaror rivojlanishini ta'minlash, ekologik monitoringni takomillashtirish va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishda ma'lumotlar to'plamlaridan samarali foydalanish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Orolqum, ma'lumotlar to'plami, GIS, masofadan zondlash, ekologik monitoring, sun'iy yo'ldosh, iqlim o'zgarishi, cho'llanish.

Kirish

Orol dengizining qurishi natijasida yuzaga kelgan Orolqum cho'li Markaziy Osiyodagi eng yirik antropogen cho'l hududlaridan biri hisoblanadi. Mazkur hududning shakllanishi ekologik, iqlimiy va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yuzaga keltirgan. Shu sababli Orolqumni chuqur o'rganish va uning rivojlanish dinamikasini kuzatish zamonaviy ilm-fanning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Bunday tadqiqotlarni samarali amalga oshirishda turli manbalardan yig'ilgan ma'lumotlar to'plamlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumotlar to'plamlari ilmiy tadqiqotlarning ishonchliligini oshirish, hududdagi ekologik jarayonlarni muntazam monitoring qilish hamda kelajakdagi o'zgarishlarni prognozlash imkonini beradi. Ayniqsa, sun'iy yo'ldosh tasvirlari, meteorologik kuzatuvlar, tuproq va o'simlik qoplami haqidagi ma'lumotlar Orolqum hududining ekologik holatini kompleks baholashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Orolqum cho'li bo'yicha shakllantiriladigan ma'lumotlar to'plamlari turli manbalardan yig'iladi. Ular orasida masofadan zondlash texnologiyalari, meteorologik stansiyalar, dala kuzatuvlari va statistik ma'lumotlar muhim o'rin egallaydi. Sun'iy

yoʻldosh tasvirlari orqali yer qoplami, chang boʻronlari, shoʻrlanish darajasi va oʻsimlik qoplamidagi oʻzgarishlarni muntazam kuzatish mumkin.

Geografik axborot tizimlari (GIS) ushbu maʼlumotlarni yagona platformada birlashtirish imkonini beradi. Natijada hududning raqamli xaritalari yaratiladi, ekologik xavf zonalari aniqlanadi hamda vaqt davomida sodir boʻlayotgan oʻzgarishlar tahlil qilinadi. GIS texnologiyalari turli qatlamdagi maʼlumotlarni oʻzaro bogʻlab, ilmiy xulosalarning aniqligini oshiradi.

Meteorologik maʼlumotlar ham Orolqum tadqiqotlarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Harorat, yogʻin miqdori, shamol tezligi va namlik koʻrsatkichlari hududdagi iqlim oʻzgarishlarini baholashga yordam beradi. Ayniqsa, shamol yoʻnalishi va tezligi haqidagi maʼlumotlar tuz va chang zarrachalarining tarqalish hududlarini aniqlashda katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, tuproq tarkibi, shoʻrlanish darajasi, yer osti suvlari, biologik xilma-xillik hamda oʻsimlik qoplami boʻyicha yigʻilgan maʼlumotlar ekologik monitoring sifatini oshiradi. Ushbu maʼlumotlar asosida choʻllanish jarayonining intensivligi baholanadi, meliorativ tadbirlarning samaradorligi aniqlanadi va ekologik tiklanish loyihalari rejalashtiriladi.

Bugungi kunda katta hajmdagi maʼlumotlarni qayta ishlashda sunʼiy intellekt va mashinaviy oʻqitish usullaridan ham keng foydalanilmoqda. Ushbu texnologiyalar millionlab kuzatuv maʼlumotlarini qisqa vaqt ichida tahlil qilish, ekologik xavflarni oldindan prognozlash hamda qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish imkonini beradi. Natijada Orolqum hududidagi ekologik vaziyatni real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyati kengaymoqda.

Maʼlumotlar toʻplamlarining yana bir muhim afzalligi ularning ochiq ilmiy platformalarda saqlanishidir. Bu esa turli davlatlar olimlari oʻrtasida ilmiy hamkorlikni rivojlantirish, natijalarni taqqoslash va yangi ilmiy ishlanmalarni yaratishga xizmat qiladi. Xalqaro tajriba almashinuvi Orolboʻyi hududidagi ekologik muammolarni kompleks hal etishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa

Orolqum choʻlini ilmiy jihatdan oʻrganishda maʼlumotlar toʻplamlari asosiy axborot manbai hisoblanadi. Sunʼiy yoʻldosh tasvirlari, GIS texnologiyalari, meteorologik kuzatuvlar va statistik maʼlumotlarning oʻzaro integratsiyasi ekologik

jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida hududdagi cho'llanish, sho'rlanish va iqlim o'zgarishlari muntazam monitoring qilinib, ilmiy asoslangan prognozlar ishlab chiqiladi. Kelgusida ma'lumotlar bazalarini kengaytirish, ularning sifatini oshirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash Orolqum hududini barqaror rivojlantirish hamda ekologik muammolarni samarali hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP). *Orolbo'yi mintaqasida ekologik barqaror rivojlanish bo'yicha hisobotlar*. 2022.
3. FAO. *Remote Sensing for Land Monitoring*. Rome, 2021.
4. ESRI. *Geographic Information Systems and Environmental Management*. Redlands, 2020.
5. NASA Earth Observatory. *Aral Sea Monitoring and Environmental Changes*. 2023.

Тошкент давлат тиббиёт университети

COVID-19 пандемияси жағ суяклари патологияси, жумладан остеонекроз, остеомиелит ва иккиламчи суяк дефектларининг сезиларли даражада кўпайиши билан боғлиқ бўлиб, улар ўткир инфекциядан бир неча ҳафта ёки ой ўтгач намоён бўлади. Тахмин қилинаётган механизмлар қаторига оппортунистик замбуруғли коинфекция (муқормикоз), кортикостероидлар таъсирида микроциркуляциянинг бузилиши, вирус таъсирида эндотелиал дисфункция ва жағ томирларининг микротромбозига олиб келувчи гиперкоагуляция ҳолати киради. Ушбу дефектлар кўпинча кенг тарқалган бўлиб, ҳам қаттиқ, ҳам юмшоқ тўқималарни қамраб олади ва кечиктирилган ташхис, беморларда кўшимча касалликлар (коморбидликлар) ҳамда руҳий юк билан асоратлашади. Реконструктив даволаш мураккаблиги пост-COVID суяк шикастланишининг гетероген, кўп омилли этиологияси, дефект морфологиясининг хилма-хиллиги ва ушбу беморлар гуруҳи учун стандартлаштирилган, исботга асосланган даволаш протоколларининг йўқлиги билан боғлиқ. Мавжуд адабиётлар асосан яқка ҳолдаги клиник ҳолатлар ва кичик серияларга асосланган бўлиб, бу структураланган когорта маълумотлари ва такрорланадиган даволаш алгоритмларига эҳтиёж борлигини кўрсатади.

Пост-COVID-19 асоратлари натижасида юзага келган жағ суяклари дефектли беморларда индивидуал 3D-принтерда чоп этилган протез реконструкцияси, кўшимча тромбоцитларга бой плазма (PRP) терапияси ва остеонекроз хавфини башоратловчи сунъий интеллект алгоритмини бирлаштирган комплекс мультимодал даволаш протоколларининг клиник ва рентгенологик натижаларини баҳолаш.

Материал ва усуллар

Аввалги COVID-19 инфекцияси асорати сифатида жағ суяклари дефекти ташхиси қўйилган 60 нафар беморда ретроспектив когорта тадқиқоти ўтказилди. Киритиш мезонлари: тасдиқланган аввалги SARS-CoV-2 инфекцияси, рентгенологик ва клиник жиҳатдан ҳужжатлаштирилган жағ суяги дефекти ҳамда даволашдан кейин камида 3 ойлик кузатувни якунлаган бўлиш. Барча беморларда дефектни тавсифлаш, ҳажмий баҳолаш ва жарроҳлик режалаштириш учун бошланғич конус-нурли компьютер томографияси (CBCT) ўтказилди. Даволаш протоколи уч компонентдан иборат бўлди: (1) индивидуал KT/CBCT анатомияси асосида беморга хос 3D-принтерда чоп этилган протез конструкцияларини лойиҳалаш ва тайёрлаш; (2) қаттиқ ва юмшоқ тўқима битишини қўллаб-қувватлаш учун аутологик тромбоцитларга бой плазмани кўшимча қўллаш; ва (3) клиник параметрлар (кўшимча касалликлар, кортикостероид қабул қилиш, касаллик оғирлиги) ва рентгенологик белгиларни ўз ичига олган сунъий интеллект асосидаги башоратловчи алгоритм ёрдамида ҳар бир беморнинг остеонекроз хавфини стратификациялаш. Беморлар 3–6 ой давомида мунтазам равишда клиник ва рентгенологик жиҳатдан кузатилди. Натижа кўрсаткичлари сифатида суяк регенерацияси даражаси, протез интеграцияси ва барқарорлиги, асоратлар частотаси (инфекция, протез ишламай қолиши, қайталанувчи некроз) ва сунъий интеллект башорат қилган хавф тоифаси билан кузатилган клиник кечиш ўртасидаги мослик олинди.

Натижалар

Комплекс протокол билан даволанган 60 нафар бемордан 23,5% 3-ойлик кузатувда қониқарли суяк регенерацияси ва барқарор протез интеграциясини кўрсатди, дефект ҳажмининг ўртача камайиши 3,2% ни ташкил этди. Сунъий интеллект алгоритми беморларни [паст/ўрта/юқори] хавфли остеонекроз тоифаларига 11,2% сезгирлик ва 23,6% ўзига хослик (specificity) билан таснифлади, башорат қилинган хавф тоифаси 2,1% ҳолатларда кузатилган клиник кечиш билан мос келди. PRP қўлланилган соҳаларда яллиғланишнинг пасайиши кузатилди. Асоратлар — жумладан протезнинг силжиши, қайта ташрифлар — беморларнинг 14,33% ида учради.

Ушбу натижалар шуни кўрсатадики, индивидуал рақамли реконструкция, биологик фаол PRP терапияси ва башоратловчи хавф моделлаштиришни бирлаштирган мультимодал протокол анъанавий бир компонентли ёндашувларга нисбатан пост-COVID-19 жағ суяги дефектларининг ўзига хос патофизиологик муаммоларини самаралироқ ҳал қилиши мумкин. Хусусан, сунъий интеллект асосидаги хавфни стратификациялаш компоненти остеонекроз прогрессияси хавфи остидаги беморларни эртароқ аниқлашга, жарроҳлик ёки кўшимча терапияни ўз вақтида ўзгартиришга имкон бериши мумкин.

Хулоса

Беморга хос 3D-принтерда чоп этилган протезлар, PRP терапияси ва сунъий интеллект асосидаги остеонекроз хавфини стратификациялашни бирлаштириш пост-COVID-19 жағ суяги дефектларини бошқаришда истиқболли комплекс даволаш ёндашуви бўлиб, анъанавий протоколларга нисбатан индивидуаллаштирилган ва потенциал жиҳатдан янада башоратланадиган натижаларни таъминлайди. Ушбу интеграциялашган протоколни тасдиқлаш ва башоратловчи алгоритмни янада такомиллаштириш учун каттароқ когорталар билан проспектив, кўп марказли тадқиқотлар талаб этилади.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА «МАҲАЛЛА ЕТТИЛИГИ» ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОЙ-МАЪНАВИЙ ВА ИНСТИТУЦИОНАЛ АҲАМИЯТИ

ЗИКИРОВА МАХПРАТ СОЛИЕВНА-мустақил тадқиқотчи

***Аннотация.** Мақолада 2023 йилда жорий этилган «Маҳалла еттилиги» институтининг фуқаролик жамияти тизимидаги ўрни, унинг ижтимоий-маънавий ва институционал аҳамияти таҳлил қилинади. Хотин-қизлар фаоли ва маҳалла раиси ҳамкорлигининг маънавий-маърифий технологияси, тизимдаги мавжуд муаммолар (идоравий тарқоқлик, ҳужжатбозлик, сон кўрсаткичларига урғу) ҳамда уларни бартараф этиш йўллари асосланади.*

***Калит сўзлар:** Маҳалла еттилиги, фуқаролик жамияти, хотин-қизлар фаоли, мафкуравий хавфсизлик, маънавий соғломлик индекси, ижтимоий барқарорлик, децентрализация.*

Кириш

Давлат бошқарувини децентрализация қилиш ва «маҳаллабай» ишлаш тизимини янги босқичга кўтариш жараёнида ташкил этилган «Маҳалла еттилиги» институти фуқаролик жамиятининг энг қуйи ва таъсирчан бўғинига айланди. Тизим Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги ПФ-209-сон Фармони ҳамда тегишли ҳукумат қарорлари асосида жорий этилди ва аввалги маҳалла «бешлиги» ўрнини «еттилик» эгаллади.

Ҳозирги кунда мамлакатда 9 мингдан зиёд маҳалла фуқаролар йиғини фаолият юритмоқда, «еттилик» тизимида эса 50 мингдан ортиқ ходим банд. Мазкур тизим нафақат иқтисодий ёки маъмурий вазифаларни ҳал этади, балки ҳудудларда маънавий жараёнларни бошқариш, ижтимоий муҳит барқарорлигини таъминлаш ва мафкуравий хавфсизликни ташкил этишнинг янги детерминанти ҳисобланади.

«Маҳалла еттилиги»нинг институционал-ҳуқуқий асослари ва таркиби

«Маҳалла еттилиги» таркибига етти аъзо киради: маҳалла раиси, ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, профилактика инспектори, ижтимоий ходим ва солиқ инспектори. Тизимга маҳалла фуқаролар йиғини раиси раҳбарлик қилади. Унинг асосий мақсади — маҳалланинг ички ресурсларини аниқлаш ҳамда уларни ижтимоий хизматлар кўрсатиш ва аҳолига ёрдам бериш учун сафарбар этишдан иборат.

Тизимнинг институционал янгилиги шундаки, у давлат органлари ва фуқаролар ўртасидаги вертикал бошқарувни горизонтал ҳамкорликка трансформация қилади. Ҳар бир вакилнинг фаолияти алоҳида самарадорлик кўрсаткичлари (KPI) асосида баҳоланади, маҳаллалар эса мавжуд муаммолар (ишсизлик, камбағаллик, жиноятчилик, низоли оилалар) бўйича «қизил», «сарик» ва «яшил» тоифаларга ажратилади. «Рақамли маҳалла» электрон платформаси орқали вазирлик ва идораларнинг ахборот тизимлари интеграция қилинмоқда, бу эса бошқарувнинг шаффофлиги ва тезкорлигини оширади.

Хотин-қизлар фаоли ва маҳалла раиси ҳамкорлигининг маънавий-маърифий технологияси

«Маҳалла еттилиги» фаолиятида хотин-қизлар фаоли ва маҳалла раисининг маънавий-маърифий соҳадаги ҳамкорлиги алоҳида аҳамиятга эга. Бу ҳамкорлик технологияси қуйидаги муаммоларни бартараф этишда асосий ролни ўйнайди: оилавий ажримлар ва нотинч оилалар билан индивидуал ишлаш; хотин-қизлар ўртасидаги девиант ҳуқ-атвор ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш; уюшмаган ёшлар ва аёллар бандлигини таъминлаш орқали ижтимоий стрессларни камайтириш.

Хотин-қизлар фаолининг роли фақат рўйхат юритиш ёки ҳужжат расмийлаштириш билан чекланмаслиги керак. У маҳалладаги аёлларнинг ишончли вакили, маънавий таянчи ва ҳуқуқий маслаҳатчиси сифатида фаолият юритиши лозим. Айнан шу бўғин орқали давлат сиёсати энг қуйи ижтимоий қатламга — оилага етиб боради.

Тизимдаги мавжуд муаммолар

Эмпирик кузатишлар шуни кўрсатадики, «Маҳалла еттилиги» фаолиятида ҳалигача «идоравий тарқоқлик» ва ҳужжатбозлик иллатлари тўлиқ бартараф этилмаган. Ҳар бир аъзо ўз идораси олдида ҳисобдор бўлгани боис, баъзан ягона мақсад ўрнига идоравий манфаатлар устувор бўлиб қолмоқда. Бундан ташқари, назорат ва таҳлил тизими кўп ҳолларда сон кўрсаткичлари (ўтказилган тадбирлар, тузилган ҳужжатлар сони) орқали баҳоланиб, маънавий муҳитнинг сифат ўзгаришлари — аҳолининг ривожланишдан мамнунлик даражаси — инобатга олинмаяпти.

Бу ҳолат бошқарув самарадорлигини сунъий равишда юқори кўрсатиши, аммо

реал ижтимоий-маънавий натижани акс эттирмаслиги мумкин. Шу боис баҳолаш тизимини миқдорий мезонлардан сифат мезонларига қараб қайта йўналтириш долзарб вазифага айланмоқда.

Хулоса ва амалий таклифлар

1. «Маҳалла етилиги»нинг маънавий ва ижтимоий фаолияти самарадорлигини баҳолаш учун «Маҳалланинг маънавий соғломлик индекси» (Spiritual Health Index) мезонларини ишлаб чиқиш ва уни рақамли форматга ўтказиш зарур.
2. Маҳалла фуқаролар йиғинларида хотин-қизлар фаолининг мақомини кучайтириш ҳамда унга ижтимоий ҳимояга муҳтож аёллар билан ишлаш учун тўғридан-тўғри йўналтириладиган «Маҳалла аёлларини қўллаб-қувватловчи мақсадли микрожамғармалар»ни бошқариш ҳуқуқини берувчи тизимни жорий этиш лозим.
3. Идоравий тарқоқликни бартараф этиш мақсадида «еттилик» аъзоларининг фаолиятини ягона мақсадли кўрсаткичлар атрофида интеграциялаш ва уларни умумий маҳалла натижаси учун жамоавий жавобгарликка ўтказиш механизмини такомиллаштириш керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўлин сифатида ишлашини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги ПФ-209-сон Фармони.
2. «Маҳалла етилиги» фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 15 мартдаги 137-сон қарори.
3. Маҳалла бошқарувини самарали ташкил этишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 24 июндаги ПФ-116-сон Фармони.

FRENSIS BURNETNI ADABIYOTGA QO'SHGAN HISSASI

Adilova Fotimaxon Muxammadanasovna

O'zDJTU

Frensis Burnet 1849-yil 24-noyabrda Cheeham, Manchester, York Street 141-da tug'ilgan, besh farzandning uchinchi (uning ikkita katta akasi va ikkita singlisi bor edi) Yorkshirdagi Donkasterlik temir sotuvchi Edvin Xojson va uning rafiqasi Eliza Burnadavlat oiladan bo'lgan. Manchester oilasi. Xodjsonlar Deansgeytda oilaviy biznesga ega bo'lishgan. Buning sharofati bilan oila to'kin-sochin yashagan, enaga bilan xizmatkorlari ham bo'lgan. Frensis uch yoshga to'lganda, 1852 yilda oilasi o'sha ko'chadagi yangi, kattaroq uyga ko'chib o'tadi. Bir yildan kamroq vaqt o'tgach, Eliza beshinchi farzandiga homilador bo'ldi va shu bilan birga Edvin kutilmaganda vafot etadi. Besh farzandi bilan beva qolgan ona erining ishlarini boshqarishga harakat qiladi va bir muddat muvaffaqiyatga erishadi. Ammo u barcha bolalarni eplay olmagan uchun buvisi Frensisni bu davrda tarbiyalash bilan shug'ullangan. Shuningdek u nabirasiga o'qishni o'rgatadi va Frensis o'qishga mehr qo'ydi. Buvisi unga doimiy ravishda kitoblar sotib olib beradi - Frensisning birinchi kitobi "Gullar kitobi" bo'lib, unda rangli rasmlar bilan she'rlar bor edi. Biroq, oilaning daromadi sezilarli darajada kamaydi va Eliza oilaviy uyni tark etishga va bolalari bilan Salforddagi Sidli Grovedagi qarindoshlariga ko'chib o'tishga majbur bo'ladi u erda ular Frensis o'ynashni yaxshi ko'radigan devor bilan o'ralgan katta bog'li uyda yashashdi. Bu erda bir yil davomida Frensis kichik qizlar maktabida o'qidi. Bir muncha vaqt o'tgach esa oila Islington maydonidagi boshqa uyga ko'chib o'tishga majbur bo'ldi. Yangi uyni derazalaridan qo'shni ko'cha ko'rinib turardi u erda zavod kambag'allari to'planib turardi. Bu erda deyarli o'n yil davomida yosh Frensis kambag'allarning hayotini kuzatdi va umrining oxirigacha chuqur qiziqish va hamdardlikni saqlab qoldi.

Frensis o'zining adabiy qobiliyatini kichik xususiy maktabda o'qiyotganda kashf etdi. U oshxona xarajatlari uchun mo'ljallangan daftarga o'z hikoyalarini yozib bordi. Oxir-oqibat Frensis va uning ukalari yosh xonimlar va janoblar uchun tanlangan seminariyaga borishdi va u erda u o'zini juda erta va romantik shaxs sifatida ko'rsatdi. Frensis 15 yoshgacha seminariyada o'qidi. 1863 yilda Eliza o'zining yo'qotilgan biznesini sotdi (o'sha paytda Manchesterning butun iqtisodiyoti paxta ishlab chiqarishga asoslangan edi, u Amerika fuqarolar urushi natijasida yuzaga kelgan qo'zg'alishlar

tufayli butunlay vayron bo'lgan) va Amerikaga borishga qaror qildi va u erda Noksvilda (Tennessi) yashadi. Tennessidagi birinchi yillar juda og'ir kechdi va nihoyat fuqarolar urushi tugaganidan so'ng, mag'lubiyatga uchragan janub vayronaga aylandi.

Xodjson oilasi Noksvill yaqinidagi qishloqdagi oddiy yog'och kulbaga joylashdi. Angliyadan olib kelingan, Frensis va uning opa-singillari qayta kiyilgan ko'ylaklar tez orada eskirdi va qo'shnilarini hayratda qoldirgandi. Frensis oilaga yordam berish uchun yozishni boshladi. O'zining tarjimai holida u turli jurnallarga qo'lyozmalarni jo'natish uchun pul to'lash uchun uzum yig'im-terimida ishlashga yollanganini aytadi. Uning turli taxalluslar ostida hikoyalari asta sekin bosma nashrlarda chiqa boshladi.

1867 yilda Burnet xonim vafot etganidan so'ng o'n sakkiz yoshli Frensis oila boshlig'iga aylanadi. Tez orada uning hikoyalari e'tiborga olindi. "Scribners" jurnali va adabiy saviyasi oddiy davriy nashrlardan ancha yuqori bo'lgan boshqa nufuzli jurnallar bilan hamkorlik qila boshladi. Va nihoayt "Scribners" kompaniyasi o'z nashriyotida Frensisning kitoblarini chop qila boshladi. Bu hamkorlik, bir nechta istisnolardan tashqari, uning hayoti davomida davom etdi.

1873 yilda Frensis shifokor Swan Burnettga turmushga chiqadi. Bu nikohdan uning ikki o'g'li bor edi: Lionel va Vivian, ular Sedrik Errolning prototipi bo'lib xizmat qilgan. Doktor Burnet ko'z kasalliklari bo'yicha ajoyib mutaxassis edi. Keyinchalik bu sohada klassik asar yozgan. U xotinining barcha nashriyot ishlarini o'z qo'lga oldi va o'zini juda ishbilarmon adabiy agent ekanligini isbotladi. Achinarlisi shu ediki nikohligi baxtli emas edi.

1880-yillarda Burnet allaqachon taniqli yozuvchi edi. Uning romanlari va hikoyalari okeanning ikki tomonida nashr etilardi. Uning eng yaxshi asarlari qatorida uning Manchester kambag'allarining xotiralaridan yozilgan "O'sha O'Luri qiz" birinchi romani, Amerika va ingliz hayotidan hikoya va romanlar, yoshlar uchun hikoya va romanlari bor edi. U Vashington, Nyu-York, Bostonda yashaydi, Angliyaga sayohat qiladi va u erda uzoq vaqt yashaydi, Evropaga ketgan amerikaliklar va ularning eng mashhuri Genri Jeyms bilan muloqot qiladi. U uy sotib oladi va sotadi, qarindoshlari va do'stlari taqdirini tartibga soladi, xayriya ishlari bilan shug'ullanadi. Mark Tven va Oliver Vendell Xolms bilan do'stlar; Oskar Uayld AQSh bo'ylab shov-shuvli gastrol safarida uning uyiga tashrif buyuradi; Uning muxlislari orasida Harriet Bicher Stou, amerikalik shoir Jeyms Russell Louell, Angliya Bosh vaziri Uilyam Gladston va

Amerika prezidenti Jeyms Garfild bor. 1886 yilda Frensis Elizaning eng mashhur romanlaridan biri "Kichik lord Fauntleroy" nashr etildi. Kitob darhol bestsellerga aylandi va yigirmadan ortiq nashrlardan o'tdi. Nashr qilinganidan keyingi birinchi yilda 43 ming nusxa sotilgan, bu o'sha vaqt uchun juda katta ko'rsatkich bo'lgan. Hammasi bo'lib nashr etilganidan beri tarjimalarni hisobga olmaganda, faqat ingliz tilida milliondan ortiq nusxalar sotilgan. "Fauntleroy" sahnalashtirilib, filmlar suratga olindi, birida Baster Kiton, ikkinchisida Errol xonim rolini o'ynagan Meri Pikford ishtirok etdi. Uning kitoblari jahon bolalar adabiyotining oltin fondiga kiritilgan. 1898 yilda Frensis Eliza turmush o'rtog'i Bernett bilan ajrashdi va 1900 yilda yana turmushga chiqdi. Eliza bu safar uning biznes sherigi Stiven Taunsendga turmushga chiqadi. Uning ikkinchi nikohi ikki yildan kamroq vaqt davom etadi va Eliza 1902 yilda ajrashadi. 1890-yillarning o'rtalaridan boshlab Frensis Eliza asosan Angliyada yashadi, 1905 yilda u Amerika fuqaroligini oldi va 1909 yilda u AQShga ko'chib o'tdi. Frensis Eliza Burnet Nyu-Yorkda vafot etdi va Roslin qabristoniga o'g'li Vivianning qabri yoniga dafn qilinadi. Qabr poyida uning o'g'li Lionel uchun haqiqiy o'lchamdagi yodgorlik o'rnatilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Авджи Эркaн, Завьялова Н.А. Американская детская литература как канал ценностей и смыслов англосаксонского логоса. // Личность и общество. Ценности с современным миром: поиск баланса. Материалы всероссийской научно-практической конференции с у международным участием «Мокроносовские чтения-2020». – Екатеринбург: Издательство УМЦ УПИ, 2020. – С. 150-152. <http://hdl.handle.net/10995/89687>
2. Жумабoев М. Ўзбек болалар адабиёти: Олий ўқув юртлирининг ўзбек тили ва адабиёти факультетлари талабалари учун дарслик. — Тошкент: Ўзбекистон, 2001. — 242 б.
3. Имомов Б. Замоn ва болалар драматургияси / Болалар олами. – Тошкент: Ёш гвардия, 1988. – Б. 22-25.

Ma'lumki, deyarli har bir ijodkor ozmi-ko'pmi bolalik mavzusiga, bola obraziga murojaat qiladi. "Yozuvchilarning bolalik mavzusi, bola va o'smir obraziga murojaati hamda voqelikni ular nuqtai nazaridan bayon qilish teran falsafiy, axloqiy va estetik ma'noga ega. Bola dunyoqarashi ifodalangan kontekstda murakkab maishiy muammolar yoritilishining sabablaridan biri, shubhasiz, ontogenez (indivud rivoji) va filogenez (tur va jinslar rivoji)ga o'xshashlik hisoblanadi"². Darhaqiqat, har odam dunyoga kelgach, hayotining ilk paytidagi shakllanish va o'z ajdodlariga xos rivojlanish bosqichini bosib o'tadi. Bu esa keyinchalik uni ana shu mavzuga qaytishiga imkon bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun, barcha davrlarda bolalik mavzusi va bola nigohi orqali olamni tasvirlash, badiiy aks ettirish dolzarblik kasb etib kelgan.

Qadim zamonlardan beri kishilar o'z nasli, avlodining davom etishi va farzandlari ajdodlariga nisbatan kuchli, bilimli, baxtli bo'lishlari hamda farovon yashashlari uchun harakat qilib kelishadi. Bu, birinchidan, ma'lum urug' yoki qabilaning nisbatan uzoqroq yashab qolishini ta'minlasa, ikkinchidan, ular oldiga o'z izdoshlarini tarbiyalash vazifasini qo'yadi. Chunki tabiat hodisalarining boshlanishi va yakunini bilish, yirtqich hayvonlar hamlasi va boshqa urug', qabila hujumidan omon qolish, shuningdek, boshqalardan ustunlikni ta'minlash uchun epchil, chaqqon, kuchli, aqlli, jasur, adolatli bo'lish shart bo'lar edi. Bundan murakkab vazifa bola tug'ilgan ilk daqiqalardan oq boshlanadi. Natijada bolalar tarbiyasi uchun qator og'zaki asarlar yuzaga kelgan. Alla ana shunday janrlardan biri sanaladi.

Bu mulohazalar bola rivojlanishining nafaqat moddiy, jismoniy, balki ma'naviy, axloqiy tomonini ham qamrab oladi. Qadimda odamlar borliq, olam va tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatib, ular haqidagi bilim, ko'nikma, tajriba va malakalarini o'z bolalariga ular kichikligidanoq o'rgata boshlashgan. To'g'ri, bu davrda bolalar adabiyoti alohida ajralib chiqmagan edi. U boshqa sohalar, masalan, tabiatni kuzatish, ovchilik, merganlik, tosh taroshlash kabilar bilan aralash holda kelib, ular **sinkretik** xususiyatga ega bo'lgan. Bundan tashqari, ibtidoiy davrda odamlar jamoa bo'lib yashaganliklari uchun ko'p narsa umumiy edi. Hatto bola tarbiyasida ham umumiylik kuzatilar edi.

² Stetsenko Ye. Kontsept detskosti v literature SShA. / Literatura dvux Amerik. № 2. 2017. – S.388.

Ya'ni bunda bola tarbiyasi bir urug', jamoa darajasida emas, avvalo, umuminsoniy darajada olib borilgan. Shuning uchun bolalar folklorida insonparvarlik, hayotsevarlik, do'stlik, mehnatsevarlik kabi g'oyalarga katta urg'u berilgan. Eng muhimi, ularda didaktika kuchli bo'lgan.

Har bir personaj va uning xatti-harakati hayotiy voqealar bilan qoshib, tarbiyaviylik tusini olgan. Masalan, "Uch og'ayni botirlar" ertagida bola tarbiyasiga oid muhim jihatlar uch o'g'ilni voyaga yetkazgan ota tilidan bayon etilgan: – O'g'illarim, men boy emasman, mendan qolgan davlat sizlarning maishatingiz uchun kifoya qilmaydi, mendan ortiq narsa umid qilib o'tirmanglar, o'zimdani keyin baxtsiz bo'lib qolmanglar, deb sizlarni o'qitdim. Yaxshi ot qo'ydim. To'y qildim. Voyaga yetkazdim. Buning ustiga yana sizlarni uch narsa bilan tarbiya qildim: birinchidan sog'lom vujudli qildim - Quvvatli bo'ldingizlar. Ikkinchidan, yarog' bilan tanishtirdim – qurol ishlatishga usta bo'ldingizlar. Uchinchidan, qo'rqitmay o'stirdim – Qo'rqqoq bo'lmay, botir bo'ldingizlar. Yana uchta narsani aytaman, quloqlaringga olib, eslaringizdan chiqarmanglar. To'g'ri bo'ling – bexavotir bo'lasiz. Maqtanchoq bo'lmang – xijolat tortmaysiz. Dangasa bo'lmang – baxtsiz o'lmaysiz. Mana bundan boshqasini o'zingiz biling³. Ota o'g'illarini o'z hayot yo'llarini topishlari uchun safarga kuzatar ekan, o'z farzandlariga aytgan nasihatlar bolalar nasrining asosiy g'oyasiga aylangan. Dunyoni deyarli barcha xalqlarida otalar o'z farzandlariga ana shunday tarbiya berishadi. Demak, bolalar nasridagi mazkur g'oyalar umuminsoniylik kasb etadi.

"O'zbek bolalar folklorida bolalikning qalb tebranishlari, qiziqish va ehtirolari, voqelikka munosabatlari o'z ifodasini topgan. Bolalar shular bilangina cheklanmagan: ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot taqozosi bilan kattalar repertuarlariga daxldor ayrim folklor namunalarini, "o'zlashtirib", o'zlariniki qilib olganlar"⁴. Demak, bolalar folklorida kattalar folkloriga oid badiiy-estetik ta'sir, ahloq, odob kabi bir qator ijobiy fazilatlar bor. Bu xususiyat keyinchalik bolalar adabiyotiga, jumladan, bolalar nasriga ham ko'chgan.

Abu Nasr Forobiy fozil odamlar shahrida hamma narsa jamoa bilan birga hal etilishi, bu yerda yashovchi har bir odam erkin ekanligi, fuqarolik siyosati haqida so'z

³ O'zbek xalq ertaklari. Uch jildlik. I- jild. / Tuzuvchilar: M.Afzalov, X.Rasulov, Z.Husayionova. – Toshkent: O'qituvchi, 2007. – 112-bet.

⁴ Safarov O. Bola kuylasa – olam munavvar. / Boychechak. Bolalar folklori va mehnat taronalari. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984. – 321-b.

yuritayotib quyidagilarni “Uning (ya’ni fozil odamlar yashaydigan shahar) maydoni kengayadi. ... Bu yerda turli urug’ga va tarbiyaga mansub bolalar dunyoga keladi”⁵. Shundan so’ng olim fozil jamiyat yaratish, baxtga erishi har bir odamning orzusi ekanligi, ammo ko’pchilik buni qanday amalga oshirishni bilmasligini ta’kidlab, bolani yoshligidan tarbiyalash, unga yaxshi xulq, odob, kasb-hunarga o’rgatish haqida fikr bildiradi. Uning mazkur fikriga yaqin fikrlarni biz Yusuf Xos Hojibning “Qutadg’u bilig” (Saodatga eltuvchi bilim) nomli dostonida uchratamiz. Yusuf Xos Hojib mazkur dostonda bola tarbiyasi ta’lim-tarbiya bilan bo’lishi, bolaning komil inson bo’lib yetishishi uchun unga o’z davrining ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, ma’naviy, madaniy bilimlarini saboq berilishi kerakligini alohida ta’kidlaydi:

Nesa ma bu kun soz senga aysa oz,

Kichiklarka bashlab ayayun bu soz.

(Bugun qancha so’z aytsan, senga, uni kichiklardan boshlab aytayin)⁶.

Ko’rinadiki, o’zbek mumtoz adabiyotida bolalar tarbiyasiga oid turli qarashlar katta yoshdagi kishilar tarbiyasi, jamiyat qurishi bilan aralash keladi. To’g’ri, keltirilgan misol dostoniga tegishli degan e’tirozli fikr tug’ilishi mumkin. Ammo, doston mumtoz adabiyotda epik turning asosiy janri sifatida e’tirof etilgan va unda epik bayon yetakchilik qiladi. Bundan tashqari, unda ilgari surilgan g’oya bevosita mavzumizga daxldor sanaladi. Shuning uchun uni bolalar nasri taraqqiyotidagi o’rni ko’rsatib o’tildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

- 1.Stetsenko Ye. Kontsept detskosti v literature SShA. / Literatura dvux Amerik. № 2. 2017. – S.388.
- 2.O’zbek xalq ertaklari. Uch jildlik. I- jild. / Tuzuvchilar: M.Afzalov, X.Rasulov, Z.Husayionova. – Toshkent: O’qituvchi, 2007. – 112-bet.
- 3.Safarov O. Bola kuylasa – olam munavvar. / Boychechak. Bolalar folxlori va mehnat taronalari. – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1984. – 321-b.
- 4.Al-Farabi, Abu Nasr Muxammed Sotsialno-eticheskie traktati. Per. s arabskogo]. Alma-Ata, «Nauka».1973. – S.159.
- 5.YusufXos Hojib. Qutadg’u bilig./ O’zbek mumtoz adabiyoti namunalari. 1-jid. – Toshkent: Fan, 2003. – 143-b.

⁵ Al-Farabi, Abu Nasr Muxammed Sotsialno-eticheskie traktati. Per. s arabskogo]. Alma-Ata, «Nauka».1973. – S.159.

⁶ YusufXos Hojib. Qutadg’u bilig./ O’zbek mumtoz adabiyoti namunalari. 1-jid. –Toshkent: Fan, 2003. – 143-b.

Preeklampsiyani tashxislash va monitoring qilishda zamonaviy ultratovush usullarining oʻrni.

Tursunaliyeva Xulkar Olimjon qizi

Yuqori Chirchiq tumani TTB tugruq koʻmpleksi akusher ginekolog shifokori.

Toshkent, Oʻzbekiston

Kalit soʻzlar: preeklampsiya, bachadon arteriyasi dopplerometriyasi, ultratovush diagnostikasi, homiladorlik, bashoratlash, fetometriya.

Dolzarbli. Preeklampsiya homiladorlikning eng ogʻir asoratlaridan biri boʻlib, dunyo boʻyicha ona va perinatal oʻlim hamda kasallanishning yetakchi sabablaridan hisoblanadi va turli maʼlumotlarga koʻra barcha homiladorliklarning taxminan 3–5 foizida kuzatiladi. Kasallikni erta bashorat qilish va diagnostika qilishda eng istiqbolli usul sifatida bachadon arteriyalarining dopplerometriyasi eʼtirof etilgan — pulsativ va rezistentlik indekslarining oshishi, shuningdek diastolik "oʻyiq" (notch)ning saqlanib qolishi preeklampsiya rivojlanish xavfining sezilarli darajada ortishi bilan bogʻliq. 55 974 nafar homiladar ayol ishtirokida oʻtkazilgan yirik meta-tahlilga koʻra, homiladorlikning I trimestrida bachadon arteriyasi dopplerometriyasi erta boshlanuvchi preeklampsiyani bashorat qilishda 47,8 foiz sezuvchanlik va 92,1 foiz oʻziga xoslikka ega boʻlgan. Onalik omillari va biokimyoviy markerlar (masalan, PlGF, PAPP-A) bilan birgalikda qoʻllanilganda koʻp omilli modellar erta boshlanuvchi preeklampsiyani aniqlash darajasini 90 foizdan yuqorisiga yetkazishi mumkin. Ikkinchi trimestrda dopplerometriya oʻtkazilganda usulning bashoratlik aniqligi yanada ortadi, biroq tekshirish muddatlari, bemorlarni tanlash mezonlari va turli usullarni (dopplerometriya, fetometriya, biokimyoviy skrining) uygʻunlashtirish masalalari hozirgacha munozarali boʻlib qolmoqda. Shu sababli preeklampsiyani tashxislash va monitoring qilishda zamonaviy ultratovush usullarining klinik-diagnostik imkoniyatlarini chuqur oʻrganish dolzarb masala hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi. Ilmiy adabiyotlar maʼlumotlari asosida zamonaviy ultratovush usullarining (bachadon arteriyalari dopplerometriyasi, fetometriya, bachadon-platsentar va platsentar-homila qon aylanishini baholash) preeklampsiyani tashxislash va monitoring qilishdagi diagnostik hamda bashoratlik ahamiyatini baholash.

Materiallar va usullar. Tadqiqot adabiyotlar sharhi usulida oʻtkazildi.

PubMed/MEDLINE, Cochrane Library va Google Scholar ma'lumotlar bazalarida "uterine artery Doppler", "preeclampsia prediction", "preeclampsia screening ultrasound" kalit so'zlari bo'yicha qidiruv amalga oshirildi. Tanlashga tizimli sharhlar, meta-tahlillar hamda 1000 nafardan ortiq ishtirokchini o'z ichiga olgan prospektiv tadqiqotlar kiritildi; til va nashr yili bo'yicha cheklovlar qo'yilmadi. Jami 20 dan ortiq manba tahlil qilindi, ulardan eng yuqori ishtirokchilar soniga va metodologik sifatga ega bo'lgan meta-tahlillar asosiy natijalar manbayi sifatida tanlandi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, bachadon arteriyasi dopplerometriyasi preeklampsiyani, ayniqsa uning erta boshlanuvchi (32 haftagacha) shaklini bashorat qilishda eng informativ ultratovush usuli hisoblanadi. 55 974 nafar ayol ishtirokidagi meta-tahlilda I trimestrda bachadon arteriyasi qon oqimi egri chizig'ining o'zgarishi erta boshlanuvchi preeklampsiyani 47,8 foiz sezuvchanlik va 92,1 foiz o'ziga xoslik bilan bashorat qilgan, shu bilan birga usul erta rivojlanadigan homila o'sishining cheklanishi (FO'CH)ni 39,2 foiz sezuvchanlik va 93,1 foiz o'ziga xoslik bilan aniqlagan. 81 673 nafar ayolni qamrab olgan yanada yirik meta-tahlil ma'lumotlariga ko'ra, bachadon arteriyalari pulsativ indeksining oshishi homiladorlikning 20-haftasidan keyin o'tkazilganda, I trimestrga nisbatan ancha yuqori bashoratlik aniqlikka ega bo'lgan. Ikkinchi trimestrda dopplerometriya va bachadon arteriyasi "notch"ining saqlanib qolishi kombinatsiyasi ayniqsa yuqori xavf guruhidagi homiladorlarda kasallikni aniqlashda eng yuqori ijobiy ehtimollik nisbatini (likelihood ratio) ko'rsatgan. Bachadon arteriyasi ko'rsatkichlarini onalik xavf omillari (yoshi, tana-massa indeksi, anamnezdagi preeklampsiya) va biokimyoviy markerlar bilan birlashtiruvchi ko'p omilli skrining modellari erta boshlanuvchi preeklampsiyani aniqlash darajasini 90 foizdan yuqorisiga yetkazgan, bu esa izolyatsiyalashgan Doppler ko'rsatkichiga nisbatan ancha samarali ekanini ko'rsatdi. Shuningdek, ko'plab tadqiqotlarda patologik dopplerometriya ko'rsatkichlari bilan homila o'sishining orqada qolishi, oligogidramnion va noqulay perinatal natijalar o'rtasida statistik ahamiyatli bog'liqlik aniqlangan.

Xulosalar. Zamonaviy ultratovush usullari, birinchi navbatda bachadon arteriyalari dopplerometriyasi, preeklampsiyani, ayniqsa uning erta boshlanuvchi va og'ir shakllarini bashorat qilishda yuqori spetsifiklikka ega samarali vosita hisoblanadi. Dopplerometriyani onalik xavf omillari va biokimyoviy markerlar bilan birga qo'llash

kasallikni aniqlash darajasini sezilarli darajada oshiradi. Ikkinchi trimestrda o'tkazilgan takroriy dopplerometriya tekshiruvi birinchi trimestr natijalarini aniqlashtirishga va xavf guruhini aniqroq belgilashga yordam beradi. Yuqori xavf guruhidagi homiladorlarda bachadon-platsentar qon aylanishining dinamik ultratovush monitoringi va natijalarga asoslangan o'z vaqtida profilaktik chora-tadbirlarni (masalan, aspirin profilaktikasi) qo'llash akusherlik amaliyotiga joriy etilishi lozim.

Adabiyotlar

1. Velauthar L., Plana M.N., Kalidindi M., et al. First-trimester uterine artery Doppler and adverse pregnancy outcome: a meta-analysis involving 55,974 women. *Ultrasound in Obstetrics & Gynecology*. 2014;43(5):500–507.
2. Chen Y., et al. Uterine arteries pulsatility index by Doppler ultrasound in the prediction of preeclampsia: an updated systematic review and meta-analysis. *Archives of Gynecology and Obstetrics*. 2023.
3. Cnossen J.S., Morris R.K., ter Riet G., et al. Use of uterine artery Doppler ultrasonography to predict pre-eclampsia and intrauterine growth restriction: a systematic review and bivariable meta-analysis. *CMAJ*. 2008;178(6):701–711.
4. Plasencia W., Maiz N., Poon L., Yu C., Nicolaides K.H. Uterine artery Doppler at 11+0 to 13+6 weeks and 21+0 to 24+6 weeks in the prediction of pre-eclampsia. *Ultrasound in Obstetrics & Gynecology*. 2008;32(2):138–146.
5. International Society for the Study of Hypertension in Pregnancy (ISSHP). The classification, diagnosis and management of the hypertensive disorders of pregnancy. *Pregnancy Hypertension*. 2018;13:291–310.
6. American College of Obstetricians and Gynecologists. Gestational Hypertension and Preeclampsia: ACOG Practice Bulletin. *Obstetrics & Gynecology*. 2020;135(6):e237–e260.
7. International Society of Ultrasound in Obstetrics and Gynecology (ISUOG). Practice Guidelines: use of Doppler ultrasonography in obstetrics. *Ultrasound in Obstetrics & Gynecology*. 2021;58(2):331–339.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЎРМОН ХЎЖАЛИГИ СОҲАСИДА ҚОНУНЧИЛИК ИЖРОСИ УСТИДАН ПРОКУРОР НАЗОРАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация.

Мазкур мақолада Ўзбекистонда ўрмон хўжалиги соҳасидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари таҳлил қилинган. Прокуратура органларининг экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолияти, давлат ва маҳаллий бошқарув органлари билан ҳамкорлиги, шунингдек, назорат тадбирларида учраётган тизимли муаммолар ёритилган. Муаллиф томонидан қонунбузилишларни аниқлаш, олдини олиш ва уларни бартараф этишнинг замонавий ва таъсирчан механизмларини жорий қилиш юзасидан илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: *ўрмон хўжалиги, прокурор назорати, экологик хавфсизлик, қонунчилик ижроси, мувофиқлаштирувчи фаолият, экологик назорат.*

МАМАДАЛИЕВ Бахтиёр Зокирович,
Самостоятельный соискатель Правоохранительной
академии Республики Узбекистан

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ЛЕСНОГО ХОЗЯЙСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация.

В данной статье анализируются приоритетные направления совершенствования прокурорского надзора за исполнением законодательства в сфере лесного хозяйства в Узбекистане. Освещены деятельность органов прокуратуры в сфере экологии и охраны окружающей среды, их взаимодействие с государственными и местными органами управления, а также системные проблемы, встречающиеся при проведении контрольных мероприятий. Автором разработаны научно-практические рекомендации по внедрению современных и эффективных механизмов выявления, предупреждения и устранения правонарушений.

Ключевые слова: *лесное хозяйство, прокурорский надзор, экологическая безопасность, исполнение законодательства, координационная деятельность, экологический контроль.*

Ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасида қонун устуворлигини таъминлаш нафақат ҳуқуқбузарликларга муносабат билдириш, балки прокурор назоратининг ташкилий, ахборот-таҳлилий ва методик асосларини доимий равишда такомиллаштириб боришни ҳам талаб этади. Ўрмон ресурсларининг экологик, иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти ортиб бораётган шароитда прокуратура органлари зиммасига юклатилган вазифалар ҳам кенгайиб, улардан ваколатли давлат органлари фаолиятини комплекс баҳолаш, қонунчилик ижросини тизимли таҳлил қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этишга қаратилган таъсирчан чораларни амалга ошириш талаб этилмоқда.

Мазкур вазифаларнинг самарали бажарилиши прокурор назоратини замонавий ахборот технологиялари, илмий асосланган режалаштириш, соҳавий ихтисослашув ва давлат органлари билан мувофиқлаштирилган ҳамкорлик асосида ташкил этишни тақозо қилади. Шу нуқтаи назардан

ўрмон хўжалиги соҳасида прокурор назорати амалиётида мавжуд ташкилий камчиликларни таҳлил қилиш, текширувларнинг сифатини ошириш, ахборот билан таъминлаш механизмларини такомиллаштириш ва экологик йўналишдаги прокуратура фаолиятини янада ривожлантириш масалалари алоҳида илмий аҳамият касб этади.

Ўрмонларнинг экологик ҳолати Ўзбекистонда ўрмон қонунчилигининг қандай амалга оширилишига боғлиқ ⁷. Бугунги кунда прокуратура органларининг экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатларини ҳаётга татбиқ этиш борасидаги фаолияти устувор йўналишга айланиб бормоқда. Прокуратура органлари Ўзбекистон Республикаси Табиат ресурслари вазирлиги ҳузуридаги Ўрмон хўжалиги агентлиги ҳамда унинг тизим ташкилотлари фаолиятида қонунчилик ҳужжатлари ижроси устидан прокурор назоратини амалга оширишда қўмита ва унинг тизим ташкилотлари фаолиятига қонуний баҳо беришлари, улар томонидан ўзларига қонунчилик

ҳужжатлари билан юклатилган вазифаларнинг тўлақонли бажарилишини таъминлашлари, қонунийлик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётининг доимий таҳлили асосида тизимли қонунбузилишларни аниқлаб, уларни бартараф этишга қаратилган тадбирларни самарали амалга оширишлари ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари, жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилишлари лозим бўлади. Ўзбекистон прокуратура органлари барча ҳудудларда ўрмонларни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижросини доимий равишда назорат қилишда, давлат органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро ҳамкорлик қилишда, давлат органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқишда иштирок этади ҳамда биргаликда экологик қонун ҳужжатлари бузилишининг олдини олиш бўйича профилактика чора-тадбирларини амалга оширади.

Ўрмонларни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунлар ижроси устидан прокурор назорати амалиётини таҳлил қилиб, хулоса қилишимиз мумкинки, аввалги параграфларда кўрсатилганларидан ташқари, уни амалга ошириш жараёнида юзага келадиган айрим камчиликлар ҳам мавжуд бўлиб, кўриб чиқиладиган фаолият соҳасида улар фаолият самарадорлигига таъсир қилади.

Ўрмонларни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунларнинг бажарилиши устидан прокурор назорати, шунингдек атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва

⁷ Батафсил қаранг: Аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантиришга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати. Услубий қўлланма. // У.Х.Каримов ва бошқа муаллифлар жамоаси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2023. – Б.462-504.

табiiй ресурслардан фойдаланиш соҳасидаги қонунлар ижроси устидан назоратнинг бошқа соҳалари ушбу соҳадаги экологик вазиятни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак. Прокурор ўрмонни муҳофаза қилиш соҳасидаги асосий кўрсаткичлар, ушбу соҳадаги муаммолар тўғрисида тўлиқ ва ишончли маълумотга эга бўлиши керак.

Ҳар бир ҳудуддаги экологик вазиятни ҳисобга олган ҳолда, прокурорлар томонидан ўрмонларни муҳофаза қилиш ва унинг ресурсларидан оқилона фойдаланишга оид қонунлар ижроси устидан самарали назорат ўрнатиш талаб этилади ⁸ . Экология соҳасида қонунийликни, фуқароларнинг экологик ҳуқуқларини ҳурмат қилишни таъминлаш учун прокурорлар нафақат ушбу соҳадаги қонун бузилишларини бартараф этиш, балки айбдорларни жавобгарликка тортиш, моддий зарарни ундириш учун ҳам ҳаракат қилишлари шарт. Шунинг учун қонунчилик ижроси устидан назоратни кучайтириш учун текширишларнинг сифатли, тўлақонли ва ҳар томонлама ўтказилишини ҳамда натижадорлигини таъминлаш, текширишга тайёргарлик кўриш босқичида қонунийлик аҳволига баҳо бериш, мавжуд тизимли муаммоларга аниқлик киритиш мақсадида бир қатор ваколатли давлат органлари ва муассасалардан соҳага оид статистик ҳисоботлар ҳамда маълумотларни талаб қилиб олиб, атрофлича таҳлил қилиш лозим бўлади.

Бунга эришиш учун ўрмон хўжалигини бевосита назорат қилувчи республика миқёсидаги органлардан:

- ўрмон бойликларини ҳар томонлама кенгайтириш ва улардан оқилона фойдаланишга қаратилган ўрмон хўжалиги соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга оширилишига доир маълумотлар;
- ўрмон тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш бўйича ишлаб чиқилган таклифлар ва уларнинг натижаларига доир маълумотлар;
- ўрмон фонди ва муҳофаза этиладиган табiiй ҳудудларни самарали бошқаришни ташкил этиш, ўрмон барпо этиш, уларни қайта тиклаш, кўриклаш, муҳофаза қилиш, ўрмонлардан оқилона ва тежамли фойдаланиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;
- республикада ўрмонларни тиклаш ва ихота ўрмонларини кўпайтириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, тоғ ёнбағирлари, жарликлар ва ташландиқ ерларда эрозияга қарши дарахтзорлар барпо этиш ишлари бажарилишини ташкил қилиш борасида кўрилаётган чора-тадбирлар тўғрисидаги маълумотлар;

⁸ Батафсил қаранг: Аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантиришга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати. Услубий қўлланма. // У.Х.Каримов ва бошқа муаллифлар жамоаси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2023. – Б.462-504.

- ўрмон фондини, фауна ва флорасини ўрганиш ҳамда уларнинг қатъий ҳисобини юритиш, ўрмон хўжалигини юритиш амалиётига фан ютуқлари ва илғор тажрибани жорий этиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;
- ўрмонларни ёнғинлардан, зараркунанда ва касалликлардан, ноқонуний дарахт кесишдан ва бошқа ўрмон тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг бузилишларидан муҳофаза қилиш борасида кўрилаётган чора-тадбирлар тўғрисидаги маълумотлар;
- манзарали ўсимликлар кўчатлари ва уруғларини сертификатлаш ва стандартлаштиришнинг ягона тизимини ишлаб чиқиш ҳамда жорий қилишни ташкил этиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;
- ўрмон хўжаликларида бир-бирига боғлиқ бўлган хўжалик фаолиятини кенгайтириш ва ривожлантириш, кўчат етиштириш, доривор ўсимликларни тўплаш, асаларичилик, балиқчилик, чорвачилик маҳсулотларини етиштириш ҳамда уларни чуқур қайта ишлаш, халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқаришни ташкил этиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;
- тармоққа халқаро молия институтлари грантларини жалб этиш ва экологик туризмни кенг кўламда ривожлантириш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;
- ўрмон хўжалиги соҳасида ўрта махсус ва олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;
- ўрмон хўжалиги ерларини туризм ҳамда бошқа соҳалар бўйича ижара шартномаси асосида ажратилиши, ижара ҳақларини ундирилиши аҳволи;
- чорва молларини ўтлатиш ҳамда пичан ўриш учун берадиган рухсатномалар, асалари уялари ва қутиларини жойлаштириш бўйича шартномалар, ёввойи ҳолда ўсувчи ўсимликларнинг доривор ва техник хом ашёсини, озиқ-овқат мақсадлари учун ёввойи ҳолда ўсувчи ўсимликларни йиғиш ва тайёрлаш учун рухсатнома берилиши ва унинг учун тўланган маблағларнинг сарфланишига доир маълумотлар;
- лойиҳаларнинг бажарилиши тўғрисидаги маълумотлар;
- жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари ҳамда уларни кўриб чиқиш натижасига доир маълумотларни сўраш керак.

Қорақалпоғистон Республикаси Ўрмон хўжалиги агентлиги ва вилоятлар ўрмон хўжалиги бошқармаларидан:

- ҳудудда ўрмон барпо этиш, ўрмон фондини ҳар томонлама кенгайтириш,

уларни муҳофаза қилиш ва ўрмон бойликларидан оқилона фойдаланишга қаратилган ўрмон хўжалиги соҳасида ягона давлат сиёсатини юритишга кўмаклашиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;

– ўрмон тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш бўйича Қўмигага киритилган таклифлар ва уларнинг натижаларига доир маълумотлар;

– ўз ваколати доирасида қонун ҳужжатларига риоя этилиши юзасидан ҳудудий назоратни амалга оширишга доир маълумотлар;

– тегишли ҳудудларда ўрмонларни тиклаш ва ихота ўрмонларини кўпайтириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, тоғ ёнбағирлари, жарликлар ва ташландиқ ерларда эрозияга қарши дарахтзорлар барпо этиш ишларини ташкил қилиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;

– ўрмон фондини, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси объектларини қатъий ҳисобини юритиш ва ўрганиш, фан ютуқлари ва илғор тажрибани ўрмон хўжалигини юритиш амалиётига жорий этишга кўмаклашиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;

– ўрмонни ёнғинлардан, зараркунанда ва касалликлардан, ноқонуний дарахт кесишдан ва ўрмон тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бошқа бузилишларидан муҳофаза қилишни ташкил этиш ва назоратини олиб бориш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;

– манзарали ўсимликлар кўчатларини ва экиш материалларини сертификатлаш ва стандартлаштиришни жорий қилишга кўмаклашиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;

– ўрмон хўжаликларида хўжалик фаолиятларини кенгайтириш ва ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ва чорва маҳсулотларини етиштириш, чуқур қайта ишлаш ҳамда халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва уларга кўмаклашиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;

– тармоққа халқаро молия институтлари грантларини жалб этиш, экотуризмни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш борасида кўрилатган чора-тадбирлар тўғрисидаги маълумотлар; – ўрмон хўжалиги соҳаси мутахассисларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ишларини ташкил этиш борасида амалга оширилаётган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;

– жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари ҳамда уларни кўриб чиқиш натижасига доир маълумотларни сўраши зарур.

Туманлар миқёсида олиб қараганда маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан:

- ўрмонларни муҳофаза қилиш, ҳимоя қилиш, кўпайтириш, такрорий кўпайтириш, қайта тиклаш, уларнинг маҳсулдорлигини ошириш ва улардан фойдаланиш соҳасидаги давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этиш борасида кўрилатган чоратadbирлар тўғрисидаги маълумотлар;
- ҳудудий дастурларни тасдиқлаш ва бажариш борасида амалга оширилатган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;
- давлат ўрмон хўжалиги органлари билан келишилган ҳолда юридик ва жисмоний шахсларга давлат ўрмон фонди участкаларини қонунда белгиланган тартибда бериш борасида амалга оширилатган ишлар тўғрисидаги маълумотлар;
- давлат ўрмон хўжалиги органларининг тақдимномасига биноан тасдиқланган пичан ўриш ва чорва молларини ўтлатиш нормалари; – ўрмонларнинг давлат ҳисоби ва давлат ўрмон кадастри юритилишини таъминлаш борасида амалга оширилатган ишлар тўғрисидаги маълумотлар; – давлат назорати ва унинг натижаларига доир маълумотларни талаб қилиш зарур.

Текширишда бевосита прокуратура органлари билан биргаликда ваколатли давлат органлари – Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, Рақамли технологиялар вазирлиги, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги, Табиат ресурслари вазирлиги ва унинг ҳузуридаги Ўрмон хўжалиги агентлиги, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги Солиқ қўмитаси ҳамда Кадастр агентлиги, Ёнғин хавфсизлиги, Давлат молиявий назорат инспекцияси ҳамда Санитария-эпидемиологик осойишталик ва жамоат саломатлиги қўмитаси, шунингдек маҳаллий ижро ҳокимияти органларининг малакали мутахассислари иштирок этишлари мақсадга мувофиқ⁹.

Давлат назорати органларининг ҳаракатсизлигининг ҳар бир ҳолатида прокурор ўз хизмат вазифаларини бажармаган муайян айбдор шахсларни аниқлаши ва ушбу шахсларнинг ҳам, уларнинг раҳбарларининг ҳам жавобгарлиги тўғрисидаги масалани тубдан қайта кўриб чиқиши керак. Ўрмонларнинг ҳолати устидан назоратнинг жуда паст даражасидаги муаммони ҳал этишнинг мумкин бўлган йўлларида бири, ҳар чоракда прокурорлар томонидан ўрмон қўриқчилари ва бошқа давлат органларининг

⁹ Батафсил қаранг: Аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантиришга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати. Услубий қўлланма. // У.Х.Каримов ва бошқа муаллифлар жамоаси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2023. – Б.462-504.

ўрмон муҳофазаси соҳасидаги фаолиятини текширишда кўринади, бунда ҳаракатсизлик ҳолатларига алоҳида эътибор қаратилади.

Бундай текширувларни ўтказишда прокурорлар назорат фаолияти материалларини, айбдор шахсларни маъмурий жавобгарликка тортиш тўғрисидаги материалларни ёки маъмурий иш юритишни тугатиш тўғрисидаги қарорларни ўрганишлари, ноқонуний дарахт кесиш ва ўрмон ёнғинлари тўғрисидаги маълумотларни текширишлари, шунингдек, ўрмонларнинг масофавий космик мониторинги маълумотларидан фойдаланишлари талаб этилади. Прокурорлар маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича баённомалар тузиш ва қарорлар чиқаришда давлат ўрмон назоратини амалга оширишга ваколатли органларнинг мансабдор шахслари томонидан маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги маъмурий қонун ҳужжатларини бузиш ҳолатларига йўл қўйганлигини ҳисобга олишлари ҳам лозим. Бундай шароитда прокуратура органлари ушбу тадбирларга ажратилган бюджет маблағлари сарфланиши қонунийлигига жиддий эътибор қаратиши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Прокурорлар мақсадли дастурларнинг бажарилишини назорат қилишлари, уларни амалга ошириш учун ажратилган маблағлардан фойдаланишнинг қонунийлигини, давлат харидларини жойлаштириш ва бажаришнинг қонунийлигини текширишлари керак.

Ўрмонларни муҳофаза қилишда давлат секторида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликка қарши курашиш тўғрисидаги қонунлар ижроси устидан прокурор назоратини амалга оширишга комплекс ёндашув мавжуд. Давлат ҳокимият, бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан яқин ҳамкорликни амалга ошириш прокуратура органлари учун айбдорларни ноқонуний ҳатти-ҳаракат содир этиш сабабларини ва шарт-шароитларини тезда аниқлаш, ҳамда бундай ҳолатларни келажақда юз беришини олдини олиш имкониятини яратиб беради.

Ўзбекистон Республикаси “Ўрмон тўғрисида”ги қонун ўрмонларни нафақат ёнғинлардан, балки ифлосланишдан ва бошқа салбий таъсирлардан ҳимоя қилишни, шунингдек, зарарли организмлардан ҳимояланишни назарда тутди. Аммо ўрмонларни зарарли организмлардан ҳимоя қилиш ва бошқа салбий таъсирлардан ҳимоя қилишга оид прокуратура томонидан назоратнинг алоҳида ҳолатлари ва прокурорнинг назорат ҳужжатларига жуда кам эътибор қаратилган. Бундан ташқари, агар биз ўрмон ресурсларининг ҳолати тўғрисидаги статистик маълумотларга мурожаат қилсак, зараркунандаларнинг салбий таъсирига дучор бўлган ўрмонлар майдони ёнғинлардан зарар кўрган ўрмон ерлари майдонидан каттарок

эканлигини кўришимиз мумкин.

Прокуратура органлари, шунингдек, ўрмон назоратини амалга оширувчи давлат органлари ҳам бу борадаги назоратни, хусусан, ваколатли органлар томонидан ўрмонларни зараркунандалардан ҳимоя қилиш бўйича кўрилаётган чора-тадбирларнинг ўз вақтида ва тўлиқ бажарилиши устидан назоратни кучайтириши зарур. Бундан ташқари, прокурорлар томонидан ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасидаги қонунлар ижроси устидан назоратнинг ушбу соҳада давлат хизматлари кўрсатиш каби соҳаларига ҳам кам эътибор қаратилмоқда.

Шундай қилиб, ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасидаги содир этилган жиноятлар учун жиноий иш қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги барча материалларни диққат билан текшириш керак. Текшириш Ўзбекистон Республикасининг жиноят-процессуал қонунчилиги бўйича прокурорлар ва ўрмон хўжалиги қонунчилигининг бажарилишини назорат қилувчи органлар билан биргаликда амалга оширишлари керак, чунки ушбу материалларни текшириш махсус билим ва махсус кўникмаларга эга бўлишни талаб қилади. Шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат қилувчи органларнинг ўрмонлардан ноқонуний фойдаланиш соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш ва уларга чек қўйиш бўйича келишилган ҳаракатларни ишлаб чиқиш бўйича мувофиқлаштирувчи фаолиятини фаоллаштириш зарур.

Ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасидаги жиноят ишлари бўйича судларда давлат айбловини амалга оширишда прокурорлар мутаносиб жазони талаб қилишлари керак. Жиноят ишларини кўриб чиқиш бўйича статистик маълумотлардан кўриниб турибдики, аксарият ҳолларда судлар ушбу соҳада жиноят содир этганлик учун шартли жазо тайинлайди. Бундай шароитда жиноятчилар озодликда қоладилар ва кўпинча бу ноқонуний ҳаракатлар билан шуғулланишда давом этадилар. Бу, айниқса, қонуний даромад манбалари бўлмаган қишлоқ жойларида кенг тарқалган. Шу билан бирга, маҳаллий аҳоли ўрмон плантацияларини ноқонуний кесиш учун барча зарур воситаларга эга.

Прокурорлар давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, уларга бўйсунувчи ташкилотлар мансабдор шахсларининг қонунга ҳилоф хатти-ҳаракатларига (ҳаракатсизлигига) қатъий чек қўйиши, айбдорларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгарликка тортилишини, ўрмонларга етказилган зарарнинг ўрнини қоплашини, материалларни ўз вақтида жўнатишини таъминлаши зарур.

Ўрмонларни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижроси устидан прокурор назорати амалиётини таҳлил қилиш чоғида прокурорлар томонидан ўтказиладиган текширишлар кўпинча эпизодик характерга эга эканлиги, ҳуқуқбузарликларнинг амалда бартараф этилиши устидан назорат таъминланмагани аниқланмоқда. Кўпинча текширувлар назорат қилувчи органларнинг режаларини ҳисобга олмаган ҳолда прокурорлар томонидан режалаштирилади, бу эса функцияларни алмаштиришга ёки такрорланишига олиб келиши мумкин.

Шундай қилиб, мамлакатимизда ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасидаги салбий ва умумий экологик тенденциялар шароитида ўрмонларни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг ижтимоий аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Шу билан бирга, муҳим умуммиллий муаммоларни ҳал этиш шароитида прокуратура органларининг иш ҳажми ортиб, уларнинг масъулияти даражаси ошмоқда. Ана шундай шароитда прокурорлардан ушбу соҳасидаги барча муаммоларни чуқур ва ҳар томонлама таҳлил қилиш, қонун ҳужжатларида берилган ваколатлар доирасида сифат ва самарадорликка қаратилган ўз вақтида ва мутаносиб қарорлар қабул қилиш талаб этилади.

Прокуратуранинг ўрни ва роли унинг фаолияти натижалари ва мамлакатда қонунийлик ҳолатига таъсир қилиш даражаси билан белгиланади. Ўрмон хўжалиги қонунчилигининг бажарилиши устидан назорат прокурор назоратининг жадал ривожланаётган йўналиши ҳисобланади. Уни ривожлантиришнинг асосий қонуниятлари ва такомиллаштириш истиқболлари катта қизиқиш уйғотади. Шу боис мазкур соҳани янада такомиллаштиришнинг қуйидаги асосий йўналишларини таклиф қиламиз:

1. Прокуратура органларининг ўрмон хўжалиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижросини назорат қилиш фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш ва уларнинг экологик ролини кучайтириш. Ўрмон хўжалиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижроси устидан прокурор назоратининг самарадорлиги кўп жиҳатдан прокурорлар фаолияти қандай ташкил этилганига боғлиқ. Демак, кўриб чиқиладиган соҳада прокуратура органлари фаолиятини ташкил этиш деганда кенг маънода ходимларни танлаш, жойлаштириш ва малакасини ошириш бўйича ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи чора-тадбирлар мажмуи тушунилади.

Прокуратура органи ходимлари фаолиятини амалга оширишда барча зарурий воситалар билан таъминланишлари керак. Буларга- маълумотларни йиғиш ва таҳлил қилиш ва уни баҳолаш, ишларни режалаштириш,

режаларнинг бажарилишини назорат қилиш, оператив ходимларнинг, бошқа органларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришни киритишимиз мумкин.

Ишни ташкил этиш кадрларни танлаш ва жойлаштиришдан бошланади. Кадрларни жойлаштириш муайян ходимларга ўрмон қонунчилигининг бажарилишини назорат қилиш вазифасини қўйишни ўз ичига олади. Бу борадаги назоратни муваффақиятли амалга ошириш учун қонунчилик ва уни қўллаш амалиётини яхши билиш, юқори касбий маҳорат талаб этилади. Бу эса, прокурорларнинг малакасини мунтазам ошириб боришни тақозо этади. Шунинг учун прокуратура органларининг барча ходимлари ўқитишнинг турли шакллари билан қамраб олиниши керак. Бундан ташқари, прокуратура органларида ходимларни зарурий ҳуқуқий ҳужжатлар билан таъминлашга катта эътибор қаратиш лозим. Бунинг учун прокурорларда аниқ масалалар бўйича усуллар (услубий қўлланмалар, кўрсатмалар) бўлиши керак. Шу муносабат билан бундай усулларни ишлаб чиқиш ва уларни прокурорларга тақдим этиш ишни самарали ташкил этишнинг муҳим жиҳатларидан биридир. Ишни ташкил этиш жараёнида унинг ҳисобини юритишга катта эътибор берилиши керак. Яхши ташкил этилган бухгалтерия ҳисоби бажарилган ишларни ўрганишга ёрдам беради, унинг ҳажми ва қамчиликларини аниқ кўришга имкон беради, тезкор ва статистик ҳисоботларни юритишни осонлаштиради, прокурор назоратининг сифати ва самарадорлигини аниқлашга ёрдам беради.

Бундан ташқари, ўрмон хўжалиги қонунчилигининг бажарилишини назорат қилиш бўйича прокуратура олдида қўйилган вазифаларни амалга ошириш ўрмон муносабатлари соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг ҳолати, тузилиши ва динамикасини, ҳуқуқбузарликларга сабаб бўлаётган кўплаб ҳолатларни тизимли таҳлил қилиш имконини берувчи тўлиқ ва ҳолис маълумотларнинг мавжудлигини назарда тутди. Ўрмон хўжалиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижроси устидан прокурор назоратини ахборот билан таъминлаш, деганда, уни амалга ошириш жараёнида турли хил маълумотларни, айниқса, қонун ҳужжатлари бузилиши тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш тушунилади.

Прокуратура органларига ўрмон хўжалиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилганлиги тўғрисида келиб тушган маълумотлар пухта таҳлил қилинади. Бу эса, қирувчи маълумотларни чуқур ва ҳар томонлама таҳлил қилиш зарарли оқибатлар пайдо бўлишининг олдини олишга ёрдам берадиган режалаштирилган тадбирларни тўғри аниқлаш имконини беради. Масалан, умумий назорат текширувлари давлат ўрмон назорати органлари томонидан ўрмон хўжалигида фаолият юритувчи корхоналарда

Ўтказилганда, давлат ўрмон назорати органлари текшириш жараёнида ўзларига юкланган ваколатларни лозим даражада бажармайди.

Ўрмон хўжалиги тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг бузилиши тўғрисидаги маълумотларни таҳлил қилиш давлат ўрмон назорати органларига юкланиши мумкин бўлган текширишларни аниқлаш, ишларнинг такрорланишига йўл қўймаслик, шунингдек, ўрмон хўжалигида ишларни юритишда мақсадли прокурор назоратини амалга оширишга ёрдам беради. Кўриб чиқиладиган прокурорлар фаолияти, пухта ишлаб чиқилган режалар асосида амалга оширилади. Режалаштириш прокуратура органлари фаолиятининг мақсадга мувофиқлиги ва мураккаблигини, унинг ишини илмий асосда амалга оширишни таъминлашга қаратилган бўлади.

Режалаштириш орқали қуйидагиларга эришиш мумкиндир:

- прокуратура ва унинг алоҳида бўлинмаларининг муайян даврдаги вазифаларини аниқ белгилаш;

- қонун устуворлигини мустаҳкамлаш ва жинойтчиликка қарши янада самаралироқ курашиш бўйича куч ва воситаларни оқилона тақсимлаш асосида тузилган мазкур муаммоларни ҳал этиш бўйича чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ;

- режалаштирилган тадбирларни амалга ошириш учун шахсий жавобгарликни белгилаш ва уларни вақт бўйича амалга ошириш кетма-кетлигини аниқлаш;

- прокуратуранинг бошқа давлат ва нодавлат органлари ҳамда жамоат ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлиги шакллари белгилаш.

Қонунчилигининг бажарилиши устидан назоратнинг долзарблиги ва ўрмон хўжалигида кўплаб муаммолар мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда, табиатни муҳофаза қилиш прокуратурасининг аҳамияти ортиб бормоқда, шу сабабли улар тармоғини кенгайтириш, шунингдек, ихтисослашувни чуқурлаштириш зарур, деб ҳисоблаймиз. Экология прокуратураларининг ягона тизимини яратишнинг асосий муаммоси кадрлар, зарур моддий ва молиявий ресурсларнинг етишмаслигидадир. Шунинг учун муаммони чуқур ўрганиб чиққандан сўнг, тегишли моддий, молиявий ва штат захиралари мавжуд бўлган тақдирда, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш прокуратураси тизимини босқичма-босқич ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, прокуратуранинг экологик функциясини кучайтириш, унинг экологик фаолиятининг барқарор ҳуқуқий асосларини яратиш ҳамда экология соҳасидаги прокуратура органлари билан бошқа ҳуқуқ ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш органлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, ўрмон хўжалиги соҳасида прокурор назоратининг натижадорлиги, биринчи навбатда, текширувларга пухта тайёргарлик кўриш, соҳага оид маълумотларни комплекс таҳлил қилиш ва ваколатли давлат органлари фаолиятини холис баҳолашга боғлиқ. Шу муносабат билан прокурорлар текширувларни ташкил этиш жараёнида республика, ҳудудий ва маҳаллий даражадаги ваколатли органлардан ўрмонларни муҳофаза қилиш, қайта тиклаш, ўрмон фондини бошқариш, давлат дастурлари ижроси, бюджет маблағларидан фойдаланиш, давлат харидлари, ижара муносабатлари, мурожаатлар ҳамда статистик ҳисоботларга оид маълумотларни мунтазам талаб қилиб, уларни таҳлилий жиҳатдан баҳолашлари лозим.

Ўрмон хўжалиги соҳасида прокурор назоратини амалга оширишда комплекс ёндашувни қўллаш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун текширувларга статистика, кадастр, солиқ, молия, қишлоқ хўжалиги, ёнғин хавфсизлиги, санитария ва экология соҳаларидаги ваколатли давлат органлари мутахассисларини жалб қилиш, масофавий космик мониторинг маълумотларидан фойдаланиш, давлат назорати органлари ҳаракатсизлигига ҳуқуқий баҳо бериш ҳамда мақсадли давлат дастурлари ва бюджет маблағларининг қонуний сарфланиши устидан тизимли назорат ўрнатиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Амалиёт таҳлили прокурор текширувларида айрим йўналишларга, хусусан, ўрмонларни зараркунанда ва касалликлардан муҳофаза қилиш, давлат хизматлари кўрсатиш сифати, жиноий иш кўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарорларни текшириш ҳамда судларда давлат айбловини амалга ошириш масалаларига етарли даражада эътибор қаратилмаётганлигини кўрсатмоқда. Шу боис мазкур йўналишларда прокурор назоратини кучайтириш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат қилувчи органлар ўртасида мувофиқлаштирувчи механизмларни ривожлантириш ҳамда ўрмонларга етказилган зарарнинг тўлиқ қопланишини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий таъсир чораларини кенг қўллаш зарур.

Шу билан бирга, прокуратура органлари фаолиятини ташкил этиш тизимини янада такомиллаштириш, прокурорларнинг экологик ҳуқуқ соҳасидаги ихтисослашувини чуқурлаштириш, уларнинг малакасини мунтазам ошириш, соҳага оид услубий қўлланмалар ва электрон ахборот базалари билан таъминлаш, ахборот-таҳлилий ишларни рақамлаштириш ҳамда режалаштиришнинг замонавий усуллари жорий этиш прокурор назорати самарадорлигини сезиларли даражада оширади.

Умуман олганда, мамлакатда экологик хавфсизликни таъминлаш ва ўрмон ресурсларини сақлаб қолиш бўйича вазифаларнинг кенгайиб бораётганлиги прокуратура органларининг экологик функциясини янада мустаҳкамлашни талаб этади. Шу муносабат билан табиатни муҳофаза қилишга ихтисослашган прокуратуралар фаолиятини босқичма-босқич ривожлантириш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, кадрлар салоҳиятини ошириш ва экология соҳасидаги давлат органлари билан институционал ҳамкорликни кучайтириш ўрмон хўжалиги қонунчилиги ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири сифатида баҳоланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1., 2., 3., Аграр ва озиқ-овқат соҳаларини ривожлантиришга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати. Услубий қўлланма. // У.Х.Каримов ва бошқа муаллифлар жамоаси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2023. – Б.462-504.

ЎРМОНЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА АСРАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАЗМУНИ: НОҚОНУНИЙ ДАРАХТ КЕСИШНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ВА ПРОКУРОР НАЗОРАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация.

Мақолада ўрмонларни муҳофаза қилиш ва асрашнинг илмий-назарий ҳамда ҳуқуқий асослари таҳлил қилиниб, ушбу тушунчаларни қонунчиликда аниқ чегаралаш зарурати асосланган. Ноқонуний дарахт кесишнинг экологик, иқтисодий ва ижтимоий хавфлари очиб берилган ҳамда унинг муаллифлик таърифи тақлиф этилган. Ўзбекистонда ўрмон хўжалигини норматив тартибга солиш, бюджет ва харид қонунчилигини қўллаш муаммолари ўрганилган. Прокурор назорати доирасига ўрмон фондидан қонуний фойдаланиш, маблағларнинг мақсадли сарфланиши, шартномалар ижроси, экологик зарарни қоплаш ва жавобгарлик чораларини қўллаш масалаларини киритиш зарурлиги асосланган.

Калит сўзлар: ўрмон, ўрмон муносабатлари, ўрмонларни муҳофаза қилиш, ўрмонларни асраш, ноқонуний дарахт кесиш, ўрмон қонунчилиги, экологик зарар, прокурор назорати, давлат назорати, юридик жавобгарлик.

МАМАДАЛИЕВ Бахтиёр Зокирович,
Самостоятельный соискатель Правоохранительной
академии Республики Узбекистан

ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ ОХРАНЫ И ЗАЩИТЫ ЛЕСОВ: ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ НЕЗАКОННОЙ РУБКИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА

Аннотация.

В статье исследованы научно-теоретические и правовые основы охраны и сохранения лесов, а также обоснована необходимость четкого разграничения соответствующих понятий в законодательстве. Раскрыты экологические, экономические и социальные риски незаконной рубки деревьев и предложено ее авторское определение. Проанализированы проблемы нормативного регулирования лесного хозяйства Узбекистана и применения бюджетного и закупочного законодательства. Обоснована необходимость включения в предмет прокурорского надзора вопросов законного использования лесного фонда, целевого расходования средств, исполнения договорных обязательств, возмещения экологического вреда и применения мер юридической ответственности.

Ключевые слова: лес, лесные отношения, охрана лесов, защита лесов, незаконная рубка, лесное законодательство, экологический вред, прокурорский надзор, государственный контроль, юридическая ответственность.

MAMADALIEV Bakhtiyor Zokirovich,
Independent Researcher at the Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan

THE LEGAL CONTENT OF FOREST CONSERVATION AND PROTECTION: PREVENTING ILLEGAL LOGGING AND IMPROVING PROSECUTORIAL SUPERVISION

Abstract.

The article examines the theoretical and legal foundations of forest protection and conservation and substantiates the need to clearly distinguish these concepts in legislation. It identifies the environmental, economic, and social risks of illegal tree felling and proposes an authorial definition of the offence. The study also analyses challenges in regulating Uzbekistan's forestry sector and applying budgetary and public procurement legislation. It argues that prosecutorial supervision should cover the lawful use of forest resources, targeted expenditure of funds, fulfilment of contractual obligations, compensation for environmental damage, and the application of legal liability measures.

Keywords: forest, forest relations, forest conservation, forest protection, illegal logging, forestry legislation, environmental damage, prosecutorial supervision, state control, legal liability.

Ўрмонларни муҳофаза қилиш ва муҳофаза қилиш соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларни самарали тартибга солиш экологик хавфсизликни таъминлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Амалдаги миллий қонунчилик ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлили шуни кўрсатадики, ўрмонларни муҳофаза қилиш нафақат уларни ёнғинлар, зараркунандалар ва бошқа салбий омиллардан ҳимоя қилишни, балки улардан оқилона фойдаланиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ҳамда ушбу соҳада қонунчилик ижроси устидан самарали назоратни таъминлашни ҳам ўз ичига олади. Шу муносабат билан ўрмонларни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий мазмуни, ноқонуний дарахт кесишнинг олдини олиш механизмлари ҳамда прокуратура органларининг мазкур соҳадаги назорат ваколатларини такомиллаштириш масалаларини илмий таҳлил қилиш алоҳида аҳамият касб этади.

МДҲга аъзо давлатлар учун “Ўрмон хўжалиги намунавий кодекси”да келтирилган таъриф янада мақбулроқдир “...Ўрмонларни муҳофаза қилиш ва муҳофаза қилишуларнинг биологик ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади ҳамда ўрмон хўжалигини муҳофаза қилиш бўйича ташкилий, ҳуқуқий ва бошқа чора-тадбирлар мажмуини, ўрмон фондидан ва ўрмон фондига кирмайдиган ўрмонлардан оқилона фойдаланиш, ўрмонларни nobуд бўлиш, шикастланиш, заифлашиш, ифлосланиш ва бошқа салбий таъсирлардан асраб-авайлашни ўз ичига олади...¹⁰”, - деб белгилаб қўйилган.

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси “Ўрмон тўғрисида”ги қонунининг 24-моддасига кўра, ўрмонларни ёнғинлар, зараркунандалар, касалликлардан ва бошқа салбий таъсирлардан ҳимоя қилиниши кераклиги белгиланган бўлиб, ўрмонларни муҳофаза қилиш ва муҳофаза қилишбўйича ўз таърифимизни қуйидагича шакллантиришни муҳим, деб ҳисоблаймиз.

Яъни “ўрмонларни муҳофаза қилиш ва муҳофаза қилиш- ўрмонларни ёнғинлардан, ифлосланишдан (шу жумладан радиоактив моддалардан), ноқонуний кесишдан ва бошқа салбий таъсирлардан ҳимоя қилиш орқали амалга ошириладиган, шунингдек, ўрмонларни муҳофаза қилишга қаратилган ташкилий, ҳуқуқий ва бошқа чора-тадбирлар мажмуи ва шунингдек ўрмонларни зараркунандалардан тозалаш ва ҳуқуқий жавобгарлик чораларини қўллаш орқали амалга ошириладиган жараёнлиги муҳим аҳамиятга эга”.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигида ўрмонларни

¹⁰ Информационный бюллетень. Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств. – 2004. – № 33. – С. 107 – 150.

ноқонуний кесишдан ҳимоя қилиш назарда тутилганига қарамай, ушбу тадқиқот давомида фикр билдирган прокурорларнинг аксарияти сингари, биз ҳам ўрмонларнинг ҳолатига таъсир этувчи асосий салбий омиллардан бири бўлган ноқонуний дарахт кесиш, деб ҳисоблаймиз. Масалан, Бош прокуратура томонидан 2023 йилда Сурхондарё вилоятида жойлашган Боботоғ ўрмон хўжалиги ҳудудида мавжуд бўлган ноёб ва доривор ўсимликларни асраш, уларнинг табиий популяциясини таъминлаш ва кўпайтириш борасида амалга оширилаётган ишлар аҳволи таҳлил қилинганда, ушбу йўналишда амалга оширилган ишлар билан бирга, айрим муаммо ва камчиликлар мавжудлиги аниқланган. Хусусан, 23 нафар шахс интизомий, 46 нафар шахс маъмурий жавобгарликка тортилиб, қўпол қонун бузилиши ҳолатлари бўйича 18 та жиноят ишлари қўзғатилган.

Олиб борилган тадқиқотларга кўра, қуйидагилар асосли деб ҳисобланади: *биринчидан*,¹¹;

иккинчидан, ноқонуний равишда дарахтларни кесиш натижасида олинган ёғоч маҳсулотлари учун солиқ тўланмайди, бу эса мамлакат иқтисодиётига зарар ноқонуний дарахт кесиш ўрмон экотизмларининг таназзулга учрашига ва ўрнатилган ландшафтларнинг йўқ бўлиб кетишига олиб келиши сабабли тузатиб бўлмайдиган экологик талофат келтиради;

учинчидан, ноқонуний дарахт кесиш маҳаллий одамларнинг анъанавий турмуш шароитларини бузишга олиб келади;

тўртинчидан, ноқонуний дарахт кесиш ноқонуний ёғоч савдосига олиб келади, бу эса, Ўзбекистоннинг эко тизимининг йўқ бўлиб боришига олиб келади.

Бу соҳада олиб борган сўровномамизда қарийб 40% одам ўрмонларни ноқонуний кесишдан муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонунларнинг ижросини назорат қилишга алоҳида эътибор қилиш кераклигини таъкидлаган¹².

Бундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикаси “Ўрмон тўғрисида”ги қонунида, “ўрмон плантацияларини ноқонуний кесиш” тушунчасини қонун билан мустаҳкамлаш зарур, деб ҳисоблаймиз ва шу боис қуйидаги таҳрирни таклиф қиламиз: *ноқонуний дарахт кесиш* – ўрмон плантациялари, дарахтлар, буталар, тоқларни рухсатномасиз кесиш, яъни ўрмоннинг келиб чиқиши ва қонунийлигини тасдиқловчи ҳужжатлар (ўрмон участкаларини ижарага бериш шартномаси, ўрмон плантацияларини олди-сотди шартномаси ва бошқа қонуний асослар) ёки амалдаги қоидаларни бузган

¹¹ Макаров С.В. Ключевые элементы для совершенствования экономико-правового механизма реализации национального лесного потенциала // Использование и охрана лесов: проблема реализации законодательства: сборник статей / отв. ред. Е.Л. Минина. – М.: «Юриспруденция», 2012. – С. 42-43.

¹² 2024 йил 1 мартдан 20 мартга қадар <https://forms.gle/Yt5Vvh528cBjiSe49> ҳаволаси орқали Интернет тармоғида ўтказилган ижтимоий сўров натижалари.

холда берилган юқоридаги рухсатномалар бўйича кесиш, шунингдек таъқиқланган ҳудудда ёки унинг чегарасидан ташқарида, белгиланган миқдордан ортиқ дарахтлар, буталарни кесиш.

Шу тариқа, бизнинг фикримизча ўрмонларни муҳофаза қилиш ва муҳофаза қилишўрмон ҳуқуқи нормаларини ўз ичига олган қонунчиликнинг бошқа соҳалари қонунлари билан ҳам тартибга солинади, уларнинг бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш прокурор назорати предметига киради.

Бундан ташқари, ўрмонларни инсон фаолиятининг салбий таъсиридан - ўрмонларнинг маиший чиқиндилар билан ифлосланишидан ҳуқуқий муҳофаза қилиш муҳим масаладир. Албатта, ўрмон муносабатлари соҳасидаги муаммолар нафақат қонун ҳужжатларининг номукамаллиги, балки уни қўллаш усули билан ҳам боғлиқ. Бу муаммони фақат ҳуқуқий жавобгарлик чоралари ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти билан ҳал қилиб бўлмаслиги табиийдир.

Шу муносабат билан ўрмонларни муҳофаза қилиш ва муҳофаза қилиштўғрисидаги қонунлар ижросини назорат қилишда бюджет ва харид қонунчилигини ҳисобга олиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Кўпинча бу соҳадаги қонунчилик нормалари бузилади (ишлар тўлиқ бажарилмайди, иш ўз вақтида бажарилмайди ва ҳоказо), бу эса муҳофаза қилиш ва қўриқлаш бўйича чора-тадбирларнинг бажарилмаслиги ёки лозим даражада бажарилмаслиги ўрмонларни йўқ қилиш хавфига олиб келади.

Шу ўринда ўрмонларни муҳофаза қилиш бўйича муносабатларни тартибга солишда Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қуйидаги қарорлари муҳим роль ўйнайди:

- 14.07.2021 йилдаги 442-сонли “Ўрмон фонди ерлари ва суғориладиган ерлардан самарали фойдаланиш ҳамда ёғочбоп маҳсулотлар етиштириш ҳажмини янада кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”;
- 09.03.1992 йилдаги 109-сонли “Ўзбекистон Республикасининг Қизил китоби тўғрисида”;
- 22.11.1999 йилдаги 506-сонли “Ўзбекистон Республикаси ўрмонларида ёнғин хавфсизлиги”;
- 22.08.2022 йилдаги 464-сонли “Давлат ўрмон фондига кирмайдиган дарахтлар ва буталарни экиш, парвариш қилиш ва улардан фойдаланиш тартибини янада такомиллаштириш тўғрисида” ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикасида ўрмонлардан фойдаланиш, уларни асраш, муҳофаза қилиш, муҳофаза қилиш ва кўпайтириш соҳасидаги давлат сиёсатининг асослари алоҳида ўрин тутди. Жумладан, 06.10.2020 йилдаги 4850-сонли “Ўзбекистон Республикасида ўрмон хўжалиги тизимини 2030

йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” Президент қарори 2030 йилгача бўлган даврда ўрмон хўжалигини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаб беришда муҳим роль ўйнайди ¹³, Ўзбекистон Республикасини 2030 йилгача ривожлантиришни назарда тутувчи “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисидаги Президент қарори¹⁴, унда ўрмонларни муҳофаза қилиш қоидалари, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2023-2030 йилларда “Ўрмон майдонини кенгайтириш” давлат дастурини ўз ичига олади.

Барқарор фойдаланиш талабларига риоя қилган ҳолда барқарор бошқарувни таъминлайдиган шарт-шароитларни яратиш, ўз вақтида ва юқори сифатли ўрмон хўжалигини ривожлантириш бўйича мақсадлар, вазифалар, ўрмонларни сифатли кўпайтириш, уларни муҳофаза қилиш, уларнинг экологик ҳамда биологик хилма-хиллигини муҳофаза қилиш бўйича чоратадбирлар белгиланган.

Юқоридаги ҳужжатлар ўрмонларни ёнғиндан муҳофаза қилиш, ўрмонларни зарарли организмлар, ифлосланиш, шу жумладан радиоактив ва бошқа ноқулай омиллар таъсиридан муҳофаза қилишга қаратилган ўрмонларни муҳофаза қилиш ва муҳофаза қилиш бўйича кичик дастурларни ўз ичига олади, бу борадаги давлат сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаб беради.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси қонуни табиатни муҳофаза қилиш ва яхшилаш бўйича давлат ва жамият фаолиятининг устувор йўналишларини белгилашдан иборат бўлган янги экологик сиёсатни белгилаб берган.

Афсуски, ушбу ҳуқуқий асослар ўрмонлар, уларни муҳофаза қилиш ва муҳофаза қилиш бўйича қоидаларни ўз ичига олган бўлса-да, у ҳали ҳам улардан иқтисодий фойдаланишга катта аҳамият берилмоқда.

Шу муносабат билан бизнинг фикримизча, Ўзбекистонда ўрмон қонунчилигини ривожлантиришнинг иккита тенденциясини шартли равишда ажратиб кўрсатиш мумкин:

биринчиси, бу иқтисодий йўналишга эғалиги бўлса;

иккинчиси, бу маъмурий тартибга солишга қаратилган ўрмон қонунчилигини ривожлантириш, яъни ўрмонларни ёнғинлардан ҳимоя қилиш ва шу билан боғлиқ бошқа ўзгаришларни киритиш мумкин.

¹³ “Ўзбекистон республикасида ўрмон хўжалиги тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”. ПҚ-4850. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 24.11.2023 й., 06/23/199/0882-сон

¹⁴ “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. 29.12.2023 й., 06/23/214/0984-сон

Ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасидаги муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос хусусияти катта ҳажмдаги қонуности ҳужжатларининг мавжудлигидир. Ушбу соҳадаги амалдаги қонун ҳужжатлари таҳлили шуни кўрсатадики, уларнинг атиги 40% дан кўпи бевосита таъсир кўрсатадиган қоидаларни ўз ичига олади. Кўпинча прокуратура текширувлари давомида идоравий норматив ҳужжатларнинг қонунларга мос келмаслиги фактлари аниқланади. Бир қатор қонун ҳужжатлари жуда кенг талқин қилиш имконини беради. Шу сабабли, уларни турлича талқин қилиш имкониятини минималлаштириш лозим, деб ҳисоблаймиз. Айрим ноаниқликлар, нормаларнинг декларатив характерга эгалиги, уларни амалга ошириш механизмларининг йўқлиги ҳам ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасидаги қонунийлик ҳолатига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Кўпинча ўрмонларни муҳофаза қилиш билан боғлиқ муносабатларнинг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинмаганлиги ва бунинг натижасида келиб чиқадиган муаммоларнинг ўз вақтида ҳал қилинмаслиги назорат қилувчи органлар ўртасида бир қатор муаммоларни келтириб чиқармоқда. Бу ўз-ўзидан бу соҳадаги қонунчиликни такомиллаштириш заруриятини вужудга келтиради, буни ўтказилган сўровномамиз ҳам тасдиқлайди (деярли 60 % қатнашувчилар бу соҳада қонунчиликни такомиллаштириш керак деб ҳисоблайди)¹⁵.

Ўрмон хўжалиги соҳасида хавфсизликни таъминлаш халқаро ҳамжамиятнинг тегишли чоралари билан мувофиқлаштирилиб борилмоқда ва бу соҳада мамлакатимиз томонидан ҳуқуқий, ташкилий, техник, иқтисодий, илмий, молиявий, таълим ва бошқа хусусиятдаги чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Шу ўринда прокуратура органларининг ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасида тутган ўрни бу соҳасидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати тушунчаси ва предметини янада кенгроқ тадқиқ этиш масаласини батафсил ўрганишни тақозо этади. Мазкур мавзу илмий тадқиқотимизнинг кейинги параграфида ўрин олган.

Тадқиқот натижалари ўрмонларни муҳофаза қилиш соҳасидаги ҳуқуқий тартибга солиш тизимини такомиллаштириш зарурлигини кўрсатди. Хусусан, «ўрмонларни муҳофаза қилиш ва асраш» ҳамда «ноқонуний дарахт кесиш» тушунчаларини қонунчиликда аниқ белгилаш, ҳуқуқий нормаларни бир хил қўллашни таъминлаш, қонуности ҳужжатларини қонунларга мувофиқлаштириш ҳамда прокуратура назорати доирасида бюджет, давлат харидлари ва ўрмон муҳофазаси билан боғлиқ қонунчилик ижросини

¹⁵ 2024 йил 1 мартдан 20-мартга қадар <https://forms.gle/Yt5Vvh528cBjiSe49> ҳаволаси орқали Интернет тармоғида ўтказилган ижтимоий сўров натижалари.

комплекс баҳолаш мақсадга мувофиқ. Бу чоралар ўрмонларни муҳофаза қилиш, ноқонуний кесиш ҳолатларини камайтириш ва соҳада қонунийликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Информационный бюллетень. Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств. – 2004. – № 33. – С. 107 – 150.
2. Макаров С.В. Ключевые элементы для совершенствования экономико-правового механизма реализации национального лесного потенциала // Использование и охрана лесов: проблема реализации законодательства: сборник статей / отв. ред. Е.Л. Минина. – М.: «Юриспруденция», 2012. – С. 42-43.
3. 2024 йил 1 мартдан 20 мартагача қадар <https://forms.gle/Yt5Vvh528cBjiSe49> ҳаволаси орқали Интернет тармоғида ўтказилган ижтимоий сўров натижалари.
4. “Ўзбекистон республикасида ўрмон хўжалиги тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”. ПҚ-4850. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 24.11.2023 й., 06/23/199/0882-сон
5. “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. 29.12.2023 й., 06/23/214/0984-сон
6. 2024 йил 1 мартдан 20-мартгача қадар <https://forms.gle/Yt5Vvh528cBjiSe49> ҳаволаси орқали Интернет тармоғида ўтказилган ижтимоий сўров натижалари.

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yashirin iqtisodiyotni qisqartirish

Toshkent kimyo texnologiya instituti

“Sanoat iqtisodiyoti” kafedrası

o'qituvchisi Toirov Shahzod

Annotatsiya: Mazkur tezisda raqamli iqtisodiyotning mazmuni va uning yashirin iqtisodiyotga ta'siri yoritilgan. Raqamli texnologiyalar orqali iqtisodiy jarayonlarning shaffofligi oshishi, naqd pulsiz to'lovlar kengayishi va nazorat mexanizmlarining kuchayishi asoslab berilgan. Shuningdek, O'zbekiston tajribasi qisqacha ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Raqamli marketing, iqtisodiyot, tijorat, elektronlashtirish, startegiya, internet, to'lov tizimlari.

Kirish. Bugungi globallashuv va texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga raqamli texnologiyalar kirib bormoqda. Internet, sun'iy intellekt, elektron to'lov tizimlari, blockchain, big data va boshqa innovatsion vositalar nafaqat biznes yuritish usullarini, balki davlat boshqaruvi va iqtisodiy nazorat tizimlarini ham tubdan o'zgartirmoqda. Shu jarayonda “raqamli iqtisodiyot” tushunchasi zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Raqamli iqtisodiyot — bu iqtisodiy faoliyatni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali amalga oshirish, ma'lumotlarni qayta ishlash va elektron platformalar yordamida qiymat yaratish jarayonidir. Bunday iqtisodiy modelda operatsiyalar tezroq, shaffofroq va samaraliroq amalga oshiriladi. Ayniqsa, davlat bilan fuqarolar, tadbirkorlar va investorlar o'rtasidagi munosabatlarning elektron shaklga o'tishi korrupsiya, byurokratiya va noqonuniy iqtisodiy faoliyatni kamaytirishga xizmat qiladi.

Yashirin iqtisodiyot esa davlat organlari tomonidan nazorat qilinmaydigan, rasmiy statistikada aks etmaydigan va ko'pincha soliqlardan qochish maqsadida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir. Unga noqonuniy savdo, naqd pul orqali hisobsiz operatsiyalar, daromadlarni yashirish, noqonuniy ish bilan bandlik kabi holatlar kiradi. Yashirin iqtisodiyot mamlakat byudjetiga katta zarar yetkazadi, sog'lom raqobatni

buzadi hamda investitsion muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda yashirin iqtisodiyot ulushi yuqori bo'lib, bu iqtisodiy o'sish va davlat daromadlarining oshishiga to'sqinlik qiladi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashirin iqtisodiyotni kamaytirishning eng samarali usullaridan biri iqtisodiyotning raqamlashtirilishidir. Chunki raqamli tizimlar barcha moliyaviy oqimlarni kuzatish, ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish va noqonuniy operatsiyalarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, elektron to'lov tizimlarining kengayishi naqd pul aylanmasini qisqartiradi. Naqd pul bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarni kuzatish qiyin bo'lgani uchun aynan shu sohada yashirin iqtisodiyot keng rivojlanadi. Aksincha, bank kartalari, mobil to'lovlar va QR-kod orqali amalga oshirilgan to'lovlar rasmiy tizimda qayd etiladi. Natijada savdo hajmi, soliq bazasi va tadbirkorlik faoliyati haqida aniq ma'lumot shakllanadi.

Bundan tashqari, davlat xizmatlarining elektronlashtirilishi ham yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. Soliq topshirish, biznesni ro'yxatdan o'tkazish, litsenziya olish va bojxona operatsiyalarini onlayn shaklga o'tkazish inson omilini kamaytiradi. Bu esa korrupsiya xavfini pasaytirib, rasmiy iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi. O'zbekiston ham so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, elektron hukumat tizimining kengayishi, onlayn kassa apparatlari joriy etilishi, soliq tizimining modernizatsiyasi va elektron to'lov infratuzilmasining kengayishi bunga misol bo'la oladi. Ushbu islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri iqtisodiyotni shaffoflashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishdir. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish faqat texnologik infratuzilma yaratish bilangina cheklanmaydi. Aholining raqamli savodxonligini oshirish, internet qamrovini kengaytirish, kiberxavfsizlikni mustahkamlash va biznes subyektlarini yangi texnologiyalarga moslashtirish ham muhim vazifalar sirasiga kiradi. Aks holda, raqamlashtirish jarayoni kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Mazkur tezisda raqamli iqtisodiyotning mazmun-mohiyati, yashirin iqtisodiyotga ta'siri, raqamlashtirish orqali iqtisodiy shaffoflikni oshirish mexanizmlari hamda O'zbekiston tajribasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu yo'nalishda mavjud muammolar va istiqboldagi rivojlanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va uning asosiy tarkibiy qismlari.

Raqamli iqtisodiyot so'nggi o'n yilliklarda iqtisodiy taraqqiyotning eng muhim drayverlaridan biri sifatida shakllandi. Uning asosini ma'lumotlar, internet texnologiyalari va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari tashkil etadi. Oddiy qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot — bu iqtisodiy faoliyatni elektron vositalar orqali tashkil etishdir. Raqamli iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlariga elektron tijorat, elektron to'lov tizimlari, raqamli bank xizmatlari, elektron hukumat, bulutli texnologiyalar va sun'iy intellekt kiradi. Elektron tijorat iste'molchi va sotuvchi o'rtasidagi masofani qisqartiradi, xarid va sotuvni tezlashtiradi hamda tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi. Elektron to'lov tizimlari esa iqtisodiyotda moliyaviy intizomni mustahkamlaydi. Bank kartalari, mobil banking, internet banking va elektron hamyonlar naqd pulsiz iqtisodiyotga o'tishni tezlashtiradi. Bu esa yashirin daromadlarni kamaytirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Davlat boshqaruvida elektron hukumat tizimi alohida o'rin tutadi. Elektron davlat xizmatlari fuqarolar va tadbirkorlarning davlat organlari bilan bevosita aloqasini kamaytiradi. Bu nafaqat vaqt va xarajetni tejaydi, balki noqonuniy kelishuvlar ehtimolini ham kamaytiradi.

Shuningdek, big data va sun'iy intellekt yordamida katta hajmdagi iqtisodiy ma'lumotlar tahlil qilinadi. Natijada shubhali moliyaviy operatsiyalar, soliqdan qochish holatlari va noqonuniy biznes faoliyatini aniqlash imkoniyati ortadi.

Raqamli iqtisodiyotning muvaffaqiyatli ishlashi uchun kuchli internet infratuzilmasi, texnologik platformalar va malakali kadrlar zarur. Ayniqsa, aholining internetdan foydalanish ko'nikmalari va elektron xizmatlarga bo'lgan ishonchi muhim omil sanaladi. Shunday qilib, raqamli iqtisodiyot nafaqat yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi, balki iqtisodiy faoliyatning shaffofligini oshirib, yashirin iqtisodiyotga qarshi samarali instrument vazifasini bajaradi.

Yashirin iqtisodiyot: mohiyati, sabablari va salbiy oqibatlari.

Yashirin iqtisodiyot (soya iqtisodiyoti) — bu davlat tomonidan rasmiy ro'yxatga olinmaydigan, soliq tizimida aks etmaydigan va ko'pincha noqonuniy shaklda amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir. U turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: daromadlarni yashirish, noqonuniy savdo, ro'yxatdan o'tmagan biznes faoliyati, norasmiy mehnat munosabatlari va boshqalar. Yashirin iqtisodiyotning shakllanishiga bir qator omillar sabab bo'ladi. Eng asosiy sabablardan biri — yuqori soliq yukidir. Agar tadbirkorlar soliqlarni haddan tashqari yuqori deb hisoblasalar, ular rasmiy faoliyatdan

qochib, yashirin iqtisodiyotga o'tishga moyil bo'ladilar. Bu esa davlat byudjetiga tushumlarning kamayishiga olib keladi.

Ikkinchi muhim sabab — murakkab byurokratik jarayonlar. Biznesni ro'yxatdan o'tkazish, litsenziya olish, hisobot topshirish kabi jarayonlar qanchalik murakkab va vaqt talab qiluvchi bo'lsa, tadbirkorlar shunchalik rasmiy tizimdan chetlab o'tishga harakat qiladi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda bu muammo dolzarb hisoblanadi. Uchinchi sabab — korrupsiya. Davlat organlari bilan ishlashda noqonuniy to'lovlar talab qilinishi yoki “tanish-bilishchilik” orqali ish bitirish imkoniyati mavjud bo'lsa, bu yashirin iqtisodiyot rivojlanishiga zamin yaratadi. Chunki shaffof bo'lmagan tizimda norasmiy faoliyat yuritish osonlashadi. To'rtinchi omil — naqd pul aylanmasining yuqoriligi. Naqd pul bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarni kuzatish qiyin bo'lgani uchun aynan shu sohada yashirin iqtisodiyot keng tarqaladi. Masalan, kichik savdo nuqtalarida, xizmat ko'rsatish sohasida yoki norasmiy mehnat bozorida to'lovlar ko'pincha naqd pul orqali amalga oshiriladi.

Xulosa. Yashirin iqtisodiyotning salbiy oqibatlari juda keng ko'lamli. Avvalo, u davlat byudjetiga katta zarar yetkazadi. Soliqlar to'lanmagani sababli davlat ijtimoiy sohalarga — ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma va boshqa yo'nalishlarga yetarli mablag' ajrata olmaydi. Bundan tashqari, yashirin iqtisodiyot sog'lom raqobat muhitini buzadi. Rasmiy faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar soliqlar va boshqa majburiyatlarni bajarishlari kerak, yashirin faoliyat yuritayotganlar esa bu xarajatlardan qochadi. Natijada ular arzonroq narx taklif qilib, bozorda ustunlikka ega bo'ladi. Bu esa halol biznes yuritayotgan subyektlarga zarar yetkazadi. Yana bir muhim oqibat — mehnat bozori bilan bog'liq muammolar. Norasmiy ishlayotgan xodimlar ijtimoiy himoyadan mahrum bo'ladi: ular pensiya jamg'armasiga badal to'lamaydi, tibbiy sug'urtaga ega emas va mehnat huquqlari himoyalalanmaydi. Bu esa uzoq muddatda ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar.

1. World Bank. Digital Economy for Development hisobotlari.
2. International Monetary Fund. Shadow Economy and Digitalization bo'yicha tadqiqotlar.
3. OECD. Digital Economy Outlook. United Nations. E-Government Survey.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti. “Raqamli O'zbekiston –

2030” strategiyasi.

5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.

6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisobotlari.

7. Raqamli iqtisodiyot va yashirin iqtisodiyotga oid ilmiy maqolalar va darsliklar.

Yoshlar orasida iqtisodiy va moliyaviy savodxonlikning ahamiyati.

Toshkent kimyo-texnologiya instituti

“Sanoat iqtisodiyoti” kafedrası

o'qituvchisi M.A.Xasanova

Annotatsiya. Ushbu tezisda moliyaviy va iqtisodiy savodxonlikning jamiyat iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyati, ayniqsa yoshlar hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Shaxsiy byudjetni rejalashtirish, daromad va xarajatlar muvozanatini saqlash, jamg'arish hamda raqamli moliya xizmatlaridan xavfsiz foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, O'zbekistonda yoshlarning moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan Global Money Week tashabbuslari va Markaziy bank tomonidan amalga oshirilayotgan treninglar, ta'lim loyihalari hamda ularning amaliy natijalari yoritib berilgan. Maqola yoshlarni moliyaviy jihatdan mustaqil va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy savodxonlik, yoshlar, shaxsiy byudjet, jamg'arish, raqamli moliya, Global Money Week, Markaziy bank, moliyaviy xavfsizlik, ta'lim loyihalari.

Annotation. This article analyzes the importance of financial literacy in the economic development of society, with a particular focus on its role in the lives of young people. Special attention is given to personal budget planning, maintaining a balance between income and expenses, saving habits, and the safe use of digital financial services. In addition, the article highlights initiatives aimed at improving financial literacy among youth in Uzbekistan, including Global Money Week activities and training programs implemented by the Central Bank, as well as their practical outcomes. The article emphasizes the necessity of developing financially independent and responsible young individuals.

Keywords. Financial literacy, youth, personal budget, savings, digital finance, Global Money Week, Central Bank, financial security, educational projects.

Asosiy qism. Hozirgi davrda jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi aholining, ayniqsa yoshlarning moliyaviy savodxonligi bilan bevosita bog'liqdir. Moliyaviy savodxonlik shaxsning pul mablag'larini to'g'ri boshqarishi, moliyaviy qarorlarni ongli ravishda qabul qilishi hamda kelajak uchun reja tuza olishini anglatadi. Ushbu ko'nikmalar

yoshligidan shakllansa, insonning mustaqil hayotgamoslashuvi ancha osonlashadi. Moliyaviy savodxonlikning muhim jihatlaridan biri daromad va xarajatlar o'rtasidagi muvozanatni tushunishdir. Yoshlar daromadning cheklangan ekanini anglab, uni oqilona taqsimlashni o'rganishlari lozim. Daromad manbalari sifatida ish haqi, stipendiya yoki oilaviy yordam ko'rsatilishi mumkin. Ushbu mablag'larning qanday sarflanishi shaxsiy moliyaviy holatga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pul mablag'larini rejalashtirib sarflash shaxsiy byudjet orqali amalga oshiriladi. Byudjet tuzish jarayonida mablag'lar zarur ehtiyojlar, shaxsiy xohishlar va jamg'armalar o'rtasida taqsimlanadi. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, byudjet asosida yashaydigan insonlar moliyaviy qiyinchiliklarga kamroq duch keladi va o'z mablag'laridan samaraliroq foydalanadi. Jamg'arish esa moliyaviy savodxonlikning ajralmas qismi hisoblanadi. Tejash katta mablag'lardan boshlanishi shart emas, muntazam ravishda kichik summalarni yig'ish ham muhim natija beradi. Jamg'arma favqulodda holatlar, ta'lim xarajatlari yoki kelajakdagi muhim maqsadlar uchun zarur bo'lgan moliyaviy zaxirani yaratadi. Shuningdek, zamonaviy sharoitda moliyaviy savodxonlik raqamli moliya bilan bog'liq bilimlarni ham o'z ichiga oladi. Bank kartalari, onlayn to'lovlar va internet orqali amalga oshiriladigan moliyaviy amaliyotlardan foydalanishda ehtiyotkorlik muhim ahamiyatga ega. Moliyaviy bilimga ega bo'lgan yoshlar firibgarlik holatlaridan o'zlarini himoya qila oladilar. Qisqa qilib aytganda, moliyaviy savodxonlik yoshlarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirish, ularni mustaqil hayotga tayyorlash va jamiyatning umumiy moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatganki, O'zbekistonda yoshlarning moliyaviy savodxonligi hali yetarli darajada emas. Ko'plab talabalar va maktab yoshlarining shaxsiy moliya boshqaruvi bo'yicha bilimlari cheklanganligi sababli, O'zbekiston tajribasida bir qator yechimlar joriy etilgan bo'lib ular haligacha amalda.

Eng muhimlari quyidagilardan iborat:

Global Money Week (GMW) Global Money Week—bu xalqaro moliyaviy savodxonlik haftaligi bo'lib, O'zbekistonda ham muntazam o'tkaziladi. Tadbirlar doirasida yoshlar va talabalar uchun interaktiv seminarlar, forumlar va treninglar tashkil etiladi. Bu mashg'ulotlar shaxsiy moliyani boshqarish, jamg'arish va raqamli moliya xizmatlari bo'yicha amaliy bilimlar beradi, yoshlarni iqtisodiy qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

Eng yaxshi qilingan treninglardan biri Xalqaro Global Money Week 2025 tashabbusi doirasida Garant bank mutaxassislari O'zbekiston Respublikasidagi umumta'lim maktablarida 4–9-sinf o'quvchilari uchun interaktiv darslar tashkil etdilar. Mashg'ulotlar moliyaviy savodxonlik asoslari, raqamli muhitda xavfsiz xatti harakatlar va shaxsiy moliyani oqilona boshqarish kabi muhim mavzularga bag'ishlandi. Darslar davomida o'quvchilar banklar qanday ishlashi, byudjet nima uchun kerakligi, soxta sxemalarni haqiqiy xizmatlardan qanday farqlash mumkinligi hamda kelajakda moliyaviy mustaqil va raqamli jihatdan himoyalangan foydalanuvchilar bo'lish uchun qanday foydali odatlar kerakligi haqida ma'lumot oldilar. Bunday tashabbuslar orqali Garant bank yosh avlodda pul va raqamli vositalarga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga intilmoqda. Statistikaga nazar tashlaydigan bo'lsak hozircha rasmiy statistikalar to'liq aniq raqamlarni hali e'lon qilmadi, ammo Global Money Week 2025 statistikasi shuni ko'rsatadiki: 123 000 dan ortiq o'quvchi va talaba moliyaviy savodxonlik tadbirlarida bevositakatnashgan. UzcardAPI Butun kompaniya davomida moliyaviy savodxonlik bo'yicha 32 576 nafar yosh qatnashishi aniq ro'yxatlangan.

Markaziy bank treninglari O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan chekka hududlarda va oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy savodxonlik bo'yicha treninglar o'tkaziladi va maktab o'quvchilari uchun to'garaklar tashkil qilingan. Ushbu treninglar yoshlar va xotin-qizlarga shaxsiy moliya boshqaruvi, byudjet rejalashtirish, qarz va kreditlardan ongli foydalanish hamda moliyaviy xavfsizlik bo'yicha amaliy bilimlar beradi. Aynan shu maqsadida Markaziy bank tomonidan aholining moliyaviy savodxonligini oshirish maqsadida 2020-yildan buyon Finlit.uz axborot-ta'lim veb sayti hamda uning ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalari faoliyat ko'rsatmoqda. Shu yillar davomida mazkur platforma o'quvchi va o'qituvchilar, volontyor talabalar, chekka hududlardagi ayollar va migrantlar oilasi, yosh tadbirkorlar, shuningdek bank xizmatlarining potensial mijozlari uchun haqqoniy bilimlar maydonchasi bo'lib xizmat qilmoqda. So'nggi yillarda esa Markaziy bank 73 ta loyiha doirasida aholining moliyaviy savodxonlik bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirmoqda va ratsional qarorlar qabul qilishga ko'maklashmoqda. Shu jumladan ta'lim tizimiga moliyaviy savodxonlik kiritilishiga ham ilk qadamlar tashlandi:

-100 ta maktab, 160 nafar o'qituvchi va 7.2 mingta o'quvchiga kitob va interaktiv

vazifalardan iborat ishchi daftar tarqatilib, o'quv yili davomida maxsus darslar o'tildi; -32 ta noiqtisodiy yo'nalishda tahsil beruvchi universitetlarda Moliyaviy savodxonlik bo'yicha maxsus kurs o'qituvchilarni maxsus tayyorlovdan o'tkazgan holda ambassador sifatida yo'lga qo'yildi;

Xulosa. Ushbu tadbirlar va treninglar raqamli moliya xizmatlaridan xavfsiz foydalanish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirib, yoshlarning moliyaviy xavflarni to'g'ri baholashiga yordam beradi. Umuman olganda, O'zbekiston tajribasida Global Money Week tadbirlari va Markaziy bank tashabbuslari yoshlarning moliyaviy savodxonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kelgusida ushbu faoliyatni yanada kengaytirish va zamonaviy o'quv metodlarini joriy etish yoshlar orasida moliyaviy savodxonlikni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosati va iqtisodiy rivojlanishga oid qaror va farmonlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining moliyaviy savodxonlikka oid materiallari.
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy ma'lumotlari.
5. Rasmiy huquqiy va axborot portallari: lex.uz, gov.uz.
6. GMW va Markaziy Bankning rasmiy saytlari sayti <https://globalmoneyweek.org>

Fond va kapital bozorini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari

Toshkent kimyo-texnologiya institute

“Sanoat iqtisodiyoti” kafedrası o'qituvchisi

M.A.Xasanova

Annotatsiya. Ushbu maqolada fond bozorining kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rnini tahlil etilgan. Fond bozorining shakllanishi, investorlar faoliyati hamda aksiyalar savdosining asosiy tamoyillari yoritilgan. Shuningdek, talab va taklif mexanizmlari hamda bozor narxiga ta'sir etuvchi omillar ko'rib chiqilib, dunyoning yetakchi fond birjalari va O'zbekiston fond bozorining rivojlanish xususiyatlari qisqacha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *fond bozori, aksiya, investitsiya, kapital, birja, bozor qiymati, inflatsiya, fond birjasi, birja indeksi.*

Kirish. Fond bozorining ilk shakllari XVII asrda Gollandiyaning Sharqiy Hindiston kompaniyasi (VOC) faoliyati bilan bog'liq. Mazkur kompaniya uzoq dengiz savdo ekspeditsiyalarini moliyalashtirish uchun investorlarni jalb qilib, ularga kelgusidagi foydadan ulush taklif etgan. Shu tariqa kapitalni jamlash va uni foyda evaziga taqsimlash mexanizmi shakllangan. Natijada kompaniya yirik savdo operatsiyalarini amalga oshirgan va investorlar ham daromad olgan. Mazkur jarayon fond bozorining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan hamda keyinchalik kompaniyalar tomonidan investorlar mablag'larini jalb etish orqali biznesni rivojlantirish amaliyoti keng yoyilgan.

Asosiy qism. Bugungi kunda fond bozori keng jamoatchilik, turli kasb egalari va ommaviy axborot vositalari tomonidan faol o'rganilayotgan muhim iqtisodiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Biroq uning murakkab tuzilishi va ishlash tamoyillari uni chuqur tahlilni talab etuvchi soha sifatida namoyon etadi.

Zamonaviy sharoitda kompaniyalar fond bozori orqali investitsiya resurslarini jalb etadi, investorlar esa kapital qo'yish orqali daromad olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, yangi tashkil etilayotgan korxona o'z loyihasini investorlarga taqdim etadi va ularning qiziqishini uyg'otgan taqdirda, kompaniya ulushlarini sotish orqali mablag' jalb qiladi. Bu jarayon IPO (birlamchi ommaviy aksiyalar taklifi) orqali amalga oshirilib, kompaniyaning fond bozoriga chiqishini anglatadi. Bu biznesni boshlashga va

uni bozorga olib chiqishga yordam beradi. Mazkur biznesning foydali ekanligiga va o'sishiga ko'zi yetgan odamlar undan ulush, ya'ni aksiyalar sotib olishadi. Aksiyalarni sotib olish ularni shu kompaniyaning qisman egasiga aylantiradi. Investorlarning kiritgan investitsiyalari biznesning o'sishiga, muvaffaqiyatli bo'lishiga va ko'plab mijozlar e'tiborini jalb qilib, biznesda yuqori potensialni ko'rishga yo'l ochadi.

Fond bozorida aktivlarga bo'lgan talab ortishi ularning narxi va investitsion jozibadorligining oshishiga olib keladi. Bu jarayon kompaniyaning rivojlanish istiqbollari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, yangi mahsulotlar, innovatsiyalar va xizmatlar joriy etilishi investorlar qiziqishini yanada kuchaytiradi hamda kapital oqimini rag'batlantiradi. Aksincha, kompaniya faoliyatida muammolar yuzaga kelganda, investorlar riskni kamaytirish maqsadida o'z ulushlarini sotishga intiladi. Natijada aksiyalarga bo'lgan talab pasayadi, bu esa ularning narxining tushishiga va kompaniyaning bozor qiymati qisqarishiga olib keladi.

Mazkur jarayonlar talab va taklif qonuni asosida shakllanadi. Shu bilan birga, fond bozori bir qator tashqi iqtisodiy omillar ta'sirida bo'ladi. Jumladan, inflyatsiya, raqobat darajasi, texnologik o'zgarishlar hamda global iqtisodiy holat (iqtisodiy inqirozlar yoki resurslar tanqisligi) bozor kon'yunkturasini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi. Natijada fond bozori ko'plab o'zgaruvchan va to'liq nazorat qilib bo'lmaydigan iqtisodiy kuchlar ta'siri ostida faoliyat yuritadi.

Fond bozorida asosiy 3 xil investorlar mavjud.

Birinchi tur — spekulyatorlar bo'lib, ular qisqa muddatli narx o'zgarishlaridan foyda olishga intiladi. Ushbu investorlar yuqori tavakkalchilikni qabul qilib, aksiyalarni tez sotib olish va sotish orqali daromad olishga harakat qiladi.

Ikkinchi tur — xedjirlash bilan shug'ullanuvchi investorlar bo'lib, ularning asosiy maqsadi riskni kamaytirish va potensial yo'qotishlarning oldini olishdan iborat. Ular oldindan shartnomalar tuzish orqali narx o'zgarishlaridan himoyalanişga intiladi.

Uchinchi tur — arbitraj bilan shug'ullanuvchi investorlar bo'lib, ular turli bozorlardagi narx tafovutlaridan foydalanib, nisbatan past risk sharoitida foyda olishga intiladi.

Fond bozori murakkab bo'lishiga qaramay, iqtisodiyotning muhim moliyaviy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. U orqali qimmatli qog'ozlar emissiyasi va savdosi amalga oshirilib, investitsion resurslar samarali taqsimlanadi hamda korxonalar rivoji

uchun zarur kapital jalb etiladi. Rivojlangan fond bozori mavjud mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari yuqori bo'lib, kapital aylanishi tezlashadi va investitsiyalar samarali yo'naltiriladi. Shu bilan birga, fond bozori investorlar uchun daromad olish va risklarni diversifikatsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

AQSHda kompaniyalar va investorlarni birlashtiruvchi yetakchi fond birjalari sifatida New York Stock Exchange (NYSE) va NASDAQ alohida ahamiyat kasb etadi. NYSE Nyu-York shahrida joylashgan bo'lib, kapitalizatsiya hajmi jihatidan dunyoning eng yirik fond birjalaridan biri hisoblanadi. Unda Coca-Cola, Walmart va IBM kabi yirik kompaniyalar aksiyalari muomalada bo'ladi. NASDAQ esa asosan yuqori texnologiyalar sohasiga ixtisoslashgan bo'lib, unda Apple, Microsoft, Amazon, Google hamda Tesla kabi kompaniyalar faol ishtirok etadi.

Mazkur fond birjalari global iqtisodiyotda muhim rol o'ynab, yirik kapital oqimlarini shakllantiradi hamda kompaniyalarga investitsiya resurslarini jalb etish imkonini beradi. Fond bozorlari nafaqat AQSHda, balki boshqa rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda ham keng rivojlangan. Xususan, Shanghai Stock Exchange, Euronext, Japan Exchange Group, Hong Kong Stock Exchange, National Stock Exchange of India hamda London Stock Exchange kabi yirik fond birjalari global moliya tizimida muhim o'rin egallaydi.

O'zbekiston Respublikasida ham fond bozorini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar natijasida uning institutsional asoslari mustahkamlanib bormoqda. Kelgusida bozor infratuzilmasini takomillashtirish, investitsion muhitni yaxshilash va zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni joriy etish ushbu sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillar hisoblanadi. O'zbekistondagi fond birjasi Toshkent Respublika fond birjasi — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 8-aprelda qabul qilingan „Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkni himoya qilishni ta'minlash va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi farmoniga asosan tashkil etilgan. Uning faoliyati respublikada amalga oshirilayotgan islohotlar va xususiylashtirilgan davlat korxonalari negizida ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyatlarini tashkil etish siyosati bilan to'g'ridan to'g'ri bog'liq. Toshkent" RFB mamlakatimizda qimmatli qog'ozlar savdosining asosiy markazlaridan biri hisoblanadi. 2021–2022-yillarda birja savdo aylanmasi tarixdagi eng yuqori darajaga yetdi. Xususan, 2022-yilda 4816,2 mlrd so'mlik savdo amalga oshirilib, bu ko'rsatkich 2015-yilga

nisbatan qariyb 29,9 barobar oshganini ko'rsatadi.

2015–2021-yillar davomida fond birjasida savdo hajmi 7,8 baravarga oshgan bo'lib, bu o'sish bitimlar sonining ortishi, bozor infratuzilmasining takomillashuvi hamda normativ-huquqiy bazadagi islohotlar bilan izohlanadi. Mazkur jarayonlar mamlakatda fond bozorining ijobiy rivojlanish tendensiyasini aks ettiradi. 2020–2022-yillar kesimida tuzilgan bitimlar tahlili moliyaviy sektor qimmatli qog'ozlari investorlar uchun eng jozibador yo'nalishlardan biri ekanligini ko'rsatadi. Xususan, 2022-yilda 10 dan ortiq iqtisodiy tarmoqlarda aksiyadorlik jamiyatlari qimmatli qog'ozlari bilan savdolar amalga oshirilgan bo'lib, eng yuqori ulush bank va sanoat sohalariga to'g'ri kelgan. Bank sektorida 26 042 ta bitim (32,26%), sanoatda esa 21 247 ta bitim (26,32%) qayd etilgan. Birja operatsiyalari hajmida ham bank sektori yetakchi o'rin egallab, umumiy hajmning 47,94 foizini yoki 2,11 trillion so'mni tashkil etgan. Qurilish sohasida esa 1,92 trillion so'mlik operatsiyalar amalga oshirilib, ulushi 39,96 foizni tashkil etgan. Boshqa tarmoqlarda, jumladan, agrosanoat va boshqa sohalarda mos ravishda 237,93 mlrd va 169,31 mlrd so'mlik bitimlar qayd etilgan, eng past ko'rsatkichlar esa aloqa va transport sohalariga to'g'ri kelgan.

Xulosa. Fond bozori zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, kapitalni samarali taqsimlash va investitsiyalarni jalb etishda asosiy rol o'ynaydi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali fond bozori iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, korxonalarga yirik loyihalarni moliyalashtirish va risklarni diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Shuningdek, fond bozori iqtisodiy jarayonlarning muhim indikatori bo'lib, talab va taklif, inflyatsiya, global iqtisodiy sharoitlar hamda texnologik o'zgarishlar ta'sirida shakllanadi. Dunyoning New York Stock Exchange, NASDAQ va London Stock Exchange kabi yirik birjalari global moliya tizimida yetakchi o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Kratter M. R. A Beginner's Guide to the Stock Market: Everything You Need to Start Making Money Today. — Independently published, 2019. — 98 p.
2. Graham B., Zweig J. The Intelligent Investor: The Timeless Guide to Value Investing and Financial Wisdom for a Volatile Market. — 3rd ed. — New York: Harper Business, 2024. — (Hardcover).

3. J.R. Zaynalov, E.N. Xodjayev, B.SH. Xusanov, N.X. Ruzibaeva / Moliya bozori: Darslik / va boshq. T.: «Iqtisod-Moliya», 2020. --316 b.

4. Xojimatov R.X. (2019) Fond bozorini rivojlantirish xususiyatlari va istiqbolli bankvositalari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-prel.

Korxonalar va ularning xizmat ko'rsatish shakllari hamda boshqaruv tizimida raqamli marketingning ro'li

Toshkent kimyo texnologiya instituti

“Sanoat iqtisodiyoti kafedrası”

o'qituvchisi Toirov Shahzod

Annotatsiya. Ushbu tezisda korxonalar va ularning xizmatlarini targ'ib qilish jarayonida raqamli marketingning roli, uning moliya bozoridagi o'rni va mijoz munosabatlarini transformatsiya qiluvchi omillar ilmiy tahlil qilingan. Raqamli kommunikatsiya kanallari, mijoz xatti-harakatlarini tahlil qilish, onlayn xizmatlarni integratsiyalash va shaxsiylashtirilgan marketing strategiyalari korxonalar sektori va boshqaruv uslublari misolida yoritilgan.

Kalit so'zlar. Raqamli marketing, korxona xizmatlari, mijozlarni jalb qilish, mobil ilova, onlayn reklama, SEO, SMM, raqamli kommunikatsiya, big data, shaxsiylashtirish, fintex, konversiya.

Keywords. Digital marketing, customer acquisition, mobile application, online advertising, SEO, SMM, digital communication, big data, personalization, fintech, conversion.

Kirish. So'nggi yillarda ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko'rsatuvchi korxonalar raqamli transformatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Mijozlarning ehtiyojlari o'zgarmoqda, bozor raqobati keskinlashmoqda, onlayn operatsiyalar hajmi ortib bormoqda. An'anaviy reklama usullari endi yetarli samara bermayapti, chunki iste'molchilar ko'proq raqamli platformalarda vaqt o'tkazadi, qaror qabul qilish jarayonlari ham onlayn makonga ko'chgan.

Raqamli marketing aynan shunday sharoitda korxonalarning asosiy strategik vositasiga aylandi. U mijozlarni aniq segmentlash, samarali targ'ibot, shaxsiylashtirilgan aloqalar va kam xarajat evaziga yuqori natija olish imkonini beradi. Raqamli marketing nafaqat mijozlarni jalb qilishni, balki ularni xizmat ko'rsatish usullaridan muntazam foydalanishga undashni ham taklif etadi.

Bank sektorida raqamli marketingning kuchayishi quyidagi omillar ya'ni mijozlarning raqamli muhitga keng o'tishi, va mobil ilovalar funktsionalligining oshishi, raqobatning keskin kuchayishi, fintex kompaniyalarining bozordagi ulushining ortishi,

reklamani aniq o'lash va optimallashtirish imkoniyati bilan izohlanadi. Ushbu omillar banklarni raqamli marketingga yangicha yondashuv bilan qarashga majbur qilmoqda. Endi bank mijozni "qayerdan topish" emas, balki uni qanday qilib ushlab qolish, unga raqamli qulaylik yaratish va muntazam faol mijozga aylantirish masalasini hal qilishi kerak.

Korxona xizmatlarini targ'ib qilishda raqamli marketingning nazariy asoslari.

Raqamli marketing — bu internet va raqamli kommunikatsiya platformalari orqali korxona xizmatlarini taklif qilishga qaratilgan marketing mehanizmlarining majmui. Bunga quyidagilar kiradi:

ijtimoiy tarmoqlar (Facebook, Instagram, Telegram), qidiruv tizimi marketingi (SEO/SEM), mobil reklama, elektron pochta orqali marketing, onlayn bannerlar va kontekst reklama, influencer marketing, kontent marketingi.

Korxona xizmatlarini targ'ib qilishda raqamli marketing texnologiyalari

Korxona xizmatlarini raqamli muhitda muvaffaqiyatli targ'ib qilish ko'plab texnologiyalarni uyg'unlashtirishni talab qiladi. Quyida korxonalar eng ko'p foydalanadigan va samaradorligi yuqori hisoblangan texnologiyalar tahlil qilinadi.

Ijtimoiy tarmoqlar marketingi (SMM). Bugungi kunda hizmat ko'rsatuvchi korxonalar o'z auditoriyasining katta qismini ijtimoiy tarmoqlarda topadi. Aholi moliyaviy savodxonlikni oshirish, kredit takliflarini targ'ib qilish, yangi tariflarni tushuntirish barchasi SMM orqali amalga oshiriladi. Hizmat ko'rsatuvchi va mahsulot taklif etuvchi korxonalar uchun SMM ning asosiy maqsadlari bular mijozlarning xabardorligini oshirish, reklamalarni aniq maqsadli guruhlariga yetkazish, brendga bo'lgan ishonchni kuchaytirish, mijozlarning fikrlarini o'rganish hamda tezkor xizmat ko'rsatishdir.

O'zbekistondagi barcha yirik korxonalar hozirgi kunda Telegram va Instagram orqali keng ko'lamda mijozlar bilan muloqot qilmoqda.

Qidiruv tizimi marketingi (SEO va Google Ads)

Mijoz biror korxona yoki ishlab chiqaruvchi xizmatiga qiziqqanida, boshlang'ich qadam — bu Google'dan izlash bo'ladi va bu esa mijozlarni tabiiy ravishda jalb qiladi, brend ishonchliligini oshiradi, uzoq muddatda reklama xarajatlarini kamaytiradi.

Google Ads esa ancha tezkor yechim bo'lib, maqsadli auditoriyaga mahsulot yoki hizmat ko'rsatish kabi xizmatlarni aniq ko'rsatish uchun ishlatiladi.

Onlayn reklama

Korxonalar ko‘pincha YouTube, Google Display Network, UzReport va boshqa platformalarda vizual reklamadan foydalanadi. Remarketing — eng samarali tur: Mijoz bank saytiga kirib chiqsa, unga keyingi 7–14 kun davomida tegishli reklamalar ko‘rsatilib boriladi. Bu mijozni qayta jalb qilish imkonini oshiradi.

Xulosa. Korxonalar xizmatlarini raqamli vositalar orqali targ‘ib qilish bugungi iqtisodiy sharoitda nafaqat muqobil marketing yechimi, balki strategik zarurat sifatida qaralmoqda. Moliya sektori jadal raqamli transformatsiya jarayoniga kirib kelar ekan, mijozlarning xatti-harakati, ularning xizmatlarga bo‘lgan talablari va bank tanlash mezonlari ham tubdan o‘zgarmoqda. Shu sababli korxonalar o‘z marketing yondashuvlarini an’anaviy formatdan raqamli formatga o‘tkazish orqali bozor raqobatida ustunlikni qo‘lga kiritishga harakat qilmoqda.

Shunday ekan, raqamli marketing korxona va ishlab chiqaruvchilar uchun nafaqat reklama vositasi, balki raqobat strategiyasi, mijoz bilan munosabatlar madaniyati va biznesning kelajak poydevori sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kotler P., Keller K. Marketing Management. 15th Edition. Pearson Education, 2016. (Dunyo miqyosida raqamli marketing nazariy asoslarini beruvchi manba.)
2. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. Pearson, 2020. (Raqamli marketing amaliy mexanizmlari, bank sohasiga mos tahlillar bilan.) iqtisodiyot va bank tizimini modernizatsiya qilish strategiyasi.)
3. Ahmedov U.M. Raqamli iqtisodiyot va marketing integratsiyasi. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” jurnali, №3, 2022.
4. Abdullayeva D. Fintex texnologiyalari va ularning moliyaviy barqarorlikka ta’siri. “Moliyaviy tadqiqotlar” ilmiy jurnali, 2024.

O'QUVCHILARDA SPORT FAOLIYATIGA OID TASAVVURLAR MUAMMOSINING MAHALLIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA O'RGANILGANLIK DARAJASI

Xakimov Shuxrat Shodiyevich

*“Buxoro viloyati pedagogik mahorat markazi” davlat muassasasi
“Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari” kafedrasi o’qituvchisi*

Annotatsiya: O’smirlarda sport faoliyati to’g’risidagi tasavvurlarni shakllantirish jarayoni shaxs rivojlanishining muhim psixologik va ijtimoiy bosqichlaridan biri hisoblanadi. O’smirlik davri biologik o’sish bilan bir qatorda, o’zini anglash, ijtimoiy rollarni sinab ko’rish va hayotiy yo’nalishni belgilash davri bo’lgani sababli sport faoliyati bu jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan sport muhiti o’smirlarga o’z imkoniyatlarini baholash, jamoada o’z o’rnini topish va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli sport faoliyati o’smir ongida faqat jismoniy mashg’ulot sifatida emas, balki shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat sifatida tasavvur qilinadi.

Kalit so’zlar: Sport, mashg’ulot, hissiyot, olimlar, zavq, barqaror, raqobat, o’smirlar, tasavvur.

KIRISH

Sport faoliyati haqidagi tasavvurlar o’smirning kundalik tajribasi, hissiy kechinmalari va ijtimoiy munosabatlari asosida shakllanadi. Mashg’ulotlar jarayonida boshdan kechirilgan muvaffaqiyat, qiyinchilik, g’alaba yoki mag’lubiyat sportga bo’lgan munosabatni belgilovchi asosiy omillardan biridir. Agar o’smir sport jarayonida o’zini qo’llab-quvvatlangan, qadrlil va tushunilgan his qilsa, sport faoliyati ijobiy emotsiyalar bilan bog’lanadi va barqaror qiziqish shakllanadi. Aksincha, doimiy tanqid, solishtirish yoki bosim mavjud bo’lgan muhitda sport salbiy tajriba sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu bois sport tasavvurlari hissiy tajribalar bilan bevosita bog’liq holda rivojlanadi.

O’smirlik davrida sport faoliyati ijtimoiylashuv jarayonining samarali vositasi bo’lib xizmat qiladi. Sport jamoalari o’smir uchun muloqot, hamkorlik va raqobatni o’rganish maydoniga aylanadi. Jamoaviy mashg’ulotlar orqali o’smir o’z xatti-harakatlarini boshqalar bilan muvofiqlashtirishni, ijtimoiy qoidalarga amal qilishni va umumiy maqsad yo’lida mas’uliyatni his qilishni o’rganadi. Bu tajribalar sport faoliyatini shaxsiy rivojlanish vositasi sifatida idrok etishga olib keladi. Natijada sport o’smir ongida ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat sifatida mustahkamlanadi.

Sport faoliyati tasavvurlarining shakllanishida o’smirning ichki motivatsiyasi muhim rol o’ynaydi. Agar sport shaxsiy qiziqish, o’zini sinab ko’rish va rivojlanishga bo’lgan ehtiyoj bilan bog’langan bo’lsa, sportga nisbatan barqaror munosabat yuzaga keladi. O’smir sport orqali o’z oldiga maqsad qo’yishni, unga erishish uchun harakat qilishni va natijalarni tahlil qilishni o’rganadi. Bu jarayon sportni shunchaki mashg’ulot emas, balki hayotiy tajriba sifatida qabul qilishga olib keladi. Shaxsiy maqsadlar bilan uyg’unlashgan sport faoliyati o’smir uchun mazmunli va ahamiyatli bo’lib boradi.

Asosiy qism.

Sport faoliyati o’smirning o’ziga bo’lgan munosabatini ham shakllantiradi. Mashg’ulotlar jarayonida rivojlanayotgan jismoniy va psixologik ko’nikmalar o’ziga ishonchni oshiradi. O’smir sport orqali o’z kuchini, irodasini va imkoniyatlarini anglay

boshlaydi. Bu anglash o'z-o'zini baholash jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatib, sportni o'zini tasdiqlash vositasiga aylantiradi. Shu bilan birga, sportdagi qiyinchiliklar o'smirni sabr-toqatli bo'lishga, muvaffaqiyatsizlikni hayotiy tajriba sifatida qabul qilishga o'rgatadi.

Sport faoliyati to'g'risidagi tasavvurlarni shakllantirish jarayonida ijtimoiy muhitning umumiy psixologik iqlimi muhim ahamiyatga ega. Ota-ona, murabbiy, maktab va sport jamoasidagi munosabatlar o'smirning sportni qanday qabul qilishini belgilaydi. Qo'llab-quvvatlovchi va tushunishga asoslangan muhit sport faoliyatini ijobiy mazmunga ega qiladi. Bunday sharoitda sport o'smir uchun rivojlanish, sog'lom raqobat va ijtimoiy moslashuv vositasiga aylanadi. Shu tariqa sport faoliyati o'smir shaxsining psixologik, ijtimoiy va motivatsion rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Sportga bo'lgan munosabat o'smir ongida faqat tashqi talablar asosida emas, balki ichki qiziqish, shaxsiy maqsad va ijtimoiy qabul qilinish ehtiyoji orqali barqarorlashadi. Agar sport faoliyati o'smirning shaxsiy ehtiyojlari va jamoadagi o'rnini anglash jarayoni bilan uyg'unlashsa, u mazmunli va ijobiy baholanadigan faoliyatga aylanadi. Bunday holatda sport majburiyat sifatida emas, balki o'zini namoyon etish, tajriba orttirish va ijtimoiy moslashuv vositasi sifatida idrok etiladi. Sport muhiti va undagi tarbiyaviy yondashuvlar o'smirda mas'uliyat, intizom va ijtimoiy qadriyatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sport faoliyatining sog'lomlashtirish, jamoaviylik va hayotiy tajriba beruvchi jihatlari o'smir ongida sportni ko'p qirrali ijtimoiy hodisa sifatida qabul qilishga olib keladi. Natijada sport faoliyati o'smir shaxsining jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini bir butun holda ta'minlovchi muhim omil sifatida qaror topadi.

E. G'. G'oziyevning ta'kidlashicha, ta'lim va kundalik faoliyat jarayonida iroda kuchining turli ko'rinishlari namoyon bo'ladi. Matonatlilik, jur'at va qat'iyatlilik kabi sifatlar bir-birini to'ldirib, murakkab vaziyatlarni yengib o'tishga yordam beradi. Sport turizmi jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengish aynan ushbu sifatlarining rivojlanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Qat'iyatlilik va jur'at yangi marshrutlarni o'zlashtirish, xavf-xatarlarni boshqarish hamda uzoq davom etuvchi mashg'ulotlarni muvaffaqiyatli yakunlashda muhim psixologik tayanch vazifasini bajaradi.

G'. B. Shoumarov esa qat'iyatlilik sifatining rivojlanishi shaxsning o'z kuchiga bo'lgan ishonchi, ichki motivatsiyasi va irodaviy barqarorligi bilan bevosita bog'liq ekanini ta'kidlaydi. Ushbu jarayon shaxsning individual xususiyatlari hamda nerv tizimi tuzilishi bilan ham aloqador hisoblanadi. Shuning uchun bo'lajak jismoniy madaniyat fani o'qituvchilarida sport turizmiga oid bilimlarni rivojlantirish jarayoni ularning iroda kuchi, qat'iyatlilik va psixologik barqarorligini shakllantirish bilan uzviy bog'liq holda olib borilishi zarur.

E. G'. G'oziyevning ta'kidlashicha, jismoniy tarbiya mazmunan ko'p qirrali pedagogik jarayon bo'lib, u faqatgina harakat malakalarini egallash bilan cheklanmaydi, balki ta'lim va tarbiyaning yagona tizimda olib borilishini ta'minlaydi. Jismoniy mashqlar yordamida nafaqat muayyan harakat ko'nikmalari shakllantiriladi, balki shaxsning umumiy jismoniy rivojlanishi, psixologik barqarorligi va ijtimoiy moslashuvi ham ta'minlanadi. Ayniqsa sport turizmi faoliyatida ushbu yondashuv alohida ahamiyat kasb etib, aqliy, axloqiy va estetik tarbiya jismoniy tayyorgarlik bilan uzviy bog'langan holda namoyon bo'ladi. Sport turizmi orqali shaxs mehnat faoliyatiga, murakkab sharoitlarda harakat qilishga va mas'uliyatli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga

tayyorlanadi. Shu asosda sogʻlom turmush tarziga yoʻnaltirilgan, jismonan va ruhan yetuk shaxs shakllanishi taʼminlanadi.

Nazarimizda, sport turizmi va jismoniy tarbiya jarayonlari shaxsda tashabbuskorlik, gʻayratlilik hamda qatʼiyatlilik kabi muhim irodaviy sifatlarni shakllantiruvchi kuchli ijtimoiy-psixologik omil sifatida namoyon boʻladi. Ushbu faoliyat turlari jarayonida shaxs murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, mavjud resurslarni toʻgʻri safarbar etish va natijaga intilish koʻnikmalarini egallaydi. Sport turizmi davomida yuzaga keladigan qiyinchiliklar matonatlilik va jurʼat kabi sifatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi hamda psixologik barqarorlikni mustahkamlaydi. Jismoniy tarbiya mashgʻulotlarining koʻp qirrali mazmuni shaxsda nafaqat jismoniy tayyorgarlikni, balki ijtimoiy moslashuv va ichki intizomni ham shakllantiradi. Bunday jarayonlarda iroda kuchining turli jihatlari oʻzaro uygʻunlashib, shaxsning murakkab sharoitlarda samarali faoliyat yuritishiga zamin yaratadi. Sport turizmi shaxsni mehnat faoliyatiga, masʼuliyatli vaziyatlarga va uzoq muddatli saʼy-harakatlarga psixologik jihatdan tayyorlaydi. Natijada sport faoliyati sogʻlom turmush tarziga yoʻnaltirilgan, jismonan chiniquqan va ruhan barqaror shaxsni shakllantirishda muhim tarbiyaviy vosita sifatida qaror topadi.

Gʻ. B. Shoumarov jismoniy tarbiya jarayonida ongliklik va faollik tamoyilining yetakchi ahamiyatini taʼkidlab, aynan ushbu tamoyil orqali mustaqil fikrlash va ongli harakat qilish koʻnikmalari rivojlanishini qayd etadi. Mashgʻulotlar davomida aniq maqsadlarning belgilanishi, bajariladigan vazifalarning mazmunli va tushunarli boʻlishi hamda natijalarning amaliy ahamiyat kasb etishi sport turizmiga oid mashqlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Ongli yondashuv ishtirokchilarda faqat texnik ijroni emas, balki harakatlarning mohiyatini tushunishga asoslangan faol munosabatni shakllantiradi. Natijada sport turizmi mashgʻulotlari shunchaki jismoniy harakatlar majmui emas, balki anglangan faoliyat shakliga aylanadi.

Sport faoliyati toʻgʻrisidagi tasavvurlar oʻsmirning ijtimoiy tajribasi bilan ham chambarchas aloqador. Sport jamoasi, maktab muhitidagi sport tadbirlari va murabbiy bilan oʻzaro munosabatlar sportning qanday faoliyat sifatida qabul qilinishini belgilaydi. Agar sport muhitida qoʻllab-quvvatlash, adolat va hurmat ustun boʻlsa, oʻsmir sportni ijobiy, rivojlantiruvchi faoliyat sifatida idrok etadi. Aksincha, haddan tashqari bosim va tanqid mavjud boʻlgan muhitda sport salbiy hissiy kechinmalar bilan bogʻlanib, tasavvurlarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Kuzatuvlarga koʻra, ijobiy ijtimoiy muhitda sport bilan shugʻullanuvchi oʻsmirlarning qariyb 75 foizi sport faoliyatini davom ettirish istagini bildirsa, salbiy muhitda bu koʻrsatkich 45–50 foizgacha pasayadi.

Sport faoliyati tasavvurlarining yana bir muhim psixologik jihati — bu oʻsmirning kelajak haqidagi qarashlari bilan bogʻliqligidir. Sport orqali shakllangan intizom, masʼuliyat va maqsadga intilish kabi sifatlari oʻsmir ongida umumiy hayotiy qadriyatlarga aylanadi. Statistik maʼlumotlarga koʻra, sport bilan muntazam shugʻullangan oʻsmirlarning taxminan 60 foizi oʻz kelajagini rejalashtirishda faolroq boʻlib, oʻqish va kasbiy rivojlanishga nisbatan ongli munosabat namoyon etadi. Bu esa sport faoliyati toʻgʻrisidagi tasavvurlar shaxsning umumiy psixologik yetukligiga taʼsir koʻrsatishini tasdiqlaydi.

Shu tariqa, oʻsmirlarda sport faoliyati toʻgʻrisidagi tasavvurlar murakkab va koʻp qirrali psixologik hodisa boʻlib, u shaxsning bilish jarayonlari, hissiy kechinmalari, motivatsiyasi va ijtimoiy tajribasi asosida shakllanadi. Sport faoliyati mazmunli va ijobiy idrok etilgan taqdirda, u oʻsmir shaxsining jismoniy, ruhiy va ijtimoiy

rivojlanishida muhim tayanch omilga aylanadi. Natijada sport o'smir ongida nafaqat jismoniy faollik shakli, balki shaxsiy kamolot va hayotiy muvaffaqiyatga eltuvchi muhim psixologik resurs sifatida qaror topadi.

Xulosa.

Sport tarbiyasi va sport turizmi faoliyatining samaradorligi uzluksizlik, rejalilik va psixologik asoslangan yondashuvlar bilan bevosita bog'liqdir. Mashg'ulotlarning muntazam tashkil etilishi jismoniy tayyorgarlikning barqaror rivojlanishini ta'minlabgina qolmay, shaxsda mas'uliyat va o'z ustida ishlashga nisbatan ongli munosabatni ham shakllantiradi. Yuklama va dam olish o'rtasidagi muvozanat saqlanganda, jismoniy faoliyat psixologik barqarorlik bilan uyg'unlashadi va uzoq muddatli rivojlanish uchun mustahkam poydevor yaratiladi. Kasbiy qobiliyatlarning shakllanishi shaxsning motivatsion sohasi, optimistik qarashlari va o'z imkoniyatlarini real baholay olish qobiliyati bilan uzviy aloqador ekanligi namoyon bo'ladi. O'zini-o'zi boshqarish mexanizmlarining rivojlanishi esa ishonch, ichki nazorat va shaxsiy mas'uliyat hissining ortishi orqali dinamik xarakter kasb etadi. Sport jamoasidagi ijtimoiy-psixologik muhit, affilyativ ehtiyojlar va konstruktiv munosabatlar shaxsning irodaviy sifatlarini mustahkamlashda muhim omil sifatida maydonga chiqadi. Psixologik xizmatning tizimli va integrativ asosda tashkil etilishi sport faoliyatining nafaqat jismoniy, balki ruhiy samaradorligini ham oshiradi. Natijada sport faoliyati shaxsning kompleks rivojlanishini ta'minlovchi, barqaror motivatsiya va ijtimoiy moslashuvni shakllantiruvchi muhim tarbiyaviy muhitga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adilova Z.D., Aliyeva M.T., Norchayev A.N., Xursandov K.M. Turizm menejmenti: O'quv qo'llanma. -T.: TDIU, 2011. -116 b.
2. Ahmadaliev Y.I., Maxkamov E.G'. Farg'ona viloyatida turizmni rivojlantirishning hududiy jihatlari – Farg'ona: 2022. –B. 13.
3. Arzimbetov T.T. "Sport jamoalarida psixologik xizmat ko'rsatishning ijtimoiy-psixologik asoslari" mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Buxoro., 2023. – 76 b.
4. Ананьев Б. Г. — Человек как предмет познания, издательство Ленинградского университета, Ленинград, 1968. 339 с.
5. Бех И. Д. — Личность в пространстве духовного развития, издательство Лыбидь, Киев, 2003. 272 с.
6. Басов М.Я. Волуа как предмет функциональной Психологии. Методика психологических наблюдений за детьми. - М., 2008. – С.89.
7. Болотина Г.К. Управление процессами. – Тумен: Изд-во Туменского гос. ун-та, 2012. – 260 с.
8. Брушлинский А. В. — Психология субъекта, издательство Институт психологии РАН, Москва, 2003. 272 с.

Муттасил шоли ва навбатлаб экиш тизимларида қўлланилган минерал ўғитлар меъёрларини шолининг технологик сифат кўрсаткичларига таъсири

Қаюмова Камола Исломовна таянч докторант, Шолчилик илмий тадқиқот институти, kamolaqayumova90@gmail.com

Иминов Абдували Абдуманнобович қ.х.ф.д, профессор, Тошкент давлат аграр университети, E-mail: iminov1977@mail.ru

Аннотация: “Искандар” шоли навини донини технологик сифат кўрсаткичларига муттасил шоли ва навбатлаб экиш тизимларида қўлланиладиган минерал ўғитлар меъёрларини таъсир этганлиги аниқланди. Муттасил шоли етиштирилган тажриба даласининг назорат, органик ўғит сифатида гўнг (40 т/га) ҳамда минерал ўғит ($N_{150} P_{120} K_{100}$ кг/га) қўлланилган вариантларда гуруч чиқими 78.5-80.4%, қобиқлилиги эса 19.6-21.5% ни, навбатлаб экишнинг 1:1, соя:шоли тизимининг назорат ҳамда минерал ўғитларнинг $N_{50} P_{120} K_{100}$, $N_{100} P_{120} K_{100}$, $N_{150} P_{120} K_{100}$ кг/га меъёрлари қўлланган вариантларида эса гуруч чиқими 79.7-81.0%, қобиқлилиги эса 19.0-20.3% ни ташкил этганлиги аниқланди.

Калит сўзлар: Муттасил шоли, навбатлаб экиш, соя, минерал ўғитлар, гўнг, гуруч чиқими, қобиқлилиги.

Қириш. Шоли ва гуруч маҳсулотларига бўлган талаб йилдан йилга ошиб бормоқда. Шу сабабли шоли асосий озиқ-овқат экини ҳисобланади. Ундан олинадиган озиқ-овқат маҳсулотлари тез ҳазм бўлиши билан ажралиб туради, гуручнинг таркибида 75.2% карбон сувлари, 7.18% оксил, 0.26% мой, 2.2 % клетчатка, 0.5% кул моддалари, 14 % сув ва ҳар хил витаминлар мавжуд. Гуруч қайнатмаси табобатда даволовчи восита сифатида ҳам ишлатилади[1].

Шоли рўвагидаги бошоқчалар қўлтиғининг ранги гулқобиққа мос бўлади. Бошоқча қобиғи ва гулқобиқнинг бошоқча вазнига нисбати қобиқдорлик деб аталади. Қобиқлилиқ шолининг навига боғлиқ бўлиб, мамлакатимизда етиштириладиган навларнинг қобиқлилиқ даражаси 17-20 % ни ташкил қилади [2, 124 б.].

Шоли дони сифатига энг юқори талаблар қўйилади, бу эса шоли донининг қобиқлилиги, ҳосилда тўла қимматли ва яхши пухлаган донларнинг мавжудлиги, шунингдек доннинг ялтироқлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Оқланмаган шолининг пўстлилиги (гул ва бошоқча қобиқлари вазнининг оқланмаган дон вазнига нисбати, фоиз ҳисобида) 14-35 фоиз орасида кучли ўзгариб туради; бу кўрсаткич республикаимизда экиладиган навларда ўртача 17-20 фоизни ташкил қилади. Гуруч дони кесиги бутунлай ялтироқ ёки ичида бирмунча ривожланган унли ядрога эга бўлади. Ушбу дон кўнгдаланг кесигининг 60 фоизигача қисmini эгаллайди [8, -28-29 б.; 7, -15 б.].

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Маълумки, қишлоқ хўжалигида энг муҳим вазифалардан бири бу тупроқ унумдорлигининг пасайиши, ўсимликлар учун зарур бўлган макро ва микроэлементлар миқдорини камайиб кетишининг олдини олиш ҳисобланади. Ҳозирги кунда органик ўғитларнинг кескин танқислиги кузатилаётган шароитида тупроқ унумдорлигини сақлашнинг самарали усулларида бири сидерат экинларни етиштириш орқали улардан олинадиган кўк масса ҳосилини яшил ўғит сифатида тупроққа киритишдир. сояни тупроқ унумдорлиги паст бўлган майдонларда асосий экин сифатида, кузги

бошоқли дон экинларидан бўшаган майдонларда эса такрорий васидерат экин сифатида парвариш қилиниши тупроқнинг таркибидаги гумус миқдорини унинг ҳайдов (0-30 см) қатламида 0,025-0,029 % га, умумий азот миқдорини 0,008-0,012 % га, умумий фосфор миқдорини эса 0,007-0,010 % га ортишини таъминлаб берган [5; 6].

Тадқиқот ўтказиш шароити ва услублари. Тадқиқотларимиз 2022-2024 йиллар мобайнида ШОличилик илмий-тадқиқот институти Тажриба участкаси майдонларида олиб борилди. Тажриба даласи майдони ўтлоқи – ботқоқ бўлиб, шоли (*Oryza sativa L.*) донини лаборатория шароитида униб чиқиш кучи ва униб чиқиш даражасининг муттасил шоли ва ўтмишдош экин соя фонларида қўлланилган минерал ва органик ўғитларнинг таъсири ўрганилди. Тадқиқотларимиз 7 вариантни ўз ичига олиб, 3 такрорланишда жойлаштирилди.

Тадқиқотлар лаборатория шароитларида олиб борилиб, униб чиқиш қуввати ҳамда униб чиқиш даражасини аниқлаш “Дала тажрибаларини ўтказиш услублари”, ўсимликлардаги таҳлиллар “Методика государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур” услубий қўлланмалари асосида олиб борилди [3;4].

Тадқиқот натижалари. Тадқиқотимизда шолининг “Искандар” навини муттасил ва ўтмишдош экин (соя) дан сўнг етиштирилганда қўлланилган минерал ва органик ўғитларни унинг технологик сифат кўрсаткичларига таъсир кўрсатганлиги аниқланди (1-расм).

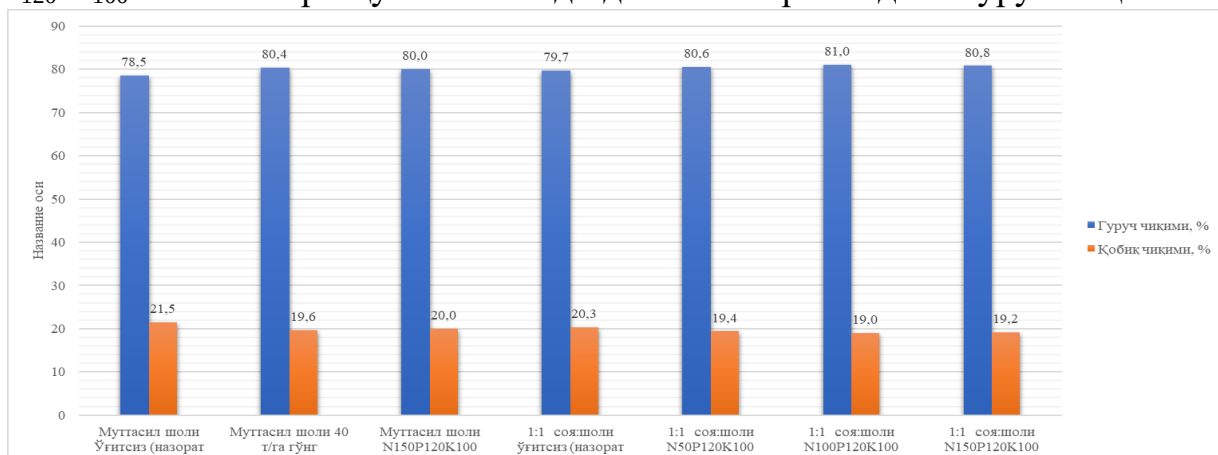
Тадқиқот натижаларига кўра, шолини муттасил етиштиришда минерал ўғитлар қўлланилмаган ўғитсиз назорат вариантыда гуруч чиқими 78,5 %, қобиқчилиги 21,15% ни ташкил этганлиги аниқланди.

Шолини муттасил етиштиришда органик ўғит сифатида 40 т/га миқдорида гўнг қўлланилган вариантда гуруч чиқими 80,4%, қобиқчилиги 19,6% ни ташкил этиб, органик ўғит сифатида қўлланилган гўнг дон қобиғини юқароқ бўлишига ўзининг таъсирини кўрсатди.

Шолини муттасил етиштиришда минерал ўғитларнинг N₁₅₀ P₁₂₀ K₁₀₀ кг/га меъёри қўлланилганда гуруч чиқими 80,0%, қобиқчилиги 20,0% ташкил этганлиги кузатилди.

Қисқа навбатли алмашлаб экишнинг 1:1, соя:шоли тизимида ўтмишдош экин соядан сўнг шоли етиштирилган фондаги ўғитсиз назорат вариантыда доннинг таркибидаги гуруч чиқими 79,7%, қобиқчилиги 20,3% ни ташкил этганлиги аниқланди.

Ўтмишдош экин соядан сўнг шоли етиштиришда минерал ўғитларнинг N₅₀ P₁₂₀ K₁₀₀ кг/га меъёри қўлланилганда доннинг таркибидаги гуруч чиқими 80,6%,



қобиқлилиги 19,4% ни, $N_{100} P_{120} K_{100}$ кг/га меъёри қўлланилганда эса гуруч чиқими 81,0%, қобиқлилиги 19,0% ни, $N_{150} P_{120} K_{100}$ кг/га меъёри қўлланилган вариантда эса гуруч чиқими 80,8%, қобиқлилиги 19,2% ни ташкил этди.

1-расм. Муттасил шоли ва навбатлаб экиш тизимларида минерал ўғитлар қўллашнинг гуруч чиқими ва қобиқлилигига таъсири (2023-йил)

Хулоса. Ўтмишдош экин сифатида етиштирилган соя ўсимлиги шоли ўсимлиги учун яхши ўтмишдош экин бўлиб, тупроқ унумдорлигига ижобий таъсир этади. Навбатлаб экиш тизимида минерал ўғит миқдорини тўғри ($N_{100} P_{120} K_{100}$ кг/га) танланиши шоли донининг сифат кўрсаткичларига ижобий таъсир этиб, гуруч чиқими 81,0 %, дон қобиғи эса 19,0 % ни ташкил қилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Атабоева Ҳ.Н., Худайкулов Ж.Б. “Ўсимликшунослик” Тошкент 2018 й 148-бет
2. Атабоева Х.Н., О.Қодирхўжаев Ўсимликшунослик Т. Янги аср авлоди 2006 124 б
3. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари – Тошкент. 2007. 180 б.
4. Доспехов, Б.А. Методика полевого опыта / Б.А. Доспехов. М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.
5. Жирных С. С – Горчица белая, норма высева, урожайность зеленой массы. // Бюллетень науки и практики. Нижневартовск. 2017. Вып. 12 (25). С. 136-140. Nonogaki H, Bassel GW, Bewley JD. 2010. Germination—Still a mystery. *Plant Science* 179:574–81
6. Иминов А., Намозов Ф., Бозоров Х. Дуккакли дон экинларида азотни фаол ўзлаштирувчи туганак бактерияларни қўллашнинг тупроқ унумдорлиги ва экинлар ҳосилдорлигига таъсири // “Agro kimyo himoya va osimliklar karantini.” илмий-амалий журнали, Тошкент, 2018, № 3 (7) – сон. Б. 11-12.
7. Исхаков Т.Э. “Влияние срока сева на рост, развитие и продуктивность некоторых сортов риса в условиях Ташкентской области.” Автореф. дисс. канд. с-х. наук.-Ташкент, 1969, С.-15
8. Чирков В.Н ва бошқалар. “Шоличилик.” Т.:Ўқитувчи,- 1977. 28-29-80 б.

Annotatsiya: Ushbu maqolada bir gektar maydondan moy chiqishi Biryuza navida ekish me'yorlari bo'yicha 1391,0, 1547,0 va 1466,5 kg/ga va litr hisobida 1495,7, 1663,4 va 1576,9 litr/ga ni tashkil qilib, albatta ushbu ko'rsatkich olingan hosilga bog'liq bo'lgan. Keyingi o'rinda Fliz navi bo'lib, ekish me'yorlari bo'yicha 1265,9, 1399,7 va 1336,9 kg hamda 1361,2. 1505,0 va 1437,5 litr miqdorida moy olishga erishildi.

Bahorikor nazorat navidan bir gektar yerdan moy olish tajribadagi barcha navlardan kam bo'lib, ekish me'yorlari bo'yicha 952,0, 1049,4, 991,8 kg/ga ni tashkil qildi va Biryuza naviga nisbatan ekish me'yorlari bo'yicha 439,0, 467,6, 474,7 kg miqdorida kam moy olinganligi aniqlandi.

Tayanch so'zlar: zig'ir, me'yor, urug', natura, oqsil, uglevod, moyli urug', rivojlanish, o'sish, shrot.

Аннотация: В данной статье выход масла с одного гектара площади у сорта Бирюза по нормам высева составил 1391,0, 1547,0 и 1466,5 кг/га и в литрах 1495,7, 1663,4 и 1576,9 литров/га, что, безусловно, зависит от полученного урожая. Следующее место занимает сорт Флиз с нормой высева 1265,9, 1399,7 и 1336,9 кг и 1361,2. Получено 1505,0 и 1437,5 литров масла.

У контрольного сорта "Бахорикор" получение масла с одного гектара было меньше, чем у всех сортов опыта, и составило 952,0, 1049,4, 991,8 кг/га по норме посева, а по сравнению с сортом Бирюза получено на 439,0, 467,6, 474,7 кг меньше масла по норме посева.

Опорные слова: лён, норма, семена, натура, белок, углевод, масличные семена, развитие, рост, шрот.

Abstract: In this article, the oil yield per hectare of area for the Biruziya variety was 1391.0, 1547.0, and 1466.5 kg/ha and in liters 1495.7, 1663.4, and 1576.9 liters/ha, which, of course, depends on the yield obtained. The next place is occupied by the Fliz variety, with sowing rates of 1265.9, 1399.7, and 1336.9 kg, respectively, and 1361.2. 1505.0 and 1437.5 liters of oil were obtained.

In the control variety "Bahorikor," the oil yield per hectare was lower than in all experimental varieties, amounting to 952.0, 1049.4, 991.8 kg/ha according to the sowing rate, and compared to the "Biruzza" variety, 439.0, 467.6, and 474.7 kg less oil was obtained according to the sowing rate.

Keywords: flax, norm, seeds, nature, protein, carbohydrate, oilseed, development, growth, meal.

KIRISH: Moyli zig'ir dunyoda strategik ahamiyatga ega bo'lgan moyli ekinlar toifasida BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi (FAO) tashkiloti tomonidan tahlil qilinib, 2025 yilda moyli zig'ir dunyoda 2,54 mln. gektar maydonga ekilib, yalpi hosildorlik 3,6-3,8 mln. tonnani tashkil qildi. Ushbu maydonlarning mintaqaviy taqsimotida Osiyo ulushi 49% bilan yetakchilik qiladi, Yevropa va Amerika qit'alarining hisssasi 22% dan yuqori ko'rsatkichni tashkil qiladi. Zig'ir moyi ommaviy miqdorda emas, balki yuqori sifatli shifobaxsh moy sifatida dunyo bozorida o'z mavqeyiga ega hisoblanib, so'nggi yillarda eksport uchun eng foydali ekinlardan biriga aylangan. Moyli zig'irni yetishtirish texnologiyasi dunyo miqyosida strategik va texnik afzallikka ega ekanligi bu ekinning dolzarbligini belgilaydi. Hozirda dunyodagi yetakchi davlatlar amaliyotida moyli zig'irni shunchaki moyli ekin emas, balki o'ta foydali ozuqa, chiqitsiz ekin va yuqori texnologik xomashyo sifatida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bunda iqlim o'zgarishi sababli moyli zig'irni ekish muddatlari va me'yorlarini qayta ko'rib chiqilmoqda, turli davlatlardan keltirilgan navlarni mahalliy iqlimda solishtirishmoqda, navlarni sanoat uchun, ayrimlari esa faqat oziq-ovqat va tibbiyot uchun tanlab olinib, ularning agrotexnikasi alohida ishlab chiqilmoqda. O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining 14 iyul 2025 yildagi № 438 sonli "Respublikada moyli ekinlar yetishtirishni rivojlantirishga oid qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida" gi qarorida "sug'oriladigan maydonlarning 5% gacha almashlab ekish tizimida moyli ekinlar ekilishiga ruxsat berilishi, Respublikada moyli ekinlar etishtirishni rivojlantirish bo'yicha 2025-2027 yillarga mo'ljallangan kompleks chora-tadbirlar dasturining 3-bandida sug'oriladigan va lalmi yerlarda zig'ir yetishtirishni rivojlantirish, xorijiy davlatlar bilan hamkorlikda zig'ir ekinining yangi navlarini yaratish, moyli zig'ir urug'chiligi bo'yicha muayyan tumanlarning tasdiqlanishi" bo'yicha vazifalar belgilab berilgan

ADABIYOTLAR SHARXI Zig'ir asosiy texnik ekinlardan biri bo'lib, dunyoda tola sanoatida uchinchi va o'simlik yog'i sanoatida beshinchi o'rinni egallaydi [1]. Zig'ir eng qadimgi madaniy o'simliklar qatoriga kiradi. Bir necha ming yillar davomida u iste'mol qilinadigan urug', tola, oziq-ovqat va texnik moy olish uchun yetishtirilgan. Zig'ir urug'i tibbiyotda qo'llaniladi, zig'ir urug'ining kunjarasi hayvonlarni oziqlantirishda alohida ahamiyatga ega [2-4]. Zig'ir urug'i tarkibida 30-45% moy mavjud bo'lib, uning moyida sog'lom to'yinmagan yog' kislotalari (olein, linol va linolen) yuqori darajada va to'yingan yog' kislotalarining past foizi, masalan, limon va boshqalar mavjud [3]. Zig'ir moyi inson oziq-ovqatlarida va dori-darmonlar, bo'yoq, sovun va bosma siyoh ishlab chiqarishda ishlatiladi. Tolalar matolar, izolyatsiya materiallari, arqonlar, gilamlar va banknotlar ishlab chiqarishda ishlatiladi, urug' unidan hayvonlar uchun ozuqa sifatida, shuningdek, organik o'g'it sifatida ham foydalaniladi, chunki uning tarkibida 5% N, 14% P₂O₅ va 1,8% K₂O mavjud. So'nggi yillarda mamlakatimizda moyli zig'irning o'ziga xos yuksalishi kuzatilmoqda. Undan ishlab chiqariladigan mahsulotga bo'lgan talabning yuqoriligi uni yetishtirishni juda foydali qiladi, ekin maydonlarining yil sayin o'sib borishi ham shu bilan izohlanadi [8]. Dunyo miqyosida zig'ir moyini tarkibida linolen kislotasining ko'pligi sababli uning shifobaxsh xususiyatlari tufayli oziq-ovqat sifatida qo'llashga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Zig'ir moyi organizmdan xolesterinni chiqarib tashlashga, oqsillar va yog'lar almashinuvini yaxshilashga, qon bosimini normallashtirishga, tromblar va o'smalar paydo bo'lish ehtimolini kamaytirishga yordam beradi. Zig'ir moyi yurak-qon tomir va

saraton kasalliklari xavfini sezilarli darajada kamaytiradi va allergik reaksiyalarni kamaytiradi [5]. Har bir mintaqa sharoitiga mos navlarni tanlash, ular mavjud ekologik sharoitlarga mos kelishi zig'irning o'sishi va yetishtirilishida ijobiy aks etadi. [7] Zig'ir urug'idan moy ajratib olingandan keyin qimmatli konsentrat ozuqa kunjara yoki (ekstraksiya qilinganda) shrot qoladi. Kunjarada 30,8% oqsil va 6,8% moy, shrotida 33,6% oqsil va 2,5% moy bo'ladi. Qishloq xo'jalik hayvonlarini oziqlantirish amaliyotida zig'ir kunjarasi eng yaxshi kunjaralardan biri sifatida tan olingan. Ustiga iliq suv quyilganda shishib, pektin moddalaridan iborat shilimshiq hosil qiladi, bu xususiyati uni parhez bop qiladi. Zig'ir kunjarasi barcha qishloq xo'jalik hayvonlari uchun ozuqa sifatida yaroqli. Ma'lumki, qishloq xo'jaligi ekinlarining yuqori mahsuldor, shuningdek, tashqi muhitning noqulay omillariga chidamli navlarini ishlab chiqarishda qo'llash katta iqtisodiy ahamiyatga ega, chunki bu mahsulot ishlab chiqarishni, shu jumladan moyli zig'irni ham ko'paytirishning eng qulay va arzon usuli hisoblanadi [6].

Tadqiqot uslublari. Moyli zig'ir navlarining o'sishi rivojlanishi, hosildorligi va sifat ko'rsatkichlariga urug' ekish me'yorlarini ta'sirini o'rganish bo'yicha olib borilgan dala tajribalari Toshkent viloyatining sug'oriladigan tipik bo'z tuproqlari sharoitida 2023 yilda o'tkazildi. Tadqiqotning ob'ekti sifatida moyli zig'irning lalmikor erlar uchun Davlat reestriga kiritilgan Bahorikor navi va Rossiyaning Biryuza, Fliz, Danik va RFN navlari uch xil ekish me'yorida 4,0, 5,0, 6,0 mln.dona/ga urug' ekilib, qiyosiy o'rganildi. Tajribada moyli zig'ir navlari takroriy ekin sifatida ekilganda 15 ta variantdan iborat bo'ldi. 60 ta delyanka, paykalchalar 12 qatorli, qator orasi 15 sm, uzunligi 10 m.

Tajriba natijalari. Zig'ir urug'i ekish me'yori kam bo'lgan variantda yirik, ekish me'yori 6,0 mln.dona/ga oshirilgan variantda nisbatan maydaroq bo'lganligi uchun urug' naturasi variantlar bo'yicha $684,5 \pm 61$ g/l atrofida bo'lishi aniqlandi.

Urug' naturasi ekish me'yorini 6,0 mln.dona/ga oshirilgan variantda tajribadagi barcha navlarda yuqori bo'lishi aniqlanib, gektariga 5,0 mln.dona urug' sarflangan variantda nisbatan kamroq bo'lishi kuzatildi.

Bahorikor nazorat navining urug'i tajribada o'rganilgan navlarga nisbatan maydaroq bo'lganligi uchun urug' naturasi yuqori bo'lib, gektariga 4,0 mln.dona miqdorida urug' ekilgan variantda 729,4 l/gramm bo'lib, ekish me'yori 5,0 mln.dona qilib belgilangan variantda urug'larning yirikroq bo'lishi evaziga 20,7 grammga kamayib 708,7 l/grammni tashkil qilgan bo'lsa, ekish me'yorini 6,0 mln.donaga oshirish yana urug' naturasining oshishiga olib keldi va 745,6 l/gr ni tashkil qildi.

Biryuza navi urug' naturasi tajribada o'rganilgan navlar urug' naturasidan kam bo'lishi bilan ajralib turdi. Ushbu navning urug'lari yirikroq bo'lib, ekish me'yorlari bo'yicha 697,7, 684,5, 720,3 l/grammni tashkil qilib, ekish me'yori 5,0 mln.dona/ga sarflangan variantda ekish me'yori kam bo'lgan variantga nisbatan 13,2 gramm va ekish me'yori oshirilgan variantga nisbatan 35,8 grammga kam bo'lganligi aniqlandi.

Gektariga 5,0 mln.dona miqdorida urug' ekilgan variantda Bahorikor nazorat navida 708,7 l/gramm urug' naturasi bo'lib, Fliz navining ushbu variantiga nisbatan 21,5 gramm, Danik naviga nisbatan 6,0 gramm, Biryuza naviga nisbatan 24,2 gramm va RFN naviga nisbatan 14,5 grammga yuqori bo'lishi aniqlandi.

Moyli zig'ir navlarida ekish me'yorlarini oshirish urug' tarkibidagi moyning bir oz

- kamayishiga olib keldi. Bahorikor nazorat navi 5,0 mln. dona/ga miqdorida urug' ekilgan variantda urug'dagi moy miqdori 48,8% ni tashkil qilib, ekish me'yori 4,0 mln. donaga kamaygan variantga nisbatan 0,5% ga va ekish me'yori 6 mln. donaga oshirilgan variantga nisbatan 0,4% ga kam moy miqdori to'plashi aniqlandi.
- Fliz navida ham yuqoridagi qonuniyat takrorlanib, 5 mln. dona/ga miqdorida urug' sarflangan variantda 46,5% moy bo'lib, ekish me'yori kamaygan va oshirilgan variantlarga nisbatan 0,3 va 0,4% ga ko'p bo'lganligi kuzatildi. Ushbu navda urug'dagi moy miqdori nazorat naviga nisbatan ekish me'yorlari bo'yicha 6,7, 6,9, 6,9% ga ko'p bo'lishi aniqlandi.
- Danik navi gektariga 5 mln. dona miqdorida urug' ekilgan variantda urug'dagi moy miqdori 45,7 % ni tashkil qilib, ekish me'yorini 6 mln.donaga oshirilgan variantda 0,2 % ga va ekish me'yori 4,0 mln.dona miqdoriga kamaytirilgan variantga nisbatan 0,4% ga ko'p moy to'plashi kuzatildi.
- Tajribada o'rganilgan navlar orasida Biryuza navining urug'ida ko'p moy to'planishi aniqlanib, ekish me'yorlari bo'yicha 48,3%, 48,8%, 48,4% ni tashkil qildi. Ekish me'yori 5,0 mln.dona/ga miqdorida urug' ekilgan variantda ekish me'yori kam bo'lgan variantga nisbatan 0,5% ga va ekish me'yori yuqori bo'lgan variantga nisbatan 0,4% ga yuqori moy miqdori bo'lishi aniqlandi. Ushbu navda urug'larning moy to'plashi Bahorikor nazorat naviga nisbatan gektariga 5,0 mln.dona urug' ekilgan variantda 9,2% ga, Fliz naviga nisbatan 2,3% ga, Danik naviga nisbatan 3,1% ga va RFN naviga nisbatan 5,2 % ga moy miqdori ko'proq to'plashi aniqlandi.
- Moyli zig'ir navlari urug'idagi oqsil to'planishi va uglevod miqdori, ekish me'yori kam bo'lgan variantlarga nisbatan yuqori bo'lganligi aniqlandi. Tajribada o'rganilgan navlardan Biryuza navining urug'i tarkibidagi oqsil va uglevod miqdori eng kam bo'lgan nav ekanligi, keyingi o'rinni esa Fliz navi egallaganligi aniqlandi. Danik navi urug'ida ham oqsil va uglevod miqdori kam bo'lishi (variantlar bo'yicha 25,75-26,38% va 17,8-20,0%) kuzatildi, lekin RFN va nazorat navida eng ko'p oqsil va uglevod (27,13-27,84% va 17,8-20,5%) to'plashi aniqlandi.
- Biryuza navining urug'idagi oqsil variantlar bo'yicha 20,32-21,53% ni va uglevod 16,0-17,4% ni tashkil qilgan bo'lsa, Fliz navida bir ozgina ko'proq 22,29-23,26% va 16,9-17,4% ni tashkil qildi.
- Laboratoriyada 10 gramm shrotdagi oqsil miqdori aniqlandi va quyidagi natijalar olindi: shrotdagi oqsil miqdori Bahorikor nazorat navida tajribadagi navlardan ko'p bo'ldi, eng kam oqsil to'plagan nav RFN navi ekanligi aniqlandi. Bahorikor navi shrotida ekish me'yorlari bo'yicha 39,5, 38,1, 38,3% oqsil bo'lib, RFN naviga nisbatan ekish me'yorlari bo'yicha 0,4, 0,2% ga yuqori bo'lgan bo'lsa, Biryuza naviga nisbatan 4,6, 4,9, 4,2% ga, Danik naviga nisbatan 1,1, 0,4, 0,1% ga va Fliz naviga nisbatan 3,6, 3,0, 1,9% ga ko'proq to'planishi aniqlandi. Demak, navlar orasida Bahorikor, Danik va RFN navlarida shrot tarkibidagi oqsil miqdori Biryuza va Fliz navlariga nisbatan ko'p hosil bo'ladi.
- Moyli zig'irning shrotidagi umumiy uglevod miqdori aniqlanganda ekish me'yori kam bo'lgan variantda moy miqdori ko'p bo'lganligi sababli uglevodlarning bir qismi moy sintezi uchun sarflanishi evaziga uglevod miqdorining bir ozgina kamayishi kuzatildi. Aksincha ekish me'yorini oshirilgan variantlarda uglevod miqdorining oshishi aniqlandi.
- Shrotdagi umumiy uglevod miqdori Bahorikor nazorat navida tajribadagi navlardan ko'p, eng kam uglevod to'plagan nav RFN navi ekanligi aniqlandi. Bahorikor nazorat

navi shrotida ekish me'yorlari bo'yicha 27,4, 28,4, 29,0% umumiy uglevod bo'lib, RFN naviga nisbatan ekish me'yorlari bo'yicha 2,5, 1,9, 2,2% ga yuqori bo'lgan bo'lsa, Biryuza naviga nisbatan 1,4, 1,3, 0,8% ga, Danik naviga nisbatan 0,4, 0,8, 0,9% ga va Fliz naviga nisbatan 1,6, 2,0, 2,1% ga ko'proq to'planishi aniqlandi. Bundan ko'rinadiki Danik navi umumiy uglevod to'planishi bo'yicha Bahorikor nazorat navi bilan deyarlik bir xil miqdorni tashkil qilar ekan. Laboratoriya sharoitida urug'larning sifat tahlili olib borilganda urug'ning namligi ham aniqlandi. Ekish me'yorlari oshib borgan sari urug'larning namligi kamayib borishi aniqlanib, navlar orasida RFN va Biryuza navlarining urug'ida namlik miqdori bir oz yuqori bo'ldi. Nazorat navi urug'ida namlik eng kam foizni tashkil qilib, ekish me'yorlari bo'yicha 4,7, 5,0, 4,7% ni tashkil qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdelfarag, B. A. and A. M. Ali (2016) . Effect of Sowing Date and Seed Rate on Growth and Seed Yield of Linseed (*Linum usitatissimum* L.) . U. of K. J. Agric. Sci. 24(2) :158-172 .
2. Артемова Н.А., Виноградов Д.В., Перегудов В.И., Поляков А.В. К технологии возделывания льна масличного в условиях южной части Нечерноземной зоны Российской Федерации // Актуальные проблемы нанобиотехнологии и инноваций с нетрадиционными природными ресурсами и создания функциональных продуктов: материалы 5-й Российской науч.-практич. конф. – М.: РАЕН. – 2009. – С. 44-50.
3. El-Nagdy, G.A.; D. M.A.Nassar; E. A. El-Kady and G. S.A. El-Yamanee (2010) . Response of flax plant (*Linum usitatissimum* L.) to treatments with mineral and bio-fertilizers from nitrogen and phosphorus . Journal of American Science , 6 (10) : 207 -217 .
4. Vinogradov D.V., Polyakov A.V., Kuntsevich A.A. Influence of technology of growing on yield and oil chemical composition of linseed in non-chernozem zone of Russia // Journal of agricultural sciences. – Serbia. – 2012, №3. – Vol. 135-143.
5. Виноградов Д.В. Изучение основных элементов технологии возделывания льна масличного // Экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты современных мелиоративных технологий. – Солотча: ВНИИГиМ. – 2008. – С. 188-192.
6. Виноградов Д.В., Кунцевич А.А., Егорова Н.С. Возделывание новых сортов льна масличного в условиях Нечерноземной зоны // Экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты современных мелиоративных технологий: сб. науч. тр. – Москва-Рязань. – 2012. – С.144-145.
7. Singh, A. ; R.K. Singh and A. K. Singh (2017) . Effect of planting dates on growth attributes yield, quality and fatty acid profile of linseed (*Linum usitatissimum* L.) cultivars under agro climatic conditions of eastern Uttar Pradesh . Technofame- A Journal of Multidisciplinary Advance Research , 6 (2) : 135-141 .

**ОИЛАВИЙ КОРХОНАЛАР ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШНИНГ
ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ**

Султонов Бобирмирзо Мавлонжон ўғли

Андижон давлат техника институти “Менежмент” кафедраси ассистенти

Аннотация. Мазкур тезисда оилавий корхоналар фаолиятини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизми шаклланиши ва ривожланишида Германия, Япония, АҚШ, Италия ва Хитой тажрибаси қиёсий таҳлил қилинган. Хорижий амалиётда стратегик бошқарув, профессионал менежмент, инновациялар, рақамлаштириш, харажатларни бошқариш ва авлодлар ворислиги оилавий бизнес барқарорлигининг муҳим омиллари эканлиги асосланган. Ўзбекистон шароитида мазкур ёндашувларни миллий институционал муҳитга мослаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: оилавий корхона, ташкилий-иқтисодий механизм, оилавий бизнес, стратегик бошқарув, харажатлар бошқаруви, рақамлаштириш, инновация, профессионал менежмент, ворислик.

Кириш. Бозор иқтисодиёти шароитида оилавий корхоналар аҳоли бандлигини таъминлаш, даромадларни ошириш, маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш ва ҳудудий иқтисодий фаолликни рағбатлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Оилавий корхоналарнинг рақобатбардошлиги нафақат молиявий ресурсларга, балки бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизми қанчалик самарали шаклланишига ҳам боғлиқ.

Хорижий тажриба шуни кўрсатадики, оилавий бизнесда оилавий назоратни сақлаб қолиш билан бирга профессионал бошқарув усуллари жорий этиш, инновацион фаолликни ошириш, рақамли технологиялардан фойдаланиш ва харажатларни стратегик бошқариш корхонанинг узоқ муддатли барқарорлигига хизмат қилади.

Асосий қисм. Германия тажрибасида оилавий корхоналар, айниқса Mittelstand тизими доирасида, узоқ муддатли стратегик режалаштириш, сифат, инновация ва профессионал бошқарувга таянади. Оилавий мулкдорлик сақланган

ҳолда малакали ташқи менежерларни жалб қилиш корхона бошқарувининг профессионаллашувига имкон беради.

Япония тажрибасида эса узоқ муддатли стратегия, меҳнат интизоми, сифат менежменти ва Kaizen тамойиллари устувор аҳамиятга эга. Харажатларни бир марталик кескин қисқартиришдан кўра ишлаб чиқариш жараёнини узлуксиз такомиллаштириш орқали самарадорликни оширишга эътибор қаратилади.

АҚШда оилавий корхоналарнинг бошқарув тизими корпоратив бошқарув, стратегик менежмент, инвестицияларни бошқариш ва рақамли технологиялардан фойдаланиш билан тавсифланади. Корхона ривожланган сари директорлар кенгаши, мустақил экспертлар ва профессионал менежерлар иштирокининг ортиши бошқарув қарорларининг сифатини оширишга хизмат қилади.

Италияда оилавий бизнеснинг рақобат устунлиги оилавий анъаналар, маҳаллий брендлар, маҳсулот сифати ва кластерлараро кооперация билан боғлиқ. Хитой тажрибасида эса электрон тижорат, экспортни қўллаб-қувватлаш, саноат инфратузилмаси ва давлатнинг молиявий рағбатлантириш механизмлари муҳим ўрин тутди.

Хорижий тажрибаларни умумлаштириш натижасида оилавий корхоналар бошқарувининг ташкилий-иқтисодий механизмининг қуйидаги асосий элементларини ажратиш мумкин: стратегик режалаштириш; профессионал менежмент; самарали бошқарув ҳисоби; харажатларни стратегик бошқариш; инновацион ва рақамли технологияларни жорий этиш; инсон капиталига инвестиция; авлодлар ворислигини режалаштириш; давлат ва молиявий институтлар билан ҳамкорлик; экспорт ва халқаро кооперацияни ривожлантириш.

Айниқса, ишлаб чиқариш харажатларини бошқариш оилавий корхоналар иқтисодий самарадорлигининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Хорижий амалиётда Lean Production, Activity-Based Costing, Kaizen Costing ва ERP каби инструментлардан фойдаланиш харажатларнинг таркибини аниқлаш, ортиқча ресурс сарфини камайтириш ва маҳсулот таннархини оптималлаштириш имконини беради.

Ўзбекистон шароитида мазкур тажрибаларни тўлиқ кўчириш эмас, балки миллий иқтисодий ва институционал хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда босқичма-босқич жорий этиш мақсадга мувофиқ. Хусусан, оилавий корхоналарда

бошқарув ҳисобини такомиллаштириш, оила аъзолари меҳнатини иқтисодий жиҳатдан баҳолаш, рақамли харажат мониторинги ва замонавий бизнес-режалаштириш тизимларини жорий этиш муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса. Хорижий тажриба таҳлили шуни кўрсатадики, оилавий корхоналарнинг барқарор ривожланиши оилавий назорат ва профессионал бошқарув ўртасидаги мақбул уйғунликни таъминлаш, инновациялардан фойдаланиш, харажатларни самарали бошқариш ва узоқ муддатли стратегик режалаштиришга боғлиқ.

Ўзбекистонда оилавий корхоналар бошқарувининг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш учун Германиянинг профессионал бошқарув, Япониянинг узлуксиз такомиллаштириш, АҚШнинг корпоратив бошқарув ва рақамлаштириш, Италиянинг кластер кооперацияси ҳамда Хитойнинг электрон тижорат ва давлат қўллаб-қувватлаш элементларидан миллий шароитга мос равишда фойдаланиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Rovelli P., Ferasso M., De Massis A., Kraus S. Thirty years of research in family business journals: Status quo and future directions. *Journal of Family Business Strategy*, 2022, 13(3), 100422.
2. Dinh T.Q., Calabrò A. Asian family firms through corporate governance and institutions. *International Journal of Management Reviews*, 2019, 21(1), 50–75.
3. Eddleston K.A., Kellermanns F.W., Kidwell R.E. Managing family members. *Human Resource Management*, 2018, 57(5), 957–977.
4. Herrero I., Hughes M. When family social capital is too much of a good thing. *Journal of Family Business Strategy*, 2019, 10(3), 100271.
5. Madison K., Daspit J.J., Turner K., Kellermanns F.W. Family firm human resource practices. *Journal of Business Research*, 2018, 84, 327–336.

2020-2025-YILLARDA O‘ZBEKISTON ENERGETIKA TARMOG‘INING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA YASHIL TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI

Najmiddinov Yahyo Fazliddin o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

“Yashil” iqtisodiyot va barqaror biznes kafedrası

PhD, katta o‘qituvchi

Gmail: yakhyonjamiddinov1996@gmail.com

Annotatsiya. Tezisdá 2020-2025-yillarda O‘zbekiston energetika tarmog‘ining rivojlanish tendensiyalari rasmiy ochiq ma‘lumotlar asosida tahlil qilingan. Elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi, energiya ishlab chiqarishda yashil energiya ulushi va iqtisodiyotning energiya sig‘imi dinamikasi qiyosiy baholanib, tarmoqdagi tarkibiy o‘zgarishlarning asosiy yo‘nalishlari yoritilgan. 2025-yilda yangi generatsiya quvvatlari, qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish va investitsion faollik bo‘yicha erishilgan natijalar umumlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: *energetika tarmog‘i, elektr energiyasi, yashil energiya, qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, energiya sig‘imi, generatsiya quvvati, investitsiyalar, yashil transformatsiya.*

Asosiy qism

O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror o‘sishi va ishlab chiqarish tarmoqlarining kengayishi energiya resurslariga bo‘lgan talabning izchil ortishiga olib kelmoqda. Shu sababli 2020-2025-yillarda energetika tarmog‘ida ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish bilan bir qatorda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish, energiya resurslaridan samarali foydalanish va tarmoqning investitsion bazasini mustahkamlash ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylandi. Mazkur davrni alohida tahlil qilishning ahamiyati shundaki, aynan shu yillarda quyosh va shamol energetikasi elektr energetikasi tarkibida sezilarli o‘rin egallay boshladi.

O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligining rasmiy ma‘lumotlariga ko‘ra, elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi 2020-yildagi 66,4 mlrd kVt·soatdan 2025-yilda 86,7 mlrd kVt·soatga yetgan [1]. Demak, olti yillik davrda ishlab chiqarish hajmi 20,3 mlrd kVt·soatga yoki 30,6 foizga oshgan. Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2020-2025-yillarda elektr energiyasi ishlab chiqarishning o‘rtacha yillik o‘sish sur‘ati qariyb 5,5 foizni

tashkil etgan. 2021-yilda 7,4 foizlik o'sish qayd etilgan bo'lsa, 2022-2024-yillarda o'sish nisbatan barqaror davom etgan va 2025-yilda yillik o'sish 6,4 foiz atrofida shakllangan. Bu holat elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyatlari iqtisodiy faollikning ortib borayotgan ehtiyojlariga mos ravishda kengayayotganini ko'rsatadi.

Jadval ma'lumotlari energetika tarmog'idagi miqdoriy o'sish bilan bir vaqtda tarkibiy sifat o'zgarishlari ham yuz berganini ko'rsatadi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, energiya ishlab chiqarishda yashil energiya ulushi 2020-yildagi 7,5 foizdan 2025-yilda 21,4 foizga yetgan [2]. Ya'ni ko'rsatkich 13,9 foiz punktga oshib, boshlang'ich darajaga nisbatan qariyb 2,85 barobar kengaygan. Ayniqsa, 2023-2025-yillarda o'sish tezlashgan ya'ni 2023-yildagi 9,6 foizlik ulush 2024-yilda 15,7 foizga, 2025-yilda esa 21,4 foizga ko'tarilgan. Bu natija generatsiya tarkibida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ahamiyati ortayotganini ifodalaydi.

1-jadval

O'zbekiston energetika tarmog'ining asosiy ko'rsatkichlari, 2020-2025-yillar

Yil	Elektr energiyasi ishlab chiqarish, mlrd kVt soat	Yashil energiya ulushi, %	Energiya sig'imi, t.n.e./ming AQSH dollari YaIM
2020	66,4	7,5	0,16
2021	71,3	7,0	0,15
2022	74,3	9,3	0,13
2023	78,0	9,6	0,12
2024	81,5	15,7	0,11
2025	86,7	21,4	0,10

Energetika tizimida kuzatilayotgan yana bir muhim tendensiya iqtisodiyotning energiya sig'imi pasayishidir. SIAT ma'lumotlariga ko'ra, mazkur ko'rsatkich 2020-yilda YaIMning har ming AQSH dollariga 0,16 tonna neft ekvivalentini tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda 0,10 gacha qisqargan [3]. Natijada 2020-2025-yillar davomida energiya sig'imi 37,5 foizga kamaygan. Ushbu dinamika iqtisodiy natija yaratish uchun talab qilinadigan energiya resurslari hajmining nisbatan qisqarayotganini ko'rsatadi. Biroq energiya sig'imining pasayishini faqat elektr energetikasidagi o'zgarishlar bilan izohlash to'liq bo'lmaydi, unga ishlab chiqarish tarkibidagi siljishlar, energiya tejamkor texnologiyalar, modernizatsiya, narx omillari va boshqaruv samaradorligi ham ta'sir ko'rsatadi.

2025-yil energetika tizimining ishlab chiqarish bazasi va investitsion faolligi nuqtai nazaridan ham muhim bosqich bo'ldi. Energetika vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, yil yakunida mamlakatda 148 ta elektr stansiya faoliyat yuritib, ularning jami o'rnatilgan quvvati 25 797 MVtni tashkil etgan. 2025-yilning o'zida 4 647 MVt yangi generatsiya quvvatlari ishga tushirilgan bo'lib, shundan 1 413 MVt quyosh, 752 MVt shamol, 1 065 MVt issiqlik elektr stansiyalari, 168 MVt gidroenergetika va boshqa quvvatlar hissasiga to'g'ri kelgan [4]. Bu ko'rsatkichlar energetika tizimining yangi manbalar hisobiga diversifikatsiyalashayotganini ko'rsatadi.

Qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarishning kengayishi resurs tejamlorligi va ekologik natijalar bilan ham kuzatilmoqda. Energetika vazirligining 2025-yil yakunlari bo'yicha ma'lumotida quyosh, shamol va gidroelektr stansiyalari orqali 16,8 mlrd kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarilgani, bu 2024-yilga nisbatan 29 foizga ko'pligi qayd etilgan. Mazkur ishlab chiqarish hisobiga 3,2 mlrd kub metr tabiiy gazni tejash va 4,7 mln tonna zararli tashlanmalarning oldini olish imkoniyati yaratilgani ko'rsatiladi [5]. Shu bilan birga, ushbu hajm ko'rsatkichi bilan SIATdagi "yashil energiya ulushi" indikatori metodologik qamrovi bir xil bo'lmasligi mumkin; shu sababli ular tezida alohida rasmiy indikatorlar sifatida talqin qilindi.

Tarmoq transformatsiyasining moliyaviy bazasi ham kuchaygan. 2025-yilda yoqilg'i-energetika kompleksi sohasida o'zlashtirilgan xorijiy investitsiyalar hajmi 11 mlrd AQSH dollarini tashkil etib, bu respublika bo'yicha o'zlashtirilgan xorijiy investitsiyalarning 25 foiziga teng bo'lgan [5]. Investitsiyalarning generatsiya, qayta tiklanuvchi energiya, elektr tarmoqlari va saqlash quvvatlariga yo'naltirilishi tarmoqdagi texnologik yangilanishning moliyaviy asosini shakllantirmoqda. Shu jihatdan energetik transformatsiya faqat yangi quvvatlarni ishga tushirish jarayoni emas, balki investitsion resurslarni texnologik modernizatsiya va energiya samaradorligi bilan uyg'unlashtirish jarayoni sifatida qaralishi lozim.

Xulosa

2020-2025-yillar bo'yicha tahlil O'zbekiston energetika tarmog'ida uchta asosiy tendensiya shakllanganini ko'rsatadi, birinchidan, elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi 30,6 foizga oshgan, ikkinchidan, energiya ishlab chiqarishda yashil energiya ulushi 7,5 foizdan 21,4 foizgacha kengaygan, uchinchidan, iqtisodiyotning energiya sig'imi 0,16 dan 0,10 gacha pasaygan. 2025-yilda yangi generatsiya quvvatlarining jadal

ishga tushirilishi va 11 mlrd AQSH dollari miqdoridagi xorijiy investitsiyalarning o'zlashtirilishi tarmoq transformatsiyasining moddiy va moliyaviy bazasini kuchaytirgan. Kelgusida ushbu natijalarni barqaror davom ettirish uchun ishlab chiqarish hajmini oshirish bilan bir qatorda tarmoq va sanoat korxonalarida energiya samaradorligini boshqarish, elektr tarmoqlaridagi yo'qotishlarni qisqartirish, saqlash texnologiyalarini rivojlantirish va investitsiyalar samaradorligini natijaviy energetik ko'rsatkichlar bilan bog'lash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. "Elektr energiyasi ishlab chiqarish", 2026-yil 6-yanvar.
<https://gov.uz/oz/minenergy/news/view/116764>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. SIAT: "Energiya ishlab chiqarishda yashil energiyaning ulushi (yillik)". <https://siat.stat.uz/data/4618>
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. SIAT: "Energiya sig'imi". <https://siat.stat.uz/data/4710>
4. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. "Bugungi kunda jami 148 ta elektr stansiya mavjud - 25 797 MVt", 2026-yil 1-yanvar. <https://gov.uz>
5. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. "2025-yilda yoqilg'i-energetika sohasida amalga oshirilgan ishlar", 2026-yil 5-yanvar. <https://gov.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. "2024-yilda energetika sohasida amalga oshirilgan ishlar haqida ma'lumot", 2025-yil 3-fevral. <https://gov.uz>

TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARINING IQTISODIY SALOHIYATINI QIYMAT ZANJIRI ASOSIDA BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH

Yuldashev G‘olibjon Turgunovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

“Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur tezisda to‘qimachilik sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini baholashga nisbatan qiymat zanjiriga asoslangan metodologik yondashuv yoritilgan. An‘anaviy baholash usullarining korxona faoliyatining yakuniy natijalarini aks ettirishi, biroq qiymat shakllanishining ichki mexanizmini va ishlab chiqarish bosqichlaridagi funksional uzilishlarni to‘liq aniqlay olmasligi asoslangan. Iqtisodiy salohiyatni paxta xomashyosidan tayyor mahsulot va bozorgacha bo‘lgan qiymat transformatsiyasi jarayoni sifatida baholash, qayta ishlash chuqurligi hamda qo‘shilgan qiymatni saqlash koeffitsientlaridan foydalanish taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy salohiyat, to‘qimachilik sanoati, qiymat zanjiri, qo‘shilgan qiymat, resurs transformatsiyasi, qayta ishlash chuqurligi, funksional uzilish, iqtisodiy samaradorlik.

Kirish

Jahon sanoatida raqobatbardoshlikning zamonaviy mezonlari korxonalarning mavjud resurslar hajmi bilangina emas, balki ushbu resurslarni yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarga aylantirish qobiliyati bilan belgilanmoqda. Ayniqsa, to‘qimachilik sanoatida xomashyo bazasining kengligi va ishlab chiqarish quvvatlarining mavjudligi har doim ham yuqori iqtisodiy natijani ta‘minlamaydi. Buning asosiy sabablaridan biri korxonalarning qiymat zanjirining yuqori bosqichlariga yetib bora olmasligi va natijada yaratilishi mumkin bo‘lgan qo‘shilgan qiymatning to‘liq shakllanmasligidir.

To‘qimachilik sanoatida ishlab chiqarish jarayoni paxta xomashyosi, tola, ip, mato, tayyor mahsulot, bozor ketma-ketligidagi iqtisodiy transformatsiya zanjiri sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu zanjirning har bir bosqichida resurslar yangi iqtisodiy qiymat shakliga o‘tadi, ammo mazkur bosqichlar orasida texnologik, tashkiliy, moliyaviy va bozor bilan bog‘liq uzilishlar yuzaga kelishi mumkin. Natijada ishlab chiqarish hajmi

oshgan taqdirda ham qo'shilgan qiymatning bir qismi yo'qoladi yoki yetarli darajada kapitalizatsiya qilinmaydi.

To'qimachilik sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini baholashda keng qo'llanilayotgan an'anaviy yondashuvlar, asosan, ishlab chiqarish hajmi, rentabellik darajasi, asosiy vositalar bilan ta'minlanganlik va resurslardan foydalanish samaradorligi kabi umumlashtirilgan ko'rsatkichlarga tayanadi. Mazkur indikatorlar korxona faoliyatining yakuniy natijalarini ifodalasa-da, qiymatning qaysi bosqichda shakllanayotgani, qaysi jarayonda yo'qotilayotgani va qanday tarkibiy omillar iqtisodiy salohiyatni cheklayotganini to'liq ochib bermaydi. Shu bois iqtisodiy salohiyatni faqat natijaviy ko'rsatkichlar orqali baholash korxonaning haqiqiy iqtisodiy imkoniyatlarini kompleks aniqlash uchun yetarli emas.

Mazkur muammoni bartaraf etish maqsadida to'qimachilik korxonasini alohida ishlab chiqarish birligi sifatida emas, balki qiymat zanjirining muayyan bosqichida faoliyat yurituvchi "qiymat transformatori" sifatida talqin qilish taklif etiladi. Bunda iqtisodiy salohiyat korxonaning qancha resursga egaligi bilan emas, ushbu resurslarni qanchalik samarali ravishda yuqori qiymatli mahsulotga aylantira olishi, yaratilgan qiymatni keyingi bosqichga uzata olishi va yo'qotishlarni kamaytirish imkoniyati bilan belgilanadi. Natijada baholash obyekti ishlab chiqarish hajmidan qiymat oqimi va uning transformatsiya samaradorligiga ko'chiriladi.

Qiymat zanjiri asosida baholashda har bir mezonning vazifasi faqat iqtisodiy ko'rsatkichni o'lchash emas, balki ishlab chiqarish jarayonidagi funksional uzilishlarni aniqlashdan iborat. Xomashyo bosqichida tola chiqimi, chiqindi ulushi va energiya sig'imi resurs transformatsiyasining samaradorligini; birlamchi qayta ishlash bosqichida ip chiqishi, quvvatdan foydalanish va brak darajasi yaratilgan qiymatning saqlanishini ifodalaydi. Chuqur qayta ishlash bosqichida esa tayyor mahsulot ulushi, qayta ishlash chuqurligi, dizayn va brend komponentlari qiymatning qay darajada kapitalizatsiya qilinayotganini aniqlash imkonini beradi.

Moliyaviy va bozor mezonlari qiymat zanjirining ishlab chiqarishdan tashqari iqtisodiy bog'lanishlarini baholashga xizmat qiladi. Aylanma mablag'lar aylanish tezligi, rentabellik va qarz yuki kapitalning qiymat yaratish jarayonidagi barqarorligini ifodalasa, eksport ulushi, yuqori qiymatli eksport va kontraktlar barqarorligi qiymatning bozor bosqichida qay darajada to'liq realizatsiya qilinayotganini ko'rsatadi. Shu tariqa

mezonlar tizimi oddiy statistik indikatorlar yig'indisidan iqtisodiy salohiyatni cheklayotgan aniq funksional uzilishlarni lokallashtiruvchi diagnostik vositaga aylanadi.

Taklif etilgan yondashuv asosida to'qimachilik sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini qiymat zanjiri bo'yicha baholash mezonlarining dinamik-integral tizimi shakllantiriladi. Mazkur tizimda xomashyo bosqichida resurs transformatsiyasi, texnologik yo'qotishlar va energiya-qiymat bosimi, birlamchi qayta ishlashda qiymatni saqlash, quvvatdan foydalanish va sifat barqarorligi, chuqur qayta ishlashda qiymat chuqurlashuvi, vertikal integratsiya va intellektual qiymat ulushi baholanadi. Moliyaviy blokda kapital aylanishi va barqarorlik, bozor blokida esa tashqi bozorga integratsiya, yuqori qiymatli eksport va talab barqarorligi tahlil qilinadi.

To'qimachilik tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda qiymat zanjiri bo'yicha qayta ishlash chuqurligi koeffitsientidan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Mazkur koeffitsient paxta-tola resursining qay darajada ip, gazlama va tayyor mahsulot kabi yuqori bosqichli mahsulotlarga aylantirilayotganini baholaydi. Agar korxona faqat ip ishlab chiqarish bosqichida qolib ketsa, qayta ishlash chuqurligi nisbatan past baholanadi, tayyor mahsulot ulushining ortishi esa iqtisodiy salohiyatning yuqorilashini ifodalaydi.

Qo'shilgan qiymatni saqlash koeffitsienti esa qiymat zanjirida shakllangan iqtisodiy qiymatning qancha qismi korxona yoki tarmoq doirasida saqlanib qolayotganini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu ko'rsatkich xomashyodan tayyor mahsulotgacha bo'lgan jarayonda qiymatning saqlanishi yoki boshqa iqtisodiy subyektlarga chiqib ketishini baholash imkonini beradi. Qayta ishlash chuqurligi va qo'shilgan qiymatni saqlash koeffitsientlarini birgalikda qo'llash korxonaning nafaqat ishlab chiqarish hajmini, balki qiymatni chuqurlashtirish va o'zida saqlab qolish qobiliyatini ham baholash imkonini yaratadi.

Iqtisodiy salohiyatni kompleks baholashda yagona usul bilan cheklanib qolish metodologik jihatdan yetarli emas. Shu sababli resurs va ishlab chiqarish samaradorligini baholashda DEA, ichki samarasizlik va tashqi tasodifiy ta'sirlarni ajratishda stoxastik chegara tahlili, mezonlarning nisbiy ahamiyatini aniqlashda AHP, korxonalarni kompleks taqqoslashda TOPSIS hamda vaqt bo'yicha o'zgarishlarni aniqlashda dinamik indekslardan foydalanish mumkin. Mazkur usullar qiymat zanjiriga

xos maxsus koeffitsientlar bilan uyg'unlashtirilganda iqtisodiy salohiyatni shakllantiruvchi va cheklovchi omillarni tizimli aniqlash imkoniyati kengayadi.

Taklif etilgan metodologik yondashuvning asosiy afzalligi iqtisodiy salohiyatni statik yakuniy natija emas, balki qiymat zanjiri bo'yicha shakllanuvchi va o'zgaruvchi dinamik iqtisodiy jarayon sifatida talqin qilishidadir. Natijada korxonaning umumiy ko'rsatkichlari qoniqarli bo'lgan sharoitda ham tizimning qaysi bosqichida "zaif bo'g'in" mavjudligi aniqlanishi mumkin. Bu esa baholash natijalarini oddiy statistik xulosadan aniq boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga xizmat qiluvchi iqtisodiy diagnostika vositasiga aylantiradi.

Xulosa

To'qimachilik sanoati korxonalarining iqtisodiy salohiyatini qiymat zanjiri asosida baholash korxona faoliyatining yakuniy natijalarini qayd etishdan ko'ra kengroq metodologik imkoniyat yaratadi. Ushbu yondashuv paxta xomashyosidan tayyor mahsulot va bozorgacha bo'lgan jarayonda resurslarning transformatsiyasi, qo'shilgan qiymatning shakllanishi, saqlanishi hamda yo'qotilish nuqtalarini aniqlash imkonini beradi. Qayta ishlash chuqurligi, qo'shilgan qiymatni saqlash va dinamik-integral mezonlardan foydalanish natijasida iqtisodiy salohiyatni cheklayotgan funksional uzilishlarni lokallashtirish hamda resurslarni ustuvor yo'nalishlarga yo'naltirish uchun ilmiy-uslubiy asos shakllanadi. Mazkur metodologiya yuqori qo'shilgan qiymatli tayyor mahsulotlar ulushini oshirish, resurslardan foydalanish samaradorligini yaxshilash va to'qimachilik korxonalarining global qiymat zanjirlaridagi pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
2. Teece, D.J., Pisano, G. and Shuen, A. (1997). Dynamic Capabilities and Strategic Management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533.
3. Porter, M.E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77-90.
4. Ningsih, E.A., Diawati, L., Sari, H. and Irianto, D. (2026). Sustainability of Industrial Competitiveness of the Textile and Apparel Industry in Asian Countries - A

5. Wu, Z. and Li, Q. (2026). Evaluating Multidimensional Barriers to Green Certification Adoption in the Textile Industry: A TOE-based Delphi-AHP-FAHP Framework. Discover Applied Sciences, 8, 462.

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI TASHKILOTLARIDA INNOVATSION O'ZGARISHLARNI BOSHQARISH VA RAHBARLIKNING PEDAGOGIK-TASHKILIY MEXANIZMLARI

Abduraxmonova Ruxsora Sobir qizi
Prezident Administratsiyasi huzuridagi
Ta'lim Sifatini Ta'minlash Milliy Agentligi
Strategik rivojlantirish va xalqaro hamkorlik guruhi rahbari

Annotatsiya. Mazkur tezisda maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarida innovatsion o'zgarishlarni samarali boshqarish hamda rahbarlikning pedagogik-tashkiliy mexanizmlari yoritiladi. Ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishda rahbarning strategik yondashuvi, boshqaruv kompetensiyasi va jamoani o'zgarishlarga yo'naltirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, innovatsion boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy omillari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion o'zgarishlar, rahbarlik, boshqaruv, ta'lim tashkiloti, pedagogik mexanizmlar, tashkiliy mexanizmlar, innovatsion boshqaruv.

Аннотация. В тезисе рассматриваются педагогико-организационные механизмы управления инновационными изменениями и руководства в организациях дошкольного и школьного образования. Анализируется роль руководителя в стратегическом управлении, внедрении инноваций и формировании готовности педагогического коллектива к изменениям. Определяются основные факторы повышения эффективности управления инновационными процессами в образовательных организациях.

Ключевые слова: инновационные изменения, руководство, управление, образовательная организация, педагогические механизмы, организационные механизмы, инновационное управление.

Abstract. This thesis examines pedagogical and organizational mechanisms of managing innovative changes and leadership in preschool and school education organizations. It analyzes the role of leaders in strategic management, implementation of innovations, and developing teachers' readiness for organizational change. The study also identifies key factors that contribute to effective management of innovation processes in educational organizations.

Keywords: innovative changes, leadership, management, educational organization, pedagogical mechanisms, organizational mechanisms, innovation management.

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sharoitida ta'lim tizimini takomillashtirish uzluksiz innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Ta'lim mazmunining yangilanishi, zamonaviy pedagogik va

axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalariga qo'yilayotgan talablarning ortishi ta'lim tashkilotlarida boshqaruv jarayonlarini ham takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Mazkur jarayonda rahbarning strategik fikrlashi, o'zgarishlarni boshqarish kompetensiyasi hamda pedagogik jamoani innovatsion faoliyatga yo'naltira olishi muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Ta'lim tashkilotlarida innovatsion o'zgarishlarni boshqarish faqat yangi texnologiya yoki metodlarni joriy etish bilan cheklanmaydi. U tashkilotning maqsad va vazifalarini qayta ko'rib chiqish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, jamoaviy hamkorlikni kuchaytirish hamda o'zgarishlarga mos tashkiliy madaniyatni shakllantirishni o'z ichiga oladi. OECD tadqiqotlarida maktab rahbarligi ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va maktab muhitini takomillashtirish bilan bog'liq muhim omil sifatida ko'rsatiladi [1]. Innovatsion jarayonlarning samaradorligi, avvalo, ta'lim tashkiloti rahbarining o'zgarishlarni rejalashtirish, pedagogik jamoani ushbu jarayonga jalb etish va innovatsion tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash qobiliyatiga bog'liq. OECD tomonidan olib borilgan TALIS tadqiqotlari o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi, hamkorlikka asoslangan faoliyat va innovatsiyalarga ochiq tashkiliy muhit ta'lim tashkilotlarining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi [2]. Shu sababli rahbarlikni ma'muriy nazorat vositasi sifatida emas, balki rivojlanish va o'zgarishlarni muvofiqlashtiruvchi strategik faoliyat sifatida qarash dolzarbdir.

UNESCOning ta'limdagi rahbarlik masalalariga bag'ishlangan Global Education Monitoring Report hisobotida ta'lim tizimlarida rahbarlikning sifati ta'lim jarayonlarini takomillashtirish va islohotlarni samarali amalga oshirishning muhim sharti sifatida baholanadi. Hisobotda samarali rahbarlik strategik rejalashtirish, hamkorlikni rivojlantirish, pedagoglarni qo'llab-quvvatlash va ta'lim tashkilotida ijobiy o'zgarishlarni shakllantirish bilan bog'liqligi ta'kidlangan [3]. Zamonaviy ta'lim boshqaruvida rahbarlikning hamkorlikka va taqsimlangan mas'uliyatga asoslangan modellari ham tobora muhimlashib bormoqda. Bunday yondashuvda rahbar o'zgarishlarning yagona tashabbuskori sifatida emas, balki pedagoglar, metodik birlashmalar va boshqa manfaatdor tomonlarning innovatsion jarayondagi ishtirokini ta'minlovchi muvofiqlashtiruvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Pedagoglarning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtiroki, kasbiy avtonomiyasi va jamoaviy hamkorligi

innovatsion o'zgarishlarni barqaror amalga oshirish uchun muhim tashkiliy shartlardan hisoblanadi [4]. O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'lim tizimining asosiy prinsiplari, ta'lim tashkilotlarining huquq va majburiyatlari hamda ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari belgilangan [5]. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-apreldagi PF-73-son Farmonida pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, ta'lim dasturlarini zamonaviy talablar asosida yangilash, ilg'or pedagogik yondashuvlarni joriy etish va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan muhim vazifalar belgilangan [6]. Ushbu vazifalarning ta'lim tashkilotlari darajasida samarali amalga oshirilishi, o'z navbatida, rahbarlarning boshqaruv kompetensiyasi va innovatsion o'zgarishlarni boshqarish qobiliyatiga bevosita bog'liq. Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirishda alohida o'rin tutadi. Mazkur tashkilotlarda ta'lim mazmunini yangilash, pedagogik texnologiyalarni joriy etish, raqamli vositalardan foydalanish, pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash va ta'lim oluvchilar uchun zamonaviy ta'lim muhitini yaratish rahbarlik faoliyatining mazmuniga yangi talablarni qo'ymoqda. Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarida innovatsion o'zgarishlarni boshqarishning pedagogik-tashkiliy mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslash, rahbarlikning samarali shakl va usullarini aniqlash hamda pedagogik jamoaning o'zgarishlarga tayyorgarligini ta'minlovchi omillarni tadqiq etish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar ta'lim tashkilotlarida innovatsion jarayonlarni tizimli boshqarish, rahbarlik samaradorligini oshirish va ta'lim sifatini barqaror takomillashtirish uchun ilmiy-metodik asos yaratishga xizmat qiladi.

Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarida innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirish jarayoni rahbarlik faoliyatiga yangi talablarni qo'ymoqda. Zamonaviy rahbar nafaqat ma'muriy boshqaruvni amalga oshiruvchi, balki strategik maqsadlarni belgilovchi, pedagogik jamoani o'zgarishlarga yo'naltiruvchi va innovatsion jarayonlarni muvofiqlashtiruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritishi zarur [1]. OECD tadqiqotlarida ham samarali rahbarlik pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-

quvvatlash, hamkorlik muhitini yaratish va ta'lim sifatini takomillashtirish bilan bevosita bog'liqligi ta'kidlangan [2]. UNESCO hisobotlarida esa ta'limdagi islohotlarning natijadorligi strategik rahbarlik, pedagoglarni qo'llab-quvvatlash va o'zgarishlarni tizimli boshqarish bilan bog'liqligi qayd etiladi [3]. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, asosiy muammo innovatsiyalarni joriy etishning o'zida emas, balki ularni ta'lim tashkilotining kundalik faoliyatiga samarali va barqaror integratsiya qilish mexanizmlarining yetarlicha tizimlashtirilmaganligidadir. Xususan, rahbarlarning innovatsion boshqaruv kompetensiyalari, pedagoglarning qaror qabul qilish jarayonidagi ishtiroki, o'zgarishlarga nisbatan qarshiliklarni boshqarish hamda innovatsiyalar natijadorligini monitoring qilish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda [1; 4]. Shu sababli innovatsion o'zgarishlarni boshqarishda strategik rejalashtirish, samarali kommunikatsiya, jamoaviy ishtirok, pedagogik qo'llab-quvvatlash va muntazam monitoringni yagona boshqaruv tizimiga birlashtirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarida innovatsion o'zgarishlarning samaradorligi rahbarning boshqaruv kompetensiyasi, pedagogik jamoaning faolligi va tashkilotda shakllangan innovatsion muhitning o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Shundan kelib chiqib, rahbarlikni strategik rivojlanish, hamkorlik va o'zgarishlarni boshqarishga yo'naltirish, pedagoglarni innovatsion jarayonlarga faol jalb etish hamda natijalarni muntazam baholab borish ta'lim tashkilotlarining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv ta'lim islohotlarini samarali amalga oshirish va ta'lim sifatini izchil takomillashtirishning muhim pedagogik-tashkiliy sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. OECD. School Leadership for Learning: Insights from TALIS 2013. – Paris: OECD Publishing, 2016. – B.17.
2. OECD. How Teachers and Schools Innovate: New Measures in TALIS 2018. – Paris: OECD Publishing, 2019. – B.17.
3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2024: Leadership in Education. – Paris: UNESCO, 2024. – B.17.
4. OECD. TALIS 2024 Conceptual Framework. – Paris: OECD Publishing, 2025. – B.17.
4. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 23.09.2020. – T., 2020. – B.17.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-73-son Farmoni. – T., 2025. – B.17.

SUT BEZI SARATONINING IMMUNOGISTOKIMYOVIY MOLEKULYAR SUBTIPLARI TAQSIMOTI VA ULARNING KLINIK-MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Muallif: Hayitboyev Husniddin Hakimjon o'g'li.

Ilmiy rahbar: t.f.d., professor Magrupov Baxodir Asadullaevich

Elektron manzil: xayitboyevxusniddin62@gmsil.com

Dolzarbliqi. Sut bezi saratoni ayollar orasida keng tarqalgan xavfli o'smalardan biri bo'lib, uning klinik kechishi, davolashga javobi va prognozi o'smaning morfologik hamda molekulyar-biologik xususiyatlariga bevosita bog'liq. Zamonaviy patomorfologik diagnostikada estrogen retseptori (ER), progesteron retseptori (PR), HER2 va Ki-67 proliferativ indeksini immunogistokimyoviy baholash o'smaning molekulyar subtipini aniqlash va individual davolash taktikasini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: sut bezi saratoni, immunogistokimyo, ER, PR, HER2, Ki-67, molekulyar subtip, Triple negative, Luminal B, limfa tugunlari metastazi.

Maqsad. Sut bezi saratonida immunogistokimyoviy molekulyar subtiplarning uchrash chastotasini aniqlash hamda ularning asosiy klinik-morfologik xususiyatlarini kompleks baholash.

Material va usullar. Tadqiqot 2020–2025-yillar davomida Respublika ixtisoslashtirilgan onkologiya va radiologiya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi Toshkent viloyati filiali patomorfologiya bo'limi bazasida o'tkazildi. Gistologik jihatdan sut bezi saratoni tashxisi tasdiqlangan 120 nafar bemorning operatsiya va trepan-biopsiya materiallari retrospektiv tahlil qilindi. Morfologik tekshiruvlarda o'smaning gistologik turi, differentsiatsiya darajasi va limfa tugunlarining holati baholandi. Immunogistokimyoviy tekshiruvda ER, PR, HER2 va Ki-67 markerlari o'rganilib, natijalar xalqaro ASCO/CAP tavsiyalari asosida talqin qilindi.

Natijalar. Immunogistokimyoviy tahlil natijalariga ko'ra, 120 ta holat orasida eng katta ulushni Triple negative subtiplari tashkil etib, 44 (36,7%) bemorda aniqlandi. Luminal B (HER2 manfiy) subtiplari 41 (34,2%), Luminal A — 20 (16,7%) va Luminal B (HER2 musbat) — 15 (12,5%) holatda qayd etildi. Triple negative va Luminal B (HER2 manfiy) subtiplari birgalikda barcha kuzatuvlarning 70,9%ini tashkil qildi.

Jarrohlik aralashuvlari tahlilida mastektomiya 80 (66,7%) bemorda amalga oshirilgani aniqlandi. Sektor rezeksiya 1 (0,8%) holatda bajarilgan bo'lsa, 39 (32,5%) bemorda tashxisni morfologik verifikatsiya qilish uchun trepan-biopsiya materiali o'rganildi.

Regional limfa tugunlari tahlilida 94 (78,3%) bemorda metastatik zararlanish qayd etildi. Jumladan, 46 (38,3%) bemorda bitta, 40 (33,3%) bemorda ikkita, 8 (6,7%) bemorda esa uch va undan ortiq limfa tugunlarida metastazlar aniqlandi. 7 (5,8%) holatda limfa tugunlarida metastaz aniqlanmagan bo'lsa, 19 (15,8%) bemorda reaktiv giperplaziya kuzatildi.

Xulosa. Sut bezi saratonining immunogistokimyoviy profili tahlili Triple negative va Luminal B (HER2 manfiy) molekulyar subtiplarining ustunligini ko'rsatdi. Tekshirilgan bemorlarning katta qismida regional limfa tugunlarining metastatik zararlanishi va mastektomiyaning yuqori ulushda qo'llanilganligi aniqlandi. Olingan natijalar sut bezi saratonida morfologik tekshiruvni ER, PR, HER2 va Ki-67 markerlarini immunogistokimyoviy baholash bilan kompleks olib borish o'smaning biologik xususiyatlarini aniqlash va individual davolash taktikasini belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

SUT BEZI SARATONIDA LIMFOVASKULYAR INVAZIYANING MORFOLOGIK VA PROGNOSTIK AHAMIYATI.

Muallif: Hayitboyev Husniddin Hakimjon o'g'li.

Ilmiy rahbar: t.f.d., professor Magrupov Baxodir Asadullaevich

Elektron manzil: xayitboyevxusniddin62@gmsil.com

Annotatsiya. Sut bezi saratonining invaziv va metastatik salohiyatini baholashda limfovaskulyar invaziya (LVI) muhim morfologik ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. LVI o'sma hujayralarining limfatik yoki qon tomirlari bo'shlig'iga kirib borishini aks ettiradi va metastatik jarayonning dastlabki bosqichlaridan biri sifatida qaraladi. Zamonaviy tadqiqotlarda LVI regional limfa tugunlari metastazi, kasallikning qaytalanishi va yashovchanlik ko'rsatkichlarining yomonlashishi bilan bog'liqligi ko'rsatilgan. Mazkur adabiyotlar sharhida sut bezi saratonida LVI ning shakllanish mexanizmlari, morfologik diagnostikasi, regional metastazlar bilan bog'liqligi va prognostik ahamiyati zamonaviy ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi.

Kalit soʻzlar: sut bezi saratoni, limfovaskulyar invaziya, limfatik invaziya, metastaz, regional limfa tugunlari, prognoz, morfologiya.

Dolzarbli. Sut bezi saratoni biologik xususiyatlari, metastazlanish qobiliyati va klinik kechishi boʻyicha geterogen kasallik hisoblanadi. Oʻsmaning prognozini baholashda uning oʻlchami, gistologik turi va darajasi, regional limfa tugunlari holati, molekulyar subtipi bilan bir qatorda limfovaskulyar invaziyaning mavjudligi ham muhim ahamiyatga ega [1–3]. Limfovaskulyar invaziya oʻsma hujayralari yoki ularning komplekslarining birlamchi oʻsma atrofidagi limfatik va/yoki qon tomirlari boʻshligʻida aniqlanishi bilan tavsiflanadi va metastatik jarayonning muhim morfologik bosqichlaridan biri hisoblanadi [2,4].

Tadqiqot maqsadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida sut bezi saratonida limfovaskulyar invaziyaning morfologik xususiyatlari, regional limfa tugunlariga metastazlanish bilan bogʻliqligi va prognostik ahamiyatini tahlil qilish.

Material va usullar. Ish adabiyotlar sharhi shaklida bajarildi. Sut bezi saratonida limfovaskulyar invaziya, limfatik va qon tomir invaziyasi, regional limfa tugunlari metastazi hamda kasallik prognoziga bagʻishlangan ilmiy maqolalar, tizimli sharhlar, meta-tahlillar va klinik-morfologik tadqiqotlar tahlil qilindi. Asosiy eʼtibor zamonaviy ilmiy ishlarga qaratildi.

Adabiyotlar tahlili. Metastazlanish koʻp bosqichli biologik jarayon boʻlib, oʻsma hujayralarining birlamchi oʻchoqdan ajralishi, hujayralararo bogʻlanishlarning oʻzgarishi, bazal membrana va stromaga invaziya, tomir boʻshligʻiga kirish — intravazatsiya, qon yoki limfa oqimida saqlanish hamda ikkilamchi toʻqimalarga ekstravazatsiya qilish bosqichlarini oʻz ichiga oladi. Limfovaskulyar invaziya (LVI) ushbu metastatik kaskadning morfologik jihatdan aniqlanishi mumkin boʻlgan muhim bosqichlaridan biri boʻlib, oʻsma hujayralari yoki ularning komplekslarining limfatik va/yoki qon tomirlari boʻshligʻida mavjudligi bilan tavsiflanadi [2,4]. Limfatik tomirlarning strukturaviy xususiyatlari, oʻsma atrofidagi limfangiogenez, stromaning qayta qurilishi va oʻsma mikroatrofidagi biologik oʻzgarishlar hujayralarning tomir boʻshligʻiga kirishi hamda regional limfa tugunlariga tarqalishiga sharoit yaratadi. Shu sababli birlamchi oʻsmada LVI aniqlanishi uning metastatik salohiyatini aks ettiruvchi muhim morfologik belgi hisoblanadi [2–4].

LVI koʻpchilik holatlarda gematoksilin-eozin bilan boʻyalgan preparatlarda tomir

bo'shlig'ida joylashgan o'sma hujayralari yoki o'sma embolilarini aniqlash orqali baholanadi. Biroq preparat tayyorlash jarayonida yuzaga keladigan retraksion artefaktlar diagnostik xatolarga olib kelishi mumkin. Shubhali holatlarda endotelial immunogistokimyoviy markerlardan foydalanish tomir strukturalarini aniqroq identifikatsiya qilishga yordam beradi. Xususan, D2-40 limfatik endoteliyni aniqlashda qo'llanadigan markerlardan biri bo'lib, maxsus bo'yash usullari bilan birgalikda limfatik invaziyani aniqlash sezgirligini oshirishi mumkin [6]. Shu bois LVI ni baholashda standart morfologik mezonlarga rioya qilish va zarur vaziyatlarda qo'shimcha IHK usullaridan foydalanish diagnostik aniqlikni oshiradi [5,6].

LVI ning klinik ahamiyati, avvalo, regional limfa tugunlari metastazi bilan chambarchas bog'liqligida namoyon bo'ladi. O'sma hujayralarining limfatik tomirlarga kirishi ularning regional limfa kollektorlariga yetib borish imkoniyatini oshiradi [4,6]. Rus tilidagi klinik-morfologik tadqiqotlarda ham o'sma hajmi, gistologik variant, malignlik darajasi, LVI va HER2 holati regional limfa tugunlari metastazlanishi bilan bog'liq ko'rsatkichlar sifatida o'rganilgan [7]. Zhong va hammualliflarning 15 ta tadqiqot va 21 704 bemorni qamrab olgan meta-tahlilida LVI mavjudligi umumiy yashovchanlikning yomonlashishi, uzoq metastazlar va lokal qaytalanish xavfining ortishi bilan bog'liq ekanligi ko'rsatilgan [1]. 17 322 bemorni qamrab olgan yirik ko'p markazli tadqiqotda ham LVI erta bosqichdagi sut bezi saratonida mustaqil noqulay prognostik omil sifatida baholangan [3].

LVI ning prognostik ahamiyati o'smaning molekulyar xususiyatlari bilan birgalikda o'rganilganda yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlarda uning noqulay prognostik ta'siri aksillyar limfa tugunlari holati va ayrim molekulyar subtiplardan qat'i nazar saqlanib qolishi mumkinligi ko'rsatilgan [8]. Limfatik va qon tomir invaziyasi biologik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lsa-da, ularni mutlaqo bir xil jarayon sifatida talqin qilish to'g'ri emas. 27 ta tadqiqot va 7954 bemorni qamrab olgan meta-tahlilda qon tomir invaziyasi kasalliksiz va umumiy yashovchanlikning yomonlashishi bilan bog'liq bo'lib, uning yuqori gistologik daraja, kattaroq o'sma hajmi, limfa tugunlari metastazi, ER-manfiylik va HER2-musbatlik bilan aloqasi qayd etilgan [9]. O'zbekiston va Janubiy Koreya klinik materiallari asosidagi tadqiqotlarda ham LVI o'sma mikroatrofi va kasallikning klinik kechishini tavsiflovchi morfologik belgilar qatorida o'rganilgan [10].

Shunday qilib, LVI ni alohida morfologik belgi sifatida emas, balki sut bezi saratonining umumiy biologik profili tarkibida baholash maqsadga muvofiqdir. Uning o'sma hajmi, Nottingham gistologik darajasi, nekroz, limfotsitar infiltratsiya, ER, PR, HER2, Ki-67, molekulyar subtip va regional limfa tugunlari holati bilan kompleks tahlili o'smaning invaziv-metastatik salohiyati haqida to'liqroq ma'lumot beradi [7–10]. Shu jihatdan LVI ning mavjudligini patologik xulosada muntazam qayd etish, diagnostik jihatdan shubhali holatlarni qo'shimcha usullar bilan tekshirish hamda uni boshqa prognostik ko'rsatkichlar bilan integratsiyalash individual xavfni baholashni takomillashtirishga xizmat qiladi [3,5,6].

Xulosa. Limfovaskulyar invaziya sut bezi saratonining invaziv va metastatik salohiyatini aks ettiruvchi muhim morfologik hamda prognostik ko'rsatkichdir. Uning mavjudligi regional limfa tugunlari metastazi, kasallikning qaytalanishi, uzoq metastazlanish va yashovchanlik ko'rsatkichlarining yomonlashishi bilan bog'liq [1,3,8]. Shu sababli LVI ni patologik xulosada muntazam qayd etish, shubhali holatlarda qo'shimcha morfologik va immunogistokimyoviy usullardan foydalanish hamda natijalarni gistologik daraja, molekulyar subtip va regional limfa tugunlari holati bilan birgalikda baholash maqsadga muvofiq [5,6]. Bunday kompleks yondashuv sut bezi saratonining biologik xususiyatlarini aniqroq tavsiflash va individual prognostik baholashni takomillashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zhong Y.M., Tong F., Shen J. Lympho-vascular invasion impacts the prognosis in breast-conserving surgery: a systematic review and meta-analysis. BMC Cancer. 2022;22:102.
2. Rakha E.A., Tse G.M., Quinn C.M. An update on the pathological classification of breast cancer. Histopathology. 2023;82(1):5–16.
3. Houvenaeghel G., Cohen M., Classe J.M., et al. Lymphovascular invasion has a significant prognostic impact in patients with early breast cancer: results from a large, national, multicenter, retrospective cohort study. ESMO Open. 2021;6(6):100316.
4. Lin Y., Zhang Y., Fang H., et al. Survival and clinicopathological significance of blood vessel invasion in operable breast cancer: a systematic review and meta-analysis. Jpn J Clin Oncol. 2023;53(1):35–45.
5. Министерство здравоохранения Российской Федерации. Клинические

рекомендации «Рак молочной железы». Москва; 2021.

6. Shioya A., Takata M., Kumagai M., et al. Periarterial or perivenous invasion is an independent indicator of lymph node metastasis in invasive breast carcinoma of no special type. *Pathol Res Pract*. 2024;260:155407.

7. Клинико-морфологические и молекулярно-биологические предикторы метастатического поражения регионарных лимфатических узлов у больных раком молочной железы. Российское клинико-морфологическое исследование.

8. Lee S.J., et al. Lymphovascular invasion is an independent prognostic factor in breast cancer irrespective of axillary node metastasis and molecular subtypes. 2023.

9. Lin Y., Zhang Y., Fang H., Hu Q., Duan H., Zhang L., Pang D. Survival and clinicopathological significance of blood vessel invasion in operable breast cancer: a systematic review and meta-analysis. *Jpn J Clin Oncol*. 2023;53(1):35–45.

10. O'sma mikroatrofining sut bezi saratoni kechishi va natijasiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan O'zbekiston–Janubiy Koreya klinik tadqiqoti. *Medsina i innovatsii*. 2022;2(6).

MOYLI ZIG'IR NAVLARINING O'SUV DAVRI DAVOMIYLIGIGA EKISH ME'YORINING TA'SIRI.

Yuldasheva Zulfiya Kamalovna. Toshkent davlat agrar
universiteti professori. zkamalovna@mail.ru

Ismatullayeva Azizaxon Asqarjon qizi. Toshkent davlat agrar
universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Moyli zig'ir navlari ekish me'yorlari bo'yicha bir xil muddatda unib chiqish qobiliyatini namoyon qildi. Shonalash fazasidan boshlab fazalarga o'tish kunlarida navlar orasida farq kuzatildi va 82-88 kun davomida hosilning pishishi aniqlandi. Ekish me'yorlari 4,0 mln.dona/ga miqdorida urug' ekilgan variantga nisbatan 5,0 va 6,0 mln.dona/ga miqdorida oshirilgan variantlarga nisbatan 1-2 kun kech pishishi kuzatildi. Fliz va Biryuza navlari nazorat navi Buhorikorga nisbatan 2-5 kun ertaroq pishishi aniqlandi.

Tayanch so'zlar: zig'ir, me'yor, urug', shona, gul, moyli, faza, rivojlanish, o'suv davri.

KIRISH. Dunyo bo'yicha zig'ir moyiga bo'lgan talabning yuqoriligi uning oziq-ovqat terapiyasi va tarkibida linolenik kislotasining borligi bilan bog'liq hisoblanadi. Zig'ir urug'i odam tanasidagi ortiqcha xolestirinni yog'ni olib tashlashga yordam beradi, yog' tarkibidagi protein almashinuvini yaxshilashga, qon bosimini normallashtirishga, qondagi o'smalar rivojlanishining kamaytirish ehtimolligi yuqori bo'lishiga yordam beradi. Zig'ir moyidan tayyorlanadigan preparatlar yurak qon-tomir kasalliklari hisoblangan saraton kasalligiga chalinish xavfini kamaytiradi va allergik reaksiyalarga chalinishni kamaytiradi .

Zig'ir urug'ining ahamiyati bu, birinchi navbatda uning noyob kimyoviy tarkibi bilan belgilanadi. Uning urug'larida 50% gacha va undan yuqori bo'lgan moylar, yog' kislotalari, alfa-linoleik kislota, va boshqalar mavjud bo'lib, bular inson tanasining shakllanishi uchun juda muhim hisoblanadi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Moyli zig'ir yetishtirishda ekish me'yorlari va muddati kabi omillar yuqori va barqaror hosil olishning asosiy mezonlari hisoblanadi[1]. Zig'irni maqbul muddatdan kechroq ekish o'suv davrining uzayishiga, moydorligining pasayishiga va ikkilamchi gullashning boshlanishiga olib kelishi

mumkin. Qishki-bahorgi davrda tuproqda to'plangan namlik zahirasi kam bo'lgan va bahor qurg'oqchil kelgan yillarda ekishni birmuncha ertaroq boshlash lozim. Bunday sharoitda ekish muddatlarini kechiktirish tuproqning yuqori qatlamini quritib qo'yishi mumkin. Bu esa nihollarning bir tekis unib chiqmasligiga va ekinlarning siyraklanib qolishiga sabab bo'ladi [2,3,4]. Iskakov [1986] moyli zig'irni ekishni uzoq davom etadigan sovuq va kuchli ayozlar qaytish xavfi o'tgandan so'ng, tuproq haydalma qatlamining chuqurligida 8°C gacha isiganda va uning namligi to'liq nam sig'iminin 70% dan oshmaganda boshlashni tavsiya etadi. Ko'plab tadqiqotchilar bu fikrni qo'llab-quvvatlaydilar va bunday sharoitlar odatda tuproqning fizik pishishining ikkinchi besh kunligida, ya'ni erta bahorgi don ekinlari ommaviy ravishda ekilayotgan paytda yuzaga keladi deb hisoblaydilar [5,6].

TAJIRIBA O'TKAZISH USLUBI. Dala tajribalari Toshkent viloyati Qibray tumani Toshkent davlat agrar univesiteti "O'quv-ilmiiy tajriba xo'jaligi" ekin maydonlarining tipik bo'z tuproqlarida 2023 yilning yoz oyida o'tkazildi. Tadqiqotning ob'ekti sifatida moyli zig'irning ekish uchun Davlat reestriga kiritilgan Bahorikor va yangi Danik, RFN navlari uchta 4,0, 5,0, 6,0 mln.dona/ga miqdorida urug' sarflab ekildi. Tajribada jami 15 ta variant va 3 ta takrorlanishdan iborat bo'ldi. Ekish oddiy qatorlab lenta usulida qatorlar oralig'i 15 santimetr qilib ekildi.

TAJIRIBA NATIJALARI: Takroriy ekin sifatida moyli zig'ir navlari iyun oyining uchinchi dekadasida ekildi. Urug'lar ekilgandan keyin urug' suvi o'sha kuni berildi va barcha navlarning urug'lari baravar avj olib, bir vaqtda unib chiqdi va 8 kunda to'liq maysaladi. Archalash fazasi Bahorikor nazorat navi, Fliz navi va RFN navlarida 26 kunda kuzatilgan bo'lsa, Biryuza navi 25 kunda va Danik navining gektariga 5,0 va 6,0 mln.dona urug' ekilgan variantlari 25 kunda, gektariga 4,0 mln.dona urug' ekilgan variantda esa bir kunga kechikib 26 kunda kuzatildi. Archalash fazasining davomiyli navlar bo'yicha o'rtacha 17-18 kun davom etdi.

Shonalash fazasiga Bahorikor navini gektariga 6,0 mln.dona urug' ekilgan varianti 45 kunda to'liq kirganligi aniqlandi. Ekish me'yori kamayib borgan variantlarda 1 va 2 kunga kechikib kirganligi kuzatildi. Fliz navida aksincha gektariga 6,0 mln.dona urug' ekilgan variantda 46 kunda to'liq shonalash fazasi kuzatilib, ekish me'yori kamaygan variantlarda 45 kunda yoki bir kun erta kirdi. Danik navi gektariga 4,0 va 6,0 mln.dona urug' ekilgan variantlarda 45 kunda to'liq shonalagan bo'lsa, gektariga 5,0

mln.dona urug' ekilgan variantda 1 kun oldin kuzatildi. Biryuza navi gektariga 4,0 va 5,0 mln.dona miqdorida urug' ekilgan variantlarda 44 kunda to'liq shonalagan bo'lsa, gektariga 6,0 mln.dona urug' ekilgan variantda esa 1 kunga kechikishi aniqlandi. RFN navida ham shunday ko'rsatkich aniqlanib, ekish me'yori oshirilgan variantlarda 1 kunga erta, kam ekilgan variantda esa 1 kunga kechikishi aniqlandi. Umuman shonolash fazasining davomiyligi navlar va me'yorlar bo'yicha o'rtacha 19-21 kun davom etdi.

Variantlar	Navlar nomi	Ekish me' yori,	Fazalar							To'liq pishish, kun
			maysalash	archalash	shonalash	gullash	Urug'ning pishishi			
							Ko'k	ertasariq	sariq	
1	Bahorikor(st)	4,0	8	18/26	21/47	11/58	9/67	9/76	12	88
2		5,0	8	18/26	20/46	11/57	8/65	9/74	12	86
3		6,0	8	18/26	19/45	11/56	8/64	10/74	11	85
4	Fliz	4,0	8	18/26	19/45	11/56	8/64	9/73	12	85
5		5,0	8	18/26	19/45	10/55	8/63	10/73	11	84
6		6,0	8	18/26	20/46	9/55	7/62	9/71	11	82
7	Danik	4,0	8	18/26	19/45	11/56	8/64	9/73	12	85
8		5,0	8	17/25	19/44	11/55	8/63	9/72	12	84
9		6,0	8	17/25	20/45	10/55	8/63	9/72	11	83
10	Biryuza	4,0	8	17/25	19/44	11/55	9/64	9/73	11	84
11		5,0	8	17/25	19/44	10/54	8/62	10/72	11	83
12		6,0	8	17/25	20/45	9/54	7/61	9/70	10	80
13	RFN	4,0	8	18/26	20/46	11/57	8/65	9/74	12	86
14		5,0	8	18/26	19/45	11/56	8/64	9/73	12	85
15		6,0	8	18/26	19/45	11/56	8/64	9/73	11	84

Gullash fazasiga to'liq kirish tajribadagi barcha navlarda gektariga 4,0 mln.dona miqdorida urug' ekilgan variantda urug' ekilgandan keyin 56-58 kunda kuzatilgan bo'lib, ekish me'yorini oshirilgan variantlarga nisbatan 1-2 kun kechikishi aniqlandi.

Shonalash fazasida ekish me'yorlari orasida kuzatilgan har xillik gullash fazasida kuzatilmadi, aksinchi barcha navlarda bir xil qonuniyat kuzatildi. Gullash fazasi navlar bo'yicha 9-11 kun davom etdi.

Ko'k pishish va erta sariq pishish fazalariga navlar ekish me'yorlari bo'yicha har xil vaqtda kirishi aniqlandi. Bahorikor nazorat navi 74-76 kunda kirgan bo'lsa, Biryuza navi 70-73 kunda (3-4 kun erta), Fliz navi 71-73 kunda (3 kun oldin), Danik navi 72-73 kunda (2-3 kun oldin) va RFN navi 73-74 kunda (1-2 kun oldin) kirganligi kuzatildi. Ko'k va erta sariq pishish fazasi navlar bo'yicha 17-18 kun davom etdi.

Moyli zig'ir navlari takroriy ekin sifatida ekilganida asosiy ekilganga nisbatan erta pishdi. Yozning issiq kunlari o'suv fazalarini qisqartirib, Bahorikor nazorat navi 6,0 mln.dona/ga miqdorida urug' ekilgan variantda ertaroq 85 kunda, 5,0 ml.dona/ga ekilgan variantda 86 kunda va 4,0 mln.dona/ga urug' ekilgan variantda 88 kunda pishishi aniqlandi. Fliz va Danik navlarining pishishi bir xil muddatda, ya'ni ekish me'yorlari bo'yicha 82-85 kunda kuzatilgan bo'lsa, RFN navi 1-2 kun kechroq 84-86 kunda pishishi aniqlandi. Navlar orasida Biryuza navi ekish me'yorlari bo'yicha 80-84 kunda pishib, Bahorikor nazorat naviga nisbatan 4-5 kun, Fliz va Danik navlariga nisbatan 1-2 kun, hamda RFN naviga nisbatan 2-4 kun ertaroq pishishi aniqlandi.

XULOSA. Ekish me'yorining pastroq bo'lishi har bir o'simlikning yaxshiroq rivojlanishiga imkon beradi, natijada zig'ir bir oz kechroq va bir tekis pishib etiladi, shuning uchun gektariga 4,0 mln.dona urug' ekilgan variantda ekish me'yorini oshirilgan variantga nisbatan 1-2 kunga kechroq pishish isbotlangan. Navlar orasida Biryuza navi ekish me'yorlari bo'yicha 80-84 kunda pishib, Bahorikor nazorat naviga nisbatan 4-5 kun, Fliz va Danik navlariga nisbatan 1-2 kun, hamda RFN naviga nisbatan 2-4 kun ertaroq pishishi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Игнатьев Б.К. Лён масличный как покровная культура / Масличные культуры. Результаты работ за 1939 г. – Красно дар, 1940. – С. 21-23.
2. Беляк В.Б., Семенова Е.Ф. [и др.] Сравнительная характеристика масличных культур и некоторые аспекты возделывания льна в Пензенской области//Вопросы интенсивности сельскохозяйственного производства в исследованиях ПензНИИСХ: сб. науч. тр. ПензНИИСХ. – Пенза, 1999. – 311 с.

3. Горлов С.Л. [и др.] Рекомендации по возделыванию льна масличного в Южном Федеральном округе / Ставрополь, 2010. – 31 с.
4. Орынбаев А.Т., Сасыков А.Е. Сроки посева льна масличного при нулевой техно логии возделывания на южных карбонатных черноземах Северного Казахстана. Молодой ученый. – 2015. – № 6.3. – С. 47-50.
5. Малакотина С. М., Малакотин М.Я. Лён / – Ижевск, Удмуртия, 1976. – С. 23–26.
6. Соловьёв А. Я. Льноводство / – М.: Агропромиздат, 1989. – 320 с.

“Ilm - fan va innovatsion yutuqlarni rivojlantirishning dolzarb muammolari”

4-son

Mas’ul muharrir: Aktamov Shohruhbek Ulug’bek o’g’li

Musahhih: Ravshanova Ro’zigul Karim qizi

Sahifalovchi: Ravshanov Abdulaziz Karim o’g’li

E’lon qilish muddati: **1.07.2026**

Контакт редакций научных журналов ООО Sciences, город Ташкент, E-mail:aktamovshohrubekk@gmail.com	Contact editors of scientific journals OOO Sciences, Tashkent city, E-mail:aktamovshohrubekk@gmail.com
---	--